

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОНСТАНКЕВИЧ ЮРІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ

УДК 342.5:174(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КРИТЕРІЇ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА УМОВА
ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Спеціальність 081 – право

Галузь знань – право

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. З. Констанкевич

Науковий керівник
кандидат юридичних наук, доцент
ОЛЬКІНА Олена Володимирівна

АНОТАЦІЯ

Констанкевич Ю.З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

У дисертації здійснено комплексне дослідження конституційної проблематики встановлення морально-етичних критеріїв до посадових осіб при формуванні органів публічної влади в Україні. В роботі розкрито теоретичну складову конституювання морально-етичних вимог до кандидатів на посади, розуміння сутності цих умов, питання організації органів публічної влади із забезпеченням принципу доброчесності, гарантування прав кандидатів при здійсненні оцінювання відповідності встановленим критеріям.

В дисертаційному дослідженні розкрито аксіологічний аспект конституцій, характер якого зумовлює необхідність встановлення морально-етичних критеріїв, що є когерентними до погоджених суспільством цінностей для інституційного забезпечення їх охорони. Антропологічний аспект проблематики доброчесності посадових осіб означено крізь концепцію людського виміру права та почасти через теорію правового реалізму. Встановлено взаємозалежність між моральними передсудами особистості, поглядами стосовно праворозуміння, прихильностями до певних юридичних чи філософських течій та процесами нормотворення, інтерпретації текстів, правозастосуванням. Морально-етичні стандарти особистості впливають на зміст ухвалених рішень, зокрема у важких справах з компонентами дискреційності.

Вперше досліджено значення доброчесності посадових осіб в комунікативному аспекті права, де морально-етичні якості зумовлюють надійність та взаємну довіру в діалозі конституційних суб'єктів. Відсутність

добročесності має вислідом несприйняття актів та дій органів влади, навіть якщо останні побудовані на раціональних аргументах, що продукує конфліктність у комунікативних зв'язках між людиною, громадянським суспільством і державою. Наявність довіри у суспільстві складає прямий зв'язок із морально-етичними поглядами та поведінкою посадових осіб, від демонстрації останніми ставлення до виконання своїх обов'язків.

Історичний зріз демонструє тяглість обговорення питання доброчесності владних представників у різних цивілізаційних епохах. Залежно від уявлень і цінностей історичної доби морально-етичні стандарти можуть різнитися, тобто мати певний релігійний характер, чи базуватись на культурних традиціях, деякі ж мірила набувають аксіоматичності (як справедливість). В українській владній традиції морально-етичні умови відрізнялися в аспектах прихильності до християнських чеснот або ж враховувалися більш світські вимоги (здатність ухвалювати розсудливі рішення, поведінка відповідно до моральних норм тощо). Трактування морально-етичних стандартів в історичній ретроспективі може додавати встановленим вимогам певної легітимності, враховуючи тяглість принципів між поколіннями суспільства, однак це евентуально лише при дотриманні сучасних підходів до розуміння конституції, прав людини і побудови органів публічної влади.

В роботі визначено чотири найбільш загальні морально-етичні умови до кандидатів на посади, що складають категорії доброчесності, справедливості, толерантності та відважності. Розуміння доброчесності пропонується визначати через інтегральний підхід сполучення складових частин, який дозволить сформулювати уявлення про поняття. Під доброчесністю пропонується розуміти відповідність поглядів та дій особи моральним стандартам суспільства, конституційним цінностям і загальній справедливості, послідовність та твердість характеру, чесне, сумлінне і відповідальне виконання обов'язку та дотримання правил етики. Справедливість розглядається в процедурному та змістовному аспектах. Невідповідність першому полягає в систематичному порушенні правил

юридичної процедури, що породжують несправедливі рішення, недотримання другого – в послідовній невідповідності попередніх рішень особи визнаним конституційним цінностям і принципам. Толерантність проявляється через повагу до прав людини і взаєморозуміння, а відважність – крізь здатність протидії можливому тиску третіх осіб.

При дослідженні стандартів оцінки кандидатів на посади суддів у країнах загального права визначено, що важливими критеріями є доброчесність, висока репутація, справедливість, наявність суддівського темпераменту, неупередженість тощо. Окрім суб'єкта призначення, оцінку, як правило, здійснюють додаткові колегіальні комісії з правом рекомендаційного висновку. В національній системі конституційну вимогу доброчесності розділено на два блоки, які стосуються майнових та змістовно-ціннісних аспектів. Одним з найголовніших питань належного оцінювання кандидатів є забезпечення аргументування рішень із мотивуванням кожного значливого епізоду та наданням гарантій як для громадянського суспільства щодо прозорості конкурсу, так і забезпечення особистих прав кандидатів. При доборі членів кваліфікаційної комісії запропоновано враховувати потрібність представлення різних поглядів на розвиток юриспруденції, різних спеціалізацій та юридичних шкіл, що убезпечить більш легітимний консенсус стосовно питання доброчесності. Покладення в перспективі основних обов'язків із формування комісії на Вищу раду правосуддя відповідає конституційним положенням (за необхідності реформування цього органу інший тимчасовий порядок є виправданий), водночас потрібно забезпечити у конкурсних процедурах участь наукової спільноти та громадськості. Значну увагу пропонується приділити формуванню доброчесного складу Вищої ради правосуддя із регулюванням у профільному законі єдиного підходу до утворення конкурсних комісій суб'єктами обрання.

В дисертації досліджено вимогу високих моральних якостей до конституційних суддів та підтримано висловлені в науці та практиці ідеї щодо утворення комісії з оцінки кандидатів на посаду, яка б діяла в межах трьох

суб'єктів призначення. Запропоновано утворити єдину відбіркову комісію із 12 членів, яка б діяла за принципом *ad hoc*, строком повноважень кожного представника чотири роки. Комісія утворюється за квотним принципом та надає суб'єктам призначення висновки рекомендаційного характеру. Також запропоновано оновити процедуру обрання парламентського омбудсмена з прав людини, шляхом рекомендації кандидатів єдиною відбірковою комісією (що пропонується для конституційних суддів, за виключенням роботи у такій комісії членів, делегованих Президентом та з'їздом суддів), а також рекомендовано розглянути можливість внесення поправки до Конституції України стосовно обрання парламентського омбудсмена трьома п'ятими від складу парламенту.

В роботі висвітлено питання можливості встановлення морально-етичних умов до кандидатів на виборні посади, що загалом не співвідноситься із демократичними засадами правління. Водночас пропонується покладати обрання доброчесних кандидатів на політичні партії, а також передбачати обов'язкові дебати (за можливості) у виборчому законодавстві. Застосування морально-етичних критеріїв і їх перевірка органами публічної влади допустима лише у разі посягання на конституційні цінності суверенітету і територіальної цілісності, толерантності, прав людини і демократії, які повинні мати механізми захисту (себто концепція войовничої демократії).

Принцип доброчесності у виконавчій владі та органах місцевого самоврядування пропонується розглядати через право громадян на належне урядування, чим визначено необхідність обговорення питання стосовно конституційного закріплення зазначеного права. У роботі пропонується надання можливості призначення членів Уряду окремо (а не за списком), що дозволить індивідуально враховувати морально-етичні якості кандидатів, встановлення вимоги доброчесності для кандидатів на посади державної служби та можливість її передбачення при відборі на призначувані посади в органах місцевого самоврядування. Запропоновано покласти обов'язок на орган, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері

державної служби, не менше, ніж один раз на рік, організовувати конференцію з питань доброчесності та етики, на яку запрошувати представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних і наукових установ, громадських організацій для з'ясування проблемних питань доброчесності та етики як вимоги щодо вступу на службу.

В роботі досліджено питання врахування особистих прав і гарантій кандидатів на посади при здійсненні перевірки стосовно морально-етичних якостей. Проаналізовано можливість настання негативних наслідків у разі відмови кандидата надавати пояснення та спростувати сумніви стосовно доброчесності (питання застосовності права на мовчання), а також проблематику презумпції невинуватості, якщо кандидат фігурує в розслідуваннях кримінального характеру. Крім того, надані характеристики права на приватне життя в аспектах професійної зайнятості і обмежень приватності, а також визначено основні риси гарантування прав на управління державними справами та доступу до публічної служби.

Ключові слова: морально-етичні критерії, доброчесність, високі моральні якості, органи публічної влади, публічна влада, конституційні цінності, людський вимір права, правова комунікація, посадова особа.

ABSTRACT

Konstankevych Yu. Z. Moral and ethical criteria as a constitutional condition for the formation of public authorities in Ukraine. – Qualifying scientific work presented as a manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree in Law, research specialization 081 «Law». – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2021.

The thesis carries out the complex research of constitutional issues of moral and ethical criteria establishment to officials at formation of public authorities in Ukraine. The paper reveals the theoretical component of the constitution of moral and ethical requirements for candidates for positions, understanding the essence of these conditions, the organization of public authorities with the principle of integrity, guaranteeing the rights of candidates in assessing compliance with established criteria.

The PhD research reveals the axiological aspect of constitutions, the nature of which determinates the necessity of establishment of moral and ethical criteria that are coherent with the confirmed within society values for the institutional provision of their protection. The anthropological aspect of the matter of the integrity of officials is defined through the concept of the human dimension of law and partly through the theory of legal realism. The interdependence was established among the moral prejudices of the individual, views on legal understanding, adherence to certain legal or philosophical currents and the processes of rule-making, interpretation of texts, enforcement of law. Moral and ethical standards of the individual affect the content of decisions, particularly, in complicated cases with discretion components.

For the first time, the significance of officials' integrity in the communicative aspect of law was analyzed, where moral and ethical qualities define the reliability and mutual trust in the dialogue of constitutional actors. The lack of integrity results in disapproval of acts and actions of the authorities, even if the latter are based on

rational arguments, which produces an inclination to the conflict in communicative relations among human, civil society and the state. The presence of trust in society insists a direct link with the moral and ethical views and behavior of officials, from the demonstration of the latter's attitude to the performance of their duties.

The historical dimension demonstrates the length of the discussion on the integrity of government officials in different civilization epochs. Depending on the ideas and values of the historical era, moral and ethical standards may differ, that is - have a certain religious character, or be based on cultural traditions, but some criteria become axiomatic (as justice). In the Ukrainian tradition of state power, moral and ethical conditions diverge in aspects of adherence to Christian virtues or more secular requirements were taken into account (the ability to make reasonable decisions, act in accordance with moral norms, etc.). Interpretation of moral and ethical standards in historical retrospect can add some legitimacy to the established demands, given the longevity of principles among generations of society, but this is possible only within modern approaches to the constitution comprehending, human rights and construction of public authorities.

The paper identifies the four most common moral and ethical conditions for candidates for positions that constitute the categories of integrity, justice, tolerance and courage. The understanding of integrity is proposed to be determined through an integrated approach of combining components, which will form an idea of the concept. Integrity is supposed to be understood as the conformity of a person's views and actions to the moral standards of society, constitutional values and universal justice, consistency and firmness of character, honest, conscientious and responsible performance of duty and observance of ethical rules. Justice is considered in procedural and substantive aspects. The inconsistency of the first lies in the systematic violation of the rules of legal procedure, which give rise to unjust decisions, non-compliance with the second - in the consecutive nonconformity of previous decisions of the person to the recognized constitutional values and principles. Tolerance is manifested through respect for human rights and mutual

understanding, and courage - through the ability to counter possible pressure from third parties.

In the study of the evaluation standards for judge candidates in common law countries it was determined the important criteria are integrity, high reputation, fairness, the presence of judicial temperament, impartiality, and so on. In addition to the appointing authority, the assessment is usually carried out by additional collegial commissions with the right of recommendation. In the national system, the constitutional requirement of integrity is divided into two blocks, which relate to property and value aspects in essence. One of the most important issues in the proper evaluation of candidates is to ensure that argumentation of decisions with motivating each significant episode and providing guarantees for both civil society regarding the transparency of the competition as well as ensuring the personal rights of candidates. When selecting members of the qualification commission, it is proposed to take into account the need to present different views on the development of jurisprudence, various specializations and law schools, which will ensure a more legitimate consensus on the issue of integrity. The imposition of the main responsibilities for the formation of the commission on the High Council of Justice is in line with the constitutional provisions (if the need to reform this body, another temporary procedure is justified), while the participation of the scientific community and the public should be ensured. It is proposed to pay considerable attention to the formation of a righteous composition of the High Council of Justice with the regulation in the relevant law of a unified approach to the formation of contest commissions by subjects of the election.

The dissertation examines the requirement of high moral qualities to constitutional judges and supports the ideas expressed in science and practice regarding the formation of a commission for the evaluation of candidates for the position, which would operate within the three subjects of appointment. It is proposed to establish a single selection committee of 12 members, which would operate on an ad hoc basis, with a four years term of office of each representative. The commission is formed on a quota basis and provides the appointing entities with

conclusions of a recommendatory character. It is also proposed to update the procedure for electing a parliamentary ombudsman for human rights by recommending candidates by a single selection committee (that is suggested for constitutional judges, except for members of the commission delegated by the President and the Congress of Judges), and to consider amending the Constitution of Ukraine regarding the election of the parliamentary ombudsman by three fifths of the parliament.

The paper highlights the possibility of establishing moral and ethical conditions for candidates for elected office, which is generally not consistent with the democratic principles of government. At the same time, it is proposed to entrust the election of virtuous candidates to political parties, as well as to provide for mandatory debates (if possible) in the election legislation. The application of moral and ethical criteria and their verification by public authorities is permissible only in the case of encroachment on the constitutional values of sovereignty and territorial integrity, tolerance, human rights and democracy, which must have protection mechanisms (that is - the concept of militant democracy).

The principle of integrity in the executive branch and local self-government is proposed to be considered through the right of citizens to good administration, which determines the need to discuss the issue of constitutional enshrinement of this right. The paper suggests to provide the possibility of appointing members of the Government separately (rather than by the list), which will allow individual consideration of moral and ethical qualities of candidates, establishing integrity requirements for candidates for public service positions and the possibility of its prediction in selection for local government positions. It is proposed to oblige the institution that ensures the formation and implementation of public policy in the field of public service to organize a conference on integrity and ethics, to which to invite representatives of public authorities, local governments, educational and research institutions, NGOs to clarify issues of integrity and ethics as requirements for entering the service at least once a year.

The paper surveys the issue of taking into account the personal rights and guarantees of candidates for positions in the examination of moral and ethical qualities. There were analyzed the possibility of negative consequences in case of a candidate's refusal to provide explanations and disprove doubts about integrity (the question of the applicability of the right to silence), as well as the issue of presumption of innocence, if the candidate is involved in criminal investigations. In addition, the characteristics of the right to privacy in terms of professional employment and privacy restrictions are provided, as well as the main features of guaranteeing the rights to manage public affairs and access to public service.

Key words: moral and ethical criteria, integrity, high moral character, public authorities, public power, constitutional values, human dimension of law, legal communication, an official.

Список публікацій здобувача:

1. Konstankevych Yu. Moral and ethical standards of public authority in the system of constitutional values = Морально-етичні стандарти публічної влади в системі конституційних цінностей. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1/2. Р. 79-84.
2. Констанкевич Ю.З. Континуїтет традиції морально-етичних стандартів публічної влади в історії Української конституції. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 107-114.
3. Констанкевич Ю.З. Практика Громадської ради доброчесності в конкурсі до Верховного Суду, оголошеному 2 серпня 2018 року, що не пов'язана із питаннями майна та декларацій. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 14-21.
4. Констанкевич Ю.З. Роль морально-етичних стандартів в комунікації конституційних суб'єктів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 37. С. 45-47
5. Констанкевич Ю.З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 106-110. С. 106-110.
6. Констанкевич Ю. З. Конституційні передумови встановлення морально-етичних вимог при формуванні органів публічної влади: постановка проблеми. *Одеські юридичні читання: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / За ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*. 2017. С. 27-30.
7. Констанкевич Ю. З. Толерантність як морально-етичний критерій при формуванні публічної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*. 2018. С. 271-273.

8. Констанкевич Ю. Встановлення морально-етичних критеріїв до публічних службовців в контексті індивідуальної свободи. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року) / Редкол.: докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 1. К. 2018. С. 61-62.
9. Констанкевич Ю. З. Конституційні суб'єкти ХХІ сторіччя, що змінилося? *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (26–27 жовтня 2018 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“». 2018. С. 109-111.
10. Констанкевич Ю.З. Реалізація конституційної умови високих моральних якостей судді Конституційного Суду України. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т. 1. С. 339-342.
11. Констанкевич Ю. З. Співвідношення презумпції безвинності та перевірки морально-етичних якостей кандидата на публічну посаду. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика. 2020. Т. 1. С. 351-354.

Зміст

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	15
1. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	23
1.1. Термінологічні особливості використаних понять	23
1.2. Аксіологічний підхід до визначення конституційної проблематики морально-етичних стандартів влади	30
1.3. Людський вимір права та морально-етичні умови.....	54
1.4. Комунікативний аспект діяльності конституційних суб'єктів, взаємна довіра та морально-етичні стандарти посадових осіб	60
1.5. Моральні та етичні стандарти владних представників в історичному зрізі.....	74
1.6. Види і сутність морально-етичних критеріїв	95
Висновки до першого розділу	109
2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПРИКЛАДНИЙ ВИМІР	112
2.1. Стандарти судової влади	112
2.2. Високі моральні якості суддів Конституційного Суду України	147
2.3. Високі моральні якості парламентського омбудсмена	163
2.4. Формування виборчих органів публічної влади та морально-етичні стандарти їх представників.....	170
2.5. Морально-етичні стандарти при формуванні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	184
2.6. Баланс між публічним інтересом та особистими правами посадових осіб при забезпеченні морально-етичних стандартів влади	194
Висновки до другого розділу	218
ВИСНОВКИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	240
ДОДАТКИ	281

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Філософією конституційного права та відповідною однойменною наукою під час їхніх еволюційних процесів здебільшого приділялось увагу питанням формування владних структур, наданням останнім повноважень та проблемам і механізмам захисту та гарантування прав людини, з метою обмеження встановленої влади. В сьогоденні зазначена формула залишається традиційною, коли йдеться про конституціоналізм і його структурні складові. Однак оснащуючись цілком з відстоювання прав, свободи і вільностей людини, якісно сформованої структури влади є недостатньо, система стримувань і противаг може нести збої, що не раз демонструвала як українська, так і світова історія.

Феномен демократії працює не лише завдячуючи досконалим механічним сув'язям суспільних і державних інституцій, він проявляє себе у найкращих рисах за умов нагромадження соціального капіталу та за наявності довіри і зворотного зв'язку між владними структурами і громадськістю. Значна кількість проблем як широко юридичних, так і економічних мають достатнє відношення до квестів формування органів влади. Тобто від якості сприйняття судового чи іншого владного рішення може залежати питання національного чи громадського спокою, інвестиційного клімату, ба більше, наскільки б претензійно це не звучало – питання щастя людини, яка має політичний зв'язок з українським суспільством.

Тенденції як конституційних положень, норм рядових законодавчих актів стосовно забезпечення доброчесності владних представників, так і конкретно-історичних процесів, що демонструють потребу в побудові надійної влади, зумовлює необхідність системного дослідження конституційного штибу, яке б містило як міждисциплінарні характеристики підстав для уконституювання морально-етичних критеріїв для кандидатів на посади до органів публічної влади, розвиток тлумачення релевантних

конституційних положень, розгляд питання в контексті суспільної необхідності та прав кандидатів на посади.

Наявні дослідження у схожій царині здебільшого стосуються питань етики посадових осіб, відповідальності за недоброчесну поведінку, певних вимог до посадових осіб тощо. Проте відсутність дослідження у межах конституційного права щодо проблем застосування морально-етичних критеріїв при формування органів публічної влади зумовлює потребу теоретичного та міждисциплінарного вивчення питання можливості та необхідності з точки зору конститутивних аспектів встановлювати певні критерії до кандидатів на посади, розкрити характеристики таких вимог, дослідити необхідність їх впровадження з точки конституційної організації влади та охарактеризувати проблеми гарантування прав кандидатів на посади.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в дослідженні питань конституційного характеру, пов'язаних із морально-етичними критеріями, які пропонуються як вимоги до формування органів публічної влади в Україні. Для досягнення цієї мети, на виконання було поставлено такі завдання:

- виявити кореляційні зв'язки морально-етичних стандартів владних представників та конституційних цінностей в аксіологічному зрізі конституційного права;
- дослідити взаємовплив морально-етичних критеріїв, що стосуються посадових осіб, та антропологічні аспекти у праві;
- охарактеризувати комунікативний підхід у праві та місце в ньому морально-етичних стандартів представників влади;
- проаналізувати наявність або відсутність тяглості традиції доброчесності влади в світовому та українському історичному контекстах;
- визначити найбільш загальні морально-етичні критерії, що співставляються із характером цінностей і принципів Конституції та надати їх характеристики;

- пов'язати формування судової влади і забезпечення морально-етичних стандартів суддів у державах загального права та в національній системі;
- дослідити питання забезпечення високих моральних якостей конституційних суддів, врахувавши як міжнародний досвід, так і національну проблематику;
- виокремити міжнародний досвід та національні вимоги, що ставляться до моральних якостей парламентського омбудсмена з прав людини;
- визначити виправданість і доцільність застосування морально-етичних критеріїв при формуванні виборчих органів влади;
- опрацювати конституційну проблематику доброчесності посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування і виокремити аспекти, необхідні для вдосконалення системи;
- дослідити питання балансу суспільної необхідності оцінювання кандидатів на посади стосовно доброчесності та їх основних конституційних прав і гарантій в аспектах права не звинувачувати себе, презумпції невинуватості, забезпечення права на приватне життя, на управління державними справами і доступу до публічної служби.

Об'єкт дослідження – процес формування та здійснення публічної влади в Україні.

Предмет дослідження – морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні.

Методи дослідження. Основною методологією, що застосована у дисертації є герменевтична метода, через яку розкрито засадничий підхід до роботи. Вона полягає у тлумаченні текстів за допомогою герменевтичного кола, оснащуючись як засобом передрозуміння, так і циклічністю до пізнання сутності тексту через частини, які завжди проявляються через більше ціле. В першому розділі роботи чітко виражені аксіологічний, антропологічний і комунікативний підходи, необхідність застосування яких простежується із поставлених завдань. Перший підхід дозволив вивчати морально-етичні критерії через вимір конституційних цінностей, як суспільно важливих

сутностей. Другий дозволив розглядати вимогу до встановлення морально-етичних критеріїв через людський вимір права, а третій – через комунікативний аспект розгляду права. У другому розділі застосований інституційний підхід, через який морально-етичні критерії до кандидатів у посадові особи розглядалися з огляду системно-інституційного розподілення органів публічної влади.

В дисертації використані історична метода, зокрема, у першому розділі, в якому досліджувалися тяглість принципу доброчесності влади та при наданні характеристик базових морально-етичних критеріїв. Формально-логічна метода в ході роботи використана при дослідженні нормативних та інших документів. Системна метода використовувалася при визначенні взаємозв'язків і взаємовпливу впровадження морально-етичних критеріїв до посадових осіб і дії конституційної системи, при розгляді конституційного регулювання, яке необхідно тлумачити у своїй гармонійній системі. Порівняльно-правова метода використана при здійсненні компаративних досліджень, виконання порівнянь, запозичень тощо. Також використано прийоми аналізу, синтези, індукції, дедукції тощо.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри конституційного права «Конституційна реформа та модернізація в умовах інтеграційного розвитку України», що пов'язана з планом наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016–2020 рр. «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим дослідженням комплексного характеру, яке розкриває конституційні питання морально-етичних стандартів при формуванні органів публічної влади. У дисертації виконано наступне:

вперше:

- здійснено системне дослідження у конституційному праві, яке містить проблему забезпечення морально-етичних стандартів при формуванні

органів публічної влади з огляду теоретичних міждисциплінарних характеристик та інституційної побудови владних органів;

- в комунікативному аспекті права визначено, що доброчесність посадових осіб зумовлює безпосередній вплив на розвиток комунікативного діалогу та взаємне належне сприйняття конституційними суб'єктами; у комунікативному процесі це продукує більш сталий зв'язок між людиною, громадянським суспільством і державою;
- здійснено перегляд процедури призначення парламентського омбудсмена, яка б відповідала забезпеченню високих моральних якостей та політичної неупередженості через встановлення кваліфікованої більшості голосів та окремої конкурсної комісії для аргументованого вивчення доброчесності кандидата;
- запропоновано розглядати забезпечення морально-етичних якостей посадових осіб органів виконавчої влади і місцевого самоврядування через конституційне гарантування права на належне урядування, чим зумовити позитивні зобов'язання держави із забезпечення принципу доброчесності;
- комплексно досліджено проблему співвідношення забезпечення доброчесності влади і гарантування прав кандидата при його оцінюванні та визначено, що у процедурі призначення до особи можуть бути застосовані негативні наслідки за неспростування інформації (в контексті принципу неможливості самообмови), питання, які можуть охоплюватись презумпцією невинуватості в інших процесах, не завжди надають імунітет особі у процедурі відбору через більш м'який ступінь доведення.

удосконалено:

- питання розуміння Конституції через укладення в ній цінностей, які продукують морально-етичні стандарти влади;
- концепцію людського виміру права в аспектах її розширення і поєднання із теорією правового реалізму; в цих межах визначено вплив особистого досвіду і поглядів людини, її моральних якостей на виконання публічних функцій;

- інтегральний підхід до визначення доброчесності через перелік окремих складових, сукупність яких і може окреслити поняття доброчесності;
- розуміння поняття доброчесності через пропонування таких складових як відповідність моральним стандартам суспільства, цінностям, явленням про справедливість, а також складових, які визначають характер, ставлення до обов'язку та етичних правил поведінки;
- процес призначення доброчесних суддів, через опрацювання зарубіжного досвіду, надання висновків щодо процесу консенсусного вирішення питання доброчесності кандидата, розкриття бачення забезпечення доброчесності інституцій з добору і призначення суддів;
- питання призначення конституційних суддів через утворення єдиної відбіркової комісії з правами рекомендаційного характеру та питання пропонування членів такої комісії;
- питання щодо можливості встановлення морально-етичних критеріїв до виборних органів влади;
- характеристики особистого права на приватне життя та політичних прав на доступ до публічної служби та участі в управлінні державними справами з окресленням балансу їх забезпечення та суспільної необхідності із оцінювання доброчесності кандидатів на посади;

набули подальшого розвитку:

- питання категоріального апарату «морального» та «етичного»;
- питання необхідності впровадження принципу доброчесності публічної влади;
- питання історичної тяглості моральних вимог до владних представників; окреслення особливостей історичних документів в контексті забезпечення доброчесності посадових осіб;
- компаративні питання щодо морально-етичних якостей посадових осіб і перевірки на ці критерії кандидатів на посади суддів, суддів конституційних судів, омбудсмена;

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертації можуть бути використані у:

- можливих процесах з підготовки доповнень до Конституції України;
- у нормотворчості щодо вдосконалення законодавства про забезпечення доброчесності посадових осіб органів публічної влади;
- у конституційних провадженнях та правозастосуванні для тлумачення конституційних положень і вирішення спорів у разі застосування до кандидатів на посади морально-етичних критеріїв;
- у науковому процесі щодо подальших розробок у відповідній царині;
- у навчальному процесі щодо питань доброчесності та питань формування органів публічної влади.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів. Дисертаційне дослідження виконано дисертантом самостійно. Щодо використаних автором джерел, у роботі містяться відповідні посилання.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена на кафедрі конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія». Деякі результати роботи були висловлені на очних та заочних, шляхом публікації тез доповідей, науково-практичних конференціях: Одеські юридичні читання (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 року); Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції (м. Одеса, 18 травня 2018 року); Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики (м. Київ, 18 травня 2018 року); Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання (м. Харків, 26–27 жовтня 2018 року); Правове життя сучасної України (м. Одеса, 17 травня 2019 року); Правове життя сучасної України (м. Одеса, 15 травня 2020 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлені в 11 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, вступу, 2 розділів, які містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 283 сторінки, у тому

числі основного тексту – 225 сторінок. Список використаних джерел налічує 451 найменування.

1. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

1.1. Термінологічні особливості використаних понять

Предмет дослідження цієї праці безпосередньо стосується морально-етичних критеріїв до представників публічної влади, що можуть становити конституційну умову (вимогу) при формуванні відповідних органів. Для цього необхідно узгодити деякі термінологічні аспекти з метою внесення ясності, про що конкретно йде мова.

Органи публічної влади. Оскільки в правничих науках мається значна кількість кратологічних публікацій і розробок щодо тематики публічної, державної, політичної та інших видів влади, то розкриття поняття «органи публічної влади» цілком вдалося б шляхом денотативного означення через перелік відповідних об'єктів. Проте це можливо здійснити тільки після надання деяких зауваг, які є суттєвими з точки зору конституційного права.

По-перше, це особливі ознаки, що характеризують публічність влади. Вони виявляються в тому, що публічна влада передбачає можливість домінування однієї частини відповідної соціальної спільності (більшості) над іншою її частиною, що проявляється в необхідності співвіднесення інтересів окремого індивіда або невеликої групи індивідів з інтересами всіх [228, с. 108]. П. Любченко використовує такі параметри публічної влади як інституціоналізація, зовнішнє й офіційне представництво всієї соціально-територіальної спільності, відкритість і безпосередність здійснення владних повноважень її суб'єктами, достатність власних ресурсів [104, с. 39].

По-друге, виходячи із засновку про народ, якому належить установча влада та відповідні владні функції можна прийти до двох взаємовиключних висновків: або народ є неінституціоналізованою формою публічної влади, або він не має функцій публічної влади, але є її джерелом. Професор А. Селіванов хоча прямо й не зазначає, проте все ж залишає поняття публічної влади на другому плані, як похідної від народу, вказуючи про народ як її джерело, тобто

держава отримує повноваження здійснювати владу від народу, а суверенітет народу є надійним фундаментом публічної влади всередині держави і відображає її незалежність у міжнародній сфері відносин [198, с. 67-69].

Коли б іще раз подивитись на ознаки публічної влади, запропоновані П. Любченком (що зазначені вище), то видно, що інституціоналізація та зовнішнє й офіційне представництво явно ототожнюють публічну владу із відповідними органами чи посадовими особами. Проте з аналізу статті 5 Конституції, допустимо мовити про таке: 1) безпосереднє здійснення влади народом містить публічну функцію, в якій виражається загальна воля для досягнення спільного інтересу; до того ж, якщо поділяти владу на публічну і приватну, то очевидно, що народну владу не можна віднести до останньої; 2) поняття «публічна влада» і «органи публічної влади» різняться між собою, адже конотація конституційної статті показує, що безпосереднє здійснення влади народом не потребує інституціоналізації, проте її форми – державна і муніципальна влади урядують через утворені органи.

В юридичній літературі почасти схвалюється такий підхід, оскільки до основних видів публічної влади відносять: 1) владу народу як безпосереднє народовладдя; 2) державну владу – виконавчу, законодавчу, судову; 3) місцеве самоврядування – місцеву публічну владу, що здійснюється територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування [11, с. 19]. Отже, у роботі йдеться про «органи публічної влади», що є відмінним поняттям від «публічної влади»; ці органи є інституціоналізованим проявом публічної влади народу через обмежене коло осіб.

По-третє, органи публічної влади і публічні службовці в цій роботі розглядаються у вузькому сенсі як органи державної влади та місцевого самоврядування і їх посадові та службові особи. Деякі науковці до публічної служби відносять державну, муніципальну служби та служби в громадських організаціях, політичних партіях та приватних підприємствах. Є й інший підхід, який передбачає, окрім державної і муніципальної, – служби на державних і комунальних підприємствах як публічні [144, с. 11]. До підсистем

публічної влади відносять владу світового співтовариства, державну владу, муніципальну владу, владу в об'єднаннях громадян, сімейну владу [227, с. 5]. Однак в таких підходах стирається грань між приватністю і публічністю; комерційною чи іншою господарською діяльністю (хоч і державних чи комунальних підприємств) та публічним управлінням; владою, яка має вагомий вплив виключно через авторитет і владою, яка може застосовувати примусові заходи.

Після прийняття Акта про права людини 1998 року у Сполученому Королівстві теж виникали питання, що слід розуміти під органами публічної влади (*public authorities*), до яких були включені особи, які виконують функції публічної природи та акти яких не є приватними [356]. Палатою Лордів було висловлено позицію, що для визначення органу публічної влади немає універсального тесту, але є індикатори, якими ці особи повинні відповідати: державне (публічне) фінансування, виконання статутної (законної) влади, займати місце в місцевій владі чи уряді, надавати публічні послуги (*public service*), у зв'язку із чим на практиці виробились іще додаткові мірки, такі як: перевірка державою діяльності органу, функція органу має бути аналогічною урядовій, публічна відповідальність за свої дії тощо [448].

Можна було б продовжувати дискусію щодо делегованих повноважень підприємствам чи установам і чи підпадають в такому випадку вони під відбір посадових осіб за морально-етичними критеріями або чи потрібно керівникам державних підприємств мати певні моральні якості, залежно від сфери діяльності. В певних аспектах посадові особи державних і комунальних підприємств прирівнюються до посадових осіб державних органів для забезпечення вимог доброчесності зі сторони фінансів та деяких етичних правил. Ця робота може бути підґрунтям і для сього питання, проте предмет дослідження осягає виключно органи публічної влади, до яких відносяться органи державної влади та місцевого самоврядування.

Конституційна умова. Термін «умова» вживається в класичному його розумінні, як вимога чи необхідна обставина, яка робить можливим

здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [202]. Конституційною умовою, по-перше, виступають норми, які безпосередньо вимагають, щоб при формуванні органів публічної влади кандидати відповідали певним морально-етичним критеріям (як, наприклад, судді).

По-друге, морально-етичні критерії як конституційна умова – це не лише те, що прямо передбачено Конституцією, але й те, що імпліцитно нею визнається. Конституційна вимога моральності чи етичності не обмежена виключно прямим текстом, але й супроводжується прихованими вимогами Конституції і конституційної доктрини. Термін «конституційна умова» стосується не лише питання текстуального вираження, але й розглядається як засаднича і установча підстава для формування владних органів у зв'язку із системою конституційних цінностей.

Моральний та етичний. На сьогодні мається надзвичайно велика кількість досліджень і міркувань щодо понять етики і моралі, через що опрацювати усі концепції чи надати якісь власні їх інтерпретації в цій праці навряд чи можливо, оскільки предмет дослідження направлено в інше русло. Тому слід розкрити лише певні аспекти.

Історично поняття етики чи етичного, а також моралі прийшли із давніх грецької і римської традицій. Саме з давньогрецького «етосу», який мав попервах різне значення, проте згодом став розумітись як навичка, звичай, риса, якість, вдача, – визрів прикметник «етичний». У латинській мові відповідник «mos» означав правило, звичай, спосіб дій, з якого М.Т. Цицерон утворив прикметник «moralis» – той, що стосується вдачі, характеру, звичаїв [212, с. 176-177]. У давньогрецькій філософії постало питання, як діяти добре і правильно і які особисті/індивідуальні якості необхідні, щоб це робити. Етика охоплює весь спектр дій людини, включаючи особисті передумови. Наприклад, Аристотелева етика зосереджена, в основному, на досягненні добра і щастя (*the eudaimonia*). Мета полягала в тому, щоб виявити і практично реалізувати «вище добро» в житті, а це означає, що слід оцінити, яке життя є добрим, а яке ні [340]. Поділяючи чесноти (доброчесності) на мислительні та

етичні, Аристотель вказує, що останні народжуються звичкою [4, с. 57], звідки й походить прикметник «етичний» по відношенню до доброчесності.

У фаховій літературі пропонується думка, що мораль забезпечує регулювання поведінки за допомогою фіксованих норм, зовнішнього психологічного примусу і контролю. Вона подається «в готовому вигляді» (прописана історично) і вимагає від індивіда підпорядкування цим нормам, навіть якщо він і не розуміє їхнього змісту й доцільності. Моральність формується разом з особистістю. Вона невіддільна від змісту «Я» індивіда і розглядається як ступінь інтеріоризації ним моральних цінностей. Це сфера моральної свободи людини, коли громадські та загальнолюдські вимоги збігаються з її мотивацією [102, с. 127].

В цьому контексті слід підмітити два використані терміни: «мораль» і «моральність». Таке розрізнення здійснив Ф. Гегель, який застосував два німецькі слова: «*Die Moralität*» та «*Die Sittlichkeit*» [349]. В одному з англійських перекладів його праці «Основи філософії права» цим словам відповідають «*morality*» та «*ethical system*» [350, р. 96]. В українській мові, як правило, їх відповідники є «мораль» і «моральність», хоча, корінь другого слова – «*Sittlich*» співзвучне із українським «норов». Є й інший можливий варіант – «звичай», але тоді усталена в юриспруденції термінологія «звичаєвого права» потребувала б видозмінення.

Як зауважує О. Тітарчук, «...мораль передусім виступає як сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил, норм поведінки, а моральність – утіленням цих принципів і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними. Мораль являє собою імперативну належність, а моральність – її суще, котре доволі часто може не відповідати ідеалу» [212, с. 178]. Хоча можливе й інше бачення, що Ф. Гегель виходив скоріше з того, що мораль належить до суб'єктивної волі і може відповідати власному трактуванню добра, виходячи із наявного знання, тоді коли моральність є доброчесністю і втілюється як дух у певних людських спільностях – сім'ї, громадянському суспільстві, державі. Мабуть, не без причини філософ звертається до давньої Греції, коли пише: «на

питання батька, який кращий спосіб моральнісно виховати сина, піфагорієць... відповів: зроби його громадянином держави, в якій діють хороші закони», далі зазначаючи, що «моральнісна субстанція як союз суцїї самосвідомості з його поняттям є дійсний дух сім'ї та народу» [28, с. 207].

В моралі, пише філософ, справа у власному інтересі людини, і велике значення людини полягає в тому, щоб знати і визначати себе; неосвічені люди та ті, які не мають моральної волі дають визначати себе за себе (дітей визначають їх батьки) [28, с. 207]. Щоб бути моральним, кожен вчинок повинен співпадати з власним наміром, де виникає питання про відносну цінність вчинку для себе та загальну його цінність – добро [28, с. 160]. Моральність представляли народам як вічну справедливість, для індивіда моральність виступає певним обов'язком [28, с. 202].

Сьогодні мораль постає як форма суспільної свідомості (очевидно коли презюмується розрізнення суспільної та індивідуальної моралі), яка відображає дійсність у вигляді норм, принципів, правил поведінки, які регулюють поведінку людини, що закладені у поняттях добра, честі, совісті, справедливості, тощо; це поняття засноване на знаннях, досвіді та звичаях [54, с. 290]. Тому коли йдеться про термін «моральний», водночас здійснюється апелювання до суспільно укладених чи схвалених якостей людини. Етику, у свою чергу, розглядають як вчення про мораль і розрізняють її як теоретичну, метаетику, нормативну, з недавнього часу ще й прикладну і професійну.

Як зауважує П. Кравченко, до теоретичної етики відносять метаетичну та морально-філософську проблематику, яка стосується етики як специфічного теоретичного знання, особливостей виникнення моралі та способів її функціонування в суспільстві, найвизначальнішою формою нормативної етики є оцінювання та «предписування», пропагування й захист цінностей [97, с. 138-139]. Метаетика є галуззю моральної філософії, яка стосується аналізу термінів і понять, що використовуються в нормативній етиці. Наприклад, якщо хтось каже, що «ми повинні дотримуватись обіцянок»,

ми можемо залучити його до нормативної дискусії запитавши чи слід завжди виконувати обіцянки, але також ми маємо змогу спитати що насправді означає термін «повинен» [374, р. 31-32]. Себто метаетика розглядає значення критичних термінів моральної оцінки, таких як «добре», «погано», «правильно», «неправильно» тощо [347, р. 12].

Прикладна етика визріла у 20-му сторіччі як практична необхідність у розв'язуванні моральних дилем, що виникають в різних галузях людської діяльності. Як зауважує шведський дослідник Й. Коллсте, медицина і охорона здоров'я, до яких долучились політика і бізнес були вихідними пунктами прикладної етики. Основними моральними питаннями виступали такі як необхідність обмеження застосування передродової діагностики; як слід розглядати нові генетичні можливості типу клонування людини; чи треба дозволити евтаназію; як знайти баланс між розвитком комп'ютерних технологій – зберіганням все більшої кількості інформації і правом на конфіденційність [302, р. 18-19]. На цій основі виникли різні комплекси «етик», як то: біоетика, екологічна етика, космічна етика, політична етика тощо. Професійна етика відображає застосування прикладної. Проте вона впливає з морального досвіду професіоналів у їх роботі. Це відношення з людьми, які залежать від професійної роботи і допомоги (адвокат-клієнт), відносини з колегами, відносини з роботодавцем [302, р. 28-31].

Для мети даної роботи має значення почасти кожна із згаданих етичних напрямків. Зрозуміло, що професійна етика, наприклад, судді, чи інших груп публічних службовців має серйозне значення для цієї праці і тому термін «етичний» в такому ракурсі можна розглядати як відповідний певному етичному кодексу. З іншого боку, важливі і питання прикладної етики, скажімо, чи можуть бути випадки, коли політику, чи іншому відповідальному державному службовцю слід не говорити правду, себто поводитись нечесно, якщо того потребує певна доцільність. Це свідчить, що необхідно розглядати ці питання комплексно в різних етичних площинах.

Проте якщо взяти загальне слово «етичний», що застосовується в темі роботи, насамперед (але не тільки) йдеться про певні чесноти, які є загальноприйнятими, звичними і необхідними з суспільної чи наукової точки зору для зайняття певної посади, як і поняття «моральний», тобто такий, який відповідає прийнятій думці про необхідні людські якості та правильну поведінку для публічної служби.

1.2. Аксіологічний підхід до визначення конституційної проблематики морально-етичних стандартів влади

Місце морально-етичних стандартів в системі конституційних цінностей. Питання доброчесності осіб, на яких покладається здійснення публічної влади, не знаходить такого ж значного відображення в сучасній доктрині конституціоналізму як, наприклад, дві сталі «зірки» «конституційного сузір'я»¹ – обмеження влади та захист прав людини. У разі, якщо влада свідомо і нарочито порушує право людини з одночасним формуванням кругової поруки між наявними її «гілками», то обмеження влади, яке встановлене на основі механістичних зв'язків, без акценту на людський антропологічний характер цих проблем (які водночас є інституційними) – не завжди працює.

Ефективний захист прав людини та виконання позитивних обов'язків держави достоту здійсненні при побудові надійної системи публічної влади. Але в зазначеному аспекті потрібно враховувати евентуальність виконання зобов'язань, позаяк для цього є недостатнім моделювання структури влади, а необхідні комунікація конституційних суб'єктів, довіра з боку населення до обладних органів та доконечність усвідомлення творення народом і владою спільної справи.

¹ Термін запозичено із Рішення Верховного Суду США у справі «Шкільна рада Айленд-Тріза проти Піко» [165, с. 130].

Пов'язування морально-етичних критеріїв із конституційними цінностями зумовлюється тим, що утвердження останніх покладається, зокрема, на представників публічної влади. Встановлення же певних стандартів для посадових осіб розглядається як необхідний елемент (інструмент) нормального функціонування конституційної системи [367, р. 79], в якій такі стандарти повинні корелюватися із засадничими цінностями.

В аспектах важливості висування морально-етичних критеріїв до публічних службовців можемо згадати класика Ш.-Л. Монтеск'ю, який окреслив доброчесність принципом республіканської держави, при цьому в його розумінні ця засада повинна пронизувати кожного її громадянина [111, с. 44], що, власне, й корелюється із розумінням спільної справи народу. Філософ показує, що закони виховання у суспільстві (тобто за якими принципами повинні жити громадяни) мають відповідати засадам правління, себто у республіках – доброчесність, в монархіях – честь, в деспотіях – страх [111, с. 35]. У цій праці йтиметься більшою мірою про владні органи, що є безпосереднім предметом дослідження, оскільки критерії формування публічної влади знаходяться в рамках права, водночас, моральні правила, за якими повинні жити громадяни є їх власним вільним вибором.

Питання необхідності встановлення морально-етичних критеріїв при формуванні органів публічної влади слід шукати в закладених конституціями цінностях, зміст яких і зобразить необхідність морального «компасу» осіб, що представляють (в тому числі потенційно) публічну владу [367, р. 79].

Конституція як вміст цінностей. За твердженнями німецького соціолога Г. Йоаса «цінність», як поняття, сьогодні займає те місце, яке у філософській традиції посідав термін «благо» [75, с. 7]. А філософ О. Стасевська доходить висновку, що сучасне суспільство створило умови, в яких більшість потреб задовольняються (хоча таке твердження є доволі суб'єктивним), але в процесі виконання потреб прийшло розуміння необхідності знаходження відповідей на смисложиттєві питання, у чому

допомагають тільки цінності. Україна ж, за її словами, не виробила консенсусу щодо визначення фундаментальних національних цінностей [208, с. 73-74].

Проте наявність проблем з усвідомлення важливості тих чи тих цінностей для суспільства, Конституція України та доктрина конституціоналізму залишаються ніби позаду соціально-культурних процесів, хоча вона (Конституція) повинна б бути тим фундаментальним базисом розуміння цінностей соціуму та їх охорони. В одній із праць Ж.-Ж. Руссо попереджував, що людина, беручи участь у суспільній угоді втрачає природній стан і переходить до громадянського, віддаючи місце справедливості, яке раніше належало інстинктові, наділяє людські дії моральністю, змушує керуватись принципами та підпорядковуватись (у певних аспектах) загальній волі [192, с. 26-27]. Власне, ці принципи закріплені конституцією (як частиною суспільної угоди), а загальна воля продукує захист того, що є для суспільства найціннішим.

Професор Університету Васеда (Японія) Х. Нішагара ставить питання про те, що для нас насправді є конституційними цінностями? Чи може автор (конгрес), який встановлює конституцію записати будь-що як цінність в конституцію? І чи існують якісь обмеження про те, що ми повинні належним чином називати конституційними цінностями? Він же на те дає відповідь, що конституцієдавцю, який формує документ (у ХХІ столітті) більше не дозволено легалізувати дискримінаційне і нелюдське поводження, тому, коли ми говоримо про конституційні цінності, ми приймаємо певну систему цінностей, що ґрунтується на людській гідності, як ядрі, рівності, свободі, демократії і верховенстві права з неможливістю виокремити одну з них як головну, оскільки цінність демократії може виправдати диктатуру, ідеальна рівність може реалізуватись державним плануванням, відкидаючи свободу людини [385, р. 2-3]. Себто сьогодні маються відповідні виклики до конституцій, цінності яких не можуть виключати загальних ідей конституціоналізму. Останній *sensu stricto*, як зазначає О. Бориславська, зводиться до конституційного механізму владарювання, що є системою

інститутів, форм, засобів і методів правління у державі, заснованих на ідеях свободи, верховенства права, демократії та обмеженого правління [13, с. 36].

Датський інститут з прав людини визначав, що в якості верховного закону країни конституція висуває певні обмеження на суверенітет парламенту і в багатьох випадках визначає сукупність цінностей цієї країни [431, р. 6]. З їх праці вбачається дещо формальний підхід до визначення і закріплення цінностей конституцією, наприклад, в тому випадку, коли вона їх безпосередньо перераховує.

Професор М. Козюбра зазначає, що послідовники Є. Ерліха – Ф. Жені, Г. Канторович переконливо доводили, що судді при прийнятті рішень мають враховувати моральні, політичні, економічні передумови та цінності, що перебувають за межами позитивного права [56, с. 275].

Водночас за словами американського юриста Дж. Балкіна вірність Конституції як закону означає вірність, зокрема, принципам, які лежать в основі тексту [240, р. 295-296]. У справі «Марбері проти Медісона» Верховним Судом США було зазначено: *«те, що люди мають своє первісне право встановлювати, для свого майбутнього уряду, такі принципи, які, на їхню думку, найбільше сприяють власному щастю, є основою, на якій була зведена вся американська структура... Тому принципи, встановлені таким чином, вважаються фундаментальними. І оскільки влада, з якої вони йдуть, є вищою, і вона може рідко діяти, вони призначені бути постійними»* [275]. Три окреслені характеристики конституційних принципів, що можна поширити і на цінності, надають підстави зазначати про те, що ці повсякчасні та фундаментальні засади вказують орієнтири в питаннях формування публічної влади [367, р. 80], адже вони (цінності і принципи) повинні бути реалізовані через національні інституції.

Питання про те, чи вимагають конституції застосування морально-етичних критеріїв при формуванні органів публічної влади, є проблемою ціннісного характеру. Виходячи з гіпотези, що об'єктом захисту в основних законах є певні ідеали, постає важлива проблема про компетентні органи

здійснення такого захисту, методи їх роботи. Наскільки засоби здійснення публічної влади є релевантними конституційній меті, чи можливий захист конституційних цінностей «взагалі», безвідносно до моральних та етичних міркувань осіб, що забезпечують цей захист [367, р. 80].

Професор М. Савчин зауважує, що *«питання реалізації конституції – складна проблема. Насамперед, це пов'язано із природою людської поведінки, яка поєднує в собі емоційне та раціональне начала. Для перехідних конституційних демократій потенційну небезпеку становлять намагання викривити зміст конституційних цінностей і принципів, що може у кінцевому рахунку підірвати засади конституційного порядку»* [196, с. 19]. Тому з боку представників публічної влади, повинна бути демонстрована толерація до конституційних цінностей.

Взаємозалежність конституційних цінностей та морально-етичних критеріїв. Утверджуючи соціальні цінності, Конституція України укладає вертикальну (ієрархічну) їх систему. Поділяючи твердження М. Савчина слід відзначити, що фундаментальною цінністю визнається людина, цінностями *per se* також визнаються невід'ємні і невідчужувані права і свободи людини, суверенітет і територіальна цілісність України, оскільки відповідно до статті 159 Конституції вони є основними критеріями перевірки конституційних законопроектів, подальше місце посідають засади конституційного ладу (розділ I), засади демократичного ладу (розділ III) та засади здійснення установчої влади народом (розділ XIII) [194, с. 165; 367].

Ф. Веніславський надає такий перелік найважливіших конституційних цінностей як: свобода, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократія, верховенство права, правове обмеження влади, республіканська форма правління, плюралізм [16, с. 260]; професор Ю. Тодика зауважує, що в Конституції України ємко втілено основоположні правові цінності: права і свободи людини, верховенство права, безпека особи, рівність людей в гідності і правах, він же вказує на те, що необхідна цілеспрямована діяльність з конкретного втілення в життя конституційних норм. Це стосується як

нормотворчої, так і правоохоронної та правозастосовної діяльності державних органів [213, с. 50], тобто втілення конституційних цінностей необхідне через органи публічної влади.

Гідність же та захист прав людини передбачають розумний розподіл суспільних благ, дотримання балансу суспільних та індивідуальних інтересів, додержання принципу пропорційності в частині обмеження прав. Отож поставлене питання «як» забезпечити справедливість, неупередженість, розумність відкриває передумови для дискурсу щодо морально-етичних стандартів при формуванні публічної влади [85, с. 28].

Гарантування дотримання зазначених та інших пов'язаних принципів, утвердження цінностей конституції покладається на публічну владу, яка серед своїх повноважень часто має і дискреційну форму. Власне, утвердження справедливості та розумності в державі при здійсненні публічного управління, забезпечення охорони людської гідності вимагає від представників влади відповідати певним моральним критеріям, а їх поведінка повинне забезпечуватись прийнятою соціумом етикою поведінки, яка має бути когерентною конституційним цінностям. Особа, в якій формується мета щодо утвердження конституційних цінностей, через прояв таких особистісних якостей як справедливість, доброчесність, повага до співгромадян, є необхідними моральними складовими представників публічної влади, що впливає із сутності Конституції [367, р. 80-81].

В цьому контексті варто висловити дві тези. По-перше, якщо певній особі надано повноваження на здійснення влади над іншими, такий представник повинен володіти визнаним соціумом авторитетним становищем, яке формується на доброчесній (в широкому розумінні; морально-етичній) поведінці. По-друге, якщо особі, що представляє публічну владу, при здійсненні повноважень необхідно керуватися критеріями справедливості, добросовісності, розумності тощо, які входять в систему морально-етичних стандартів, то без відповідності особистісних моральних установок особи, що відповідають таким стандартам (чи демонструванням антиустановок: як то

наявність поведінки, що свідчить про особисте збагачення, нерівне ставлення до осіб за однакових ситуацій) довірення-повноваження на здійснення публічної влади надаватись не може [367, р. -81].

Висловлена позиція непрямо підтримується поглядами М. Рудакевича, який зауважує, що *«оцінка й моральний вибір базових та інших професійних цінностей ґрунтується не на власних упередженнях чи на зовнішньому впливі, а на свідомому розрахунку, що в певній ситуації реалізація вищої цінності здатна сприяти досягненню кращих результатів. Така постійна рефлексія державних [публічних] службовців стосовно суспільних і професійних цінностей є їх моральним обов'язком»* [191, с. 227; 367]. Однак тут чітко ілюструється відмінність між висловленою думкою науковця про моральний обов'язок державного службовця та цією працею, де досліджується зобов'язання юридичне.

Імпліцитна можливість застосування морально-етичних вимог до публічних осіб простежується також в тому, що перебування особи на публічній посаді, передбачає додаткові правові обтяження, оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві [189]. Тобто Конституція надає «дозвіл» на більш обтяжливе ставлення до публічних службовців [367, р. 81].

Європейський суд з прав людини також зазначав, існування можливості вдаватися до деякого перебільшення чи навіть провокації стосовно критики журналістами суддів [173]. Така необхідність викликана бажанням громадськості відати про чесне виконання публічною владою своїх обов'язків. Верховний Суд США також визнає підхід, за яким держава має право ставитися до наклепів на приватних осіб суворіше, ніж до державних посадовців [166], цитуючи лист до мешканців Квебеку, надісланому Континентальним Конгресом 1774 року, Суд зазначає, що деспотичні урядовці під загрозою ганьби чи покарання змушені вести справи в більш чесний і справедливий спосіб [165]. Це свідчить не інакше як про важливість повної

підзвітності влади суспільству, навіть з етичних чи моральних міркувань і поглядів.

Визнання необхідності доброчесності посадових осіб з метою утвердження конституційних цінностей загалом має імпліцитний характер і прирівнюється до тези, що *«принципи, які не даються конституційним текстом, іноді приписуються Конституції»* [372]. Проте справді має сенс міркування К. Горобця про те, що *«цінність більш дієва та захищена, якщо вона виражена в нормі»* [32, с. 157]. Це стосується й прописання в текстах конституцій конкретних морально-етичних критеріїв як умов формування публічної влади [367, р. 82] (як це здійснює Конституція України щодо суддів).

До прикладу, якщо взяти судову систему, то за словами американського юриста Д. Бойса щодо двох присутніх ознак суду – суддівської верховності та незалежності, то вони працюють разом, намагаючись гарантувати, що верховенство права не буде підірване політичним тиском, який існує в будь-який конкретний момент часу. Звичайно, ні принцип судової верховності, ні принцип судової незалежності не гарантують верховенства права, як нагадують нам справи Скотта проти Сендфорда та Кормемацу проти Сполучених Штатів [247, р. 58; 367].

Поділяючи думку Д. Шармана, слід сказати, що якщо суддям надається незалежність, є надто важливим, щоб вони виконували свої повноваження компетентно, неупереджено та чесно [417, р. 19]. Варто додати більше, що особа, володіючи незалежністю та верховністю (тобто той факт, що судові рішення є обов'язковим до виконання), маючи достатню компетенцію може бути небезпечною для суспільства, якщо така особа не сповідує ті цінності, зокрема не відповідає моральним підвалинам, які вимагає суспільство через конституцію [367, р. 82]. Між тим, проблема авторитетності судового рішення, безпосередньо може бути підпорядкована особистості судді, що ухвалює рішення.

Інтелектуальна течія правових реалістів, що сформувалась в першій половині XX століття відзначала важливість особистих поглядів суддів.

Р. Дворкін характеризує цей напрям як заперечення на доктринальний підхід, за яким описується діяльність суддів, зосереджуючись на правових нормах, що згадуються в судових рішеннях. Натомість реалісти вважали такі погляди неправильними, оскільки в дійсності при винесенні вироку суддя керується власними політичними і моральними поглядами, опісля чого підбирає відповідну правову норму в якості їх раціоналізації [37, с. 20]. Втім, в такому ракурсі цей підхід бачиться дещо огульним. Йдеться радше не про зразкові справи у судах, а про провадження, де слід апелювати до вищих принципів і цінностей права.

Далі Р. Дворкін наводить приклад, що у простих випадках ми маємо право стверджувати, що суддя просто застосовує вже існуючу норму в новому конкретному випадку. Але чи можемо ми це стверджувати в тому випадку, коли Верховний Суд скасовує прецеденти, які використовувалися десятиліттями. У подібних неординарних випадках Верховний Суд наводить певні підстави, але при цьому він не посилається на законодавчі акти, а апелює до принципів справедливості і міркувань політичної стратегії. Чи означає це, що і в цьому випадку Верховний Суд все ж керується нормами, тільки більш загальних і абстрактних властивостей? Якщо так, то що є джерелом цих норм і що надає їм юридичну силу? Або ж це означає, що Верховний Суд виносить рішення, керуючись власними морально-етичними і політичними переконаннями? [37, с. 21].

Хоча Верховний Суд США і вказував, що особисті уподобання суддів не є конституційним стандартом [294], варто відрізняти власні прихильності, коли йдеться про не вподобання конкретно виписаної норми права і власні морально-етичні погляди у випадку вирішення справи за встановленими і загальновизнаними принципами справедливості, пропорційності тощо.

Представники юснатуралістичної концепції праворозуміння також намагалися розглядати право з позицій закладених у ньому моральних засад (справедливості, рівності, свободи), обумовлених самою природою людини і незалежних від соціальних умов та держави [56, с. 33]. Г. Радбрух зазначав, що

«ми посилаємося на права людини, які стоять вище писаного права, на невід'ємне та існуюче з незапам'ятних часів право, яке не визнає дії примусових наказів нелюдських тиранів» [147, с. 87]. Знаменита «формула Радбруха» стала однією з основ застосування юснатуралізму в повсякденстві, один з аспектів якої проявляється у тому, що коли до справедливості навіть не прагнуть, а рівність свідомо заперечується, тоді закон є не лише «несправедливим правом», але він є неправовим за своєю природою, бо право, в тому числі й позитивне, не можна визначити інакше, аніж як порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю служити справедливості [147, с. 89]. Отож, «нелюдські накази», які видають «нелюдські тирані» не може бути правом, яким є справедливість і рівність. Власне питання справедливості, ставлення до засадничих прав людини тощо є основними елементами оцінювання особи на доброчесність, звідки простежується безпосередня кореляція між доброчесністю і захистом конституційних цінностей.

Індивідуальна свобода людини як цінність і зобов'язання відповідати морально-етичним стандартам. Питання встановлення морально-етичних критеріїв до посадових осіб органів публічної влади доцільно зважити саме в контексті індивідуальної свободи (поведінки, поглядів, самовираження) цих осіб, оскільки неможливість зайняття певної посади через моральні чи етичні критерії, які подекуди можуть бути доволі умовними, видається як певна відповідальність за аморальну чи неетичну поведінку. За відсутності юридичних перешкод, певна особа може бути недопущена до конкурсу на зайняття посади до державного органу тільки через її неетичну поведінку з метою запобігти такій (неетичній) поведінці на публічній службі [84, с. 61]. До того ж, за умови встановлення на законодавчому рівні певних моральних чи етичних критеріїв, якими повинні відповідати публічні службовці, більшість фактично нав'язує свої моральні погляди окремій категорії населення, певним особам, які мають право на свободу совісті і які є вільними апріорі. Це питання має конституційно-правовий характер і потребує пояснення.

З позицій конституціоналізму свобода (індивідуальна свобода особистості; громадянська свобода; свобода народу) постає як один з найголовніших елементів правової системи, що, власне, й яскраво виражено у Конституції США, яка закріплює благо свободи за американським народом і їх потомством [312] та в Декларації незалежності цієї ж держави, яка визнає самоочевидну істину, що людина обдарована свободою [432; 84].

Конституція України проголосила дещо відмінний підхід і серед «очевидних» цінностей, свободи людини, зокрема у статті 3 не вбачає. З цього приводу В. Речицьким, відомим правником харківської юридичної школи, було запропоновано записати, що *«свобода народу є головною метою цієї Конституції»* та пояснено це тим, що *«оскільки громадянська свобода є стратегічно важливішою за порядок, конституції в своїх краях історичних зразках стають на бік свободи. Сучасна ліберально-демократична конституція – це гарант свободи, виразом якої в здоровому суспільстві є міра позитивної неупорядкованості в економіці (ринок), політиці (демократія), приватному житті (privacy)»* [156, с. 5-6; 84].

Про свободу як конституційну цінність є за можливим говорити з точки зору статті 21 Конституції, яка визначає, що усі люди є вільними [94], а також за допомогою тлумачення принципу верховенства права, який передбачає, зокрема, проникнення у закони ідеї свободи [186]; окрім цього, забезпечення людської гідності як цінності без визнання свободи неможливе [84]. Професор Прінстонського університету Р. Джордж зауважує, що природні людські здібності розуму та свободи є основою для гідності людей, гідності, яка захищена правами людини [342, р. 4]. О. Грищук вказує, що саме аксіома духовної гідності є першопочатковою і визначальною для всіх інших правових цінностей, зокрема свободи [33, с. 96]. Тому визнання на конституційному рівні гідності людини як цінності, не відкидає особисту свободу людини як необхідну її складову.

Щодо права людини на свободу, закріпленому у статті 29 Конституції України [94], за словами І. Сліденка спосіб формулювання «має право на

свободу» означає встановлення свободи не як фундаментальної цінності, а як одного з переліку прав, які можуть мати виключення та обмежуватися законом [118]. Проте Конституційний Суд цю ситуацію бачить по-іншому, вважаючи, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом [176].

Свобода же народу простежується у конституційному тексті через преамбулу, у якій йдеться про суверенну волю народу. До ознак терміну «суверенний» включаються такі поняття як: незалежність, самостійність, здійсненність верховної влади [204]. Щодо «свободи» мають такі ознаки: життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд, відсутність політичного й економічного гноблення [203]. Влада народу ніким не може бути обмежена, а можливе лише її добровільне самообмеження [82, с. 18]. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною [187], вона є виключним правом народу [188]. Отже, якщо народ не був би наділений благом свободи, він не зміг би виразити свою суверенну волю та установити державну вторинну владу. З огляду на це, свобода народу є невід'ємною складовою Конституції України.

В цьому сенсі категорії особистої свободи і свободи народу можуть поставати як конкуруючі, оскільки з одного боку народ вільний у відборі до влади осіб за такими критеріями, які б забезпечували довіру до органів влади. Однак до людини встановлюються моральні вимоги щодо її поведінки як в публічному, так часто і в приватному житті, що може обмежувати її свободу.

Як зауважив австрійський соціолог Ф. Гаєк, вільне суспільство не може існувати без вільних людей. Саме він розумів під свободою не що інше як стан, в якому людина не піддається примусу свавільної волі інших; ним було

поставлене питання, на скільки інші можуть нав'язувати особі свою волю [380, р. 39-41]. Беручи до уваги свободу народу, про яку допіру велась мова, слід сказати, що останній має відповідні повноваження (як політична спільність вільних людей) по встановленню збалансованого, розумного і чесного уряду, ключові (або всі) представники якого відповідали б певним моральним критеріям, що почасти забезпечувало б вказану чесність і збалансованість.

За таким принципом формувалась американська конституційна система, коли, згідно з твердженнями Дж. Джея, членами конституційного конвенту стали люди, які мали довіру від співгромадян та були широко відомі через свій патріотизм і високі моральні якості [40, с. 36]. Врядування, яке не виконує волі вільного народу та не забезпечує охорону його цінностей не може йменуватись правлінням, заснованим вільним суспільством. Тому встановлення на чесних і морально-етичних засадах уряду лежить в площині свободи суспільства регулювати питання своєї влади.

В такому контексті порушується питання наскільки загальна воля громадян, виражена у Конституції та законах, може нав'язувати окремим особам певні моральні стандарти. І йдеться не тільки про моральні цінності під час проходження публічної служби, але й поза нею. Наприклад: якщо власні особисті опінії та переконання особи входять в конфлікт із загальновизнаними цінностями та принципами і особа підлаштовується під загальну волю – наскільки порушується її право на свободу; зобов'язання публічно декларувати свій майновий стан, зокрема щодо уже наявних і набутих коштів до публічної служби, або особи, які в силу своїх власних переконань не розділяють конституційних цінностей та які через це не допущені до публічної служби – чи порушується їх свобода в цих випадках.

Ж.-Ж. Руссо пише, що відмовлятися від своєї свободи – все одно, що відмовлятися від себе як людини; позбавити людську волю свободи – все одно, що позбавити людські вчинки моральності [192, с. 15]. Дж. Локк зазначає, що усім людям притаманний природний стан повної свободи у керуванні своїми діями, підпорядкуванні власним майном та особою так, як вони вважають за

потрібне, у межах закону природи, ні в кого не питаючи дозволу й не залежачи від чиеїсь волі [101, с. 131]. Знову згадуючи Ж.-Ж. Руссо, треба сказати, що через участь в суспільній угоді людина втрачає природну свободу і здобуває свободу громадянську; перша була обмежена силами індивіда, друга – загальною волею [192, 176]. Слід також зазначити, що якщо здебільшого обмеження свободи розуміється в контексті фізичному, це не означає, що нав'язування певної моделі поведінки і поглядів не має значення для свободи у сенсі інтелектуальному.

Р. Дворкін, надаючи аналізу праці Дж. Міля зауважує, що останній вбачав загрозу незалежності людини не тільки в процедурах, які заперечують рівне право голосу, але й в політичних рішеннях, які відмовляють людині у рівній повазі; закони, які обмежують дію людини на тій лише підставі, що вона не здатна сама вирішити, що для неї правильно, наносять людині серйозну шкоду. Вони ставлять людину в духовне і моральне підпорядкування конформістам, які складають більшість населення [37, с. 355].

Заперечуючи фактично будь-який вплив суспільства на індивіда як правомірний, Дж. Міл в праці «Про свободу» зазначає також і про випадки, коли суспільство може впливати на особу, відзначаючи, що жорстокі схильності, злоба й брутальність, найантисоціальніша та найгидкіша з усіх пристрастей – заздрість, лицемірство та нещирість, гарячковість без достатніх причин та непропорційне до провокації обурення, любов до панування над іншими, пристрасть до здобуття вигоди, що перевищує її законну частку, гордість, яка здобуває задоволення від приниження інших; самозакоханість, яка вважає себе й те, що її стосується, важливішим за все інше й вирішує всі питання, що викликають сумніви, на свою користь, – це все моральні пороки, і з них складається поганий та огидний характер. Вони можуть свідчити про будь-який ступінь дурості або браку особистої гідності та самоповаги, але вони можуть стати предметом морального осуду лише тоді, коли супроводжуються порушенням обов'язку перед іншими, – перед людьми, заради яких індивід зобов'язаний піклуватися про себе. Те, що називається

обов'язками перед собою, не є соціально обов'язковим, якщо тільки обставини не перетворюють ті ж самі речі на обов'язок перед іншими [110, с. 91].

Тобто бачимо, що коли йдеться про іншого або суспільство загалом, то перед ним особа може бути відповідальна за певні моральні чи етичні дії і принципи поведінки, якщо від неї залежить життя цього суспільства. Поготів, якщо це публічна особа, що здійснює врядування у соціумі. Тому з метою встановлення і утвердження чесного врядування та добросовісного здійснення влади народу, законодавство може враховувати морально-етичні критерії до посадових осіб, як суспільно необхідні елементи владної системи, чим же нав'язуватиме свої цінності і морально-етичні принципи індивідуальній особі.

В цьому контексті маються декілька посутніх зауваг, про які потрібно згадати. По-перше, публічна службова особа, свідомо беручи на себе обов'язки із управління, здійснення правосуддя тощо, водночас приймає зобов'язання щодо утвердження конституційних цінностей та необхідності відповідати тим морально-етичним стандартам, які встановлені суспільством. У цьому випадку діє свідоме передання частини особистої свободи людини щодо її самовираження і поведінки та усвідомлене прийняття загальноновизнаних норм.

Вмисне набуття публічно-службових повноважень передбачає чесне виконання обов'язків. Як говорив у свій час Платон, *«...хто чимось керує, ніколи, оскільки він справжній управитель, не зважає і не дає розпорядження на те, що йому вигідне, а лише на те, що вигідне його підлеглому»* [126, с. 23]. Отже, відповідний публічний службовець здійснює добровільне самообмеження своєї свободи.

По-друге, як зазначає професор А. Крусян, *«конституційно-правова свобода людини забезпечує свободу індивіда (індивідуальну свободу) щодо активної дії, самовираження особистості, тобто можливості індивідуального вибору варіанта поведінки... конституційно-правова свобода не може бути необмеженою, тому що свобода не означає повного*

зневажання інтересів і прав інших людей, суспільства та держави» [100, 128-129].

Видається, що свобода передбачає відповідальність за здійснений власною волею вибір. Норвезький філософ Л. Свендсен у популярній книзі «Філософія свободи» зауважує, що *«свобода передбачає особисту відповідальність, вона надає тобі відповідальність, яка можлива лише за умови, що ти є вільним»* [197, с. 103]. Тобто, якщо Конституцією і законодавством встановлюються певні морально-етичні критерії для посадових осіб публічної влади, то зазначене слід розуміти як надання законом можливості вибору людині між повною свободою (наприклад, законно допустимої поведінки) та самообмеженням у морально допустимих межах, що убезпечить довіру громадськості до відповідної публічної особи [84, с. 62].

По-третє, можливість стверджуватись як публічний службовець через виховання морально-етичних чеснот слід розглядати як аналогічний компетентнісній перевірці етап, що є певним впливом права (через виховну функцію) на особистість і ніяким чином не посягає на індивідуальну свободу [84, с. 62]. Себто особа, яка не відповідає морально-етичним критеріям, не бажає ними керуватись, – не може бути допущена до публічної служби, як і не може бути допущена особа, що не відповідає певному професійному рівню.

Про концепцію юридичного моралізму. Здебільшого, коли йдеться про юридичний моралізм, пропонується до розгляду питання щодо (де) криміналізації діянь, які не мають прямого впливу на суспільний порядок (суспільна небезпечність), але внаслідок значної аморальності, такі дії, навіть здійснені в приватному порядку можуть підлягати забороні. Проте, як і концепція правового патерналізму, юридичний моралізм має скоріше конституційний характер, оскільки йдеться про обмеження конституційно-правової свободи.

Т. Петерсен, професор Університету Роскіля (Данія) надає такі чотири типи визначень юридичного моралізму: 1) якщо поведінка типу А вважається (чи є) аморальною, тоді держава повинна передбачати кримінальну

відповідальність за А; 2) якщо поведінка типу А вважається (чи є) аморальною, то у держави є причина для криміналізації А; 3) якщо поведінка типу А вважається (чи є) аморальною, то держава має достатньо підстав для криміналізації А, хоча поведінка типу А не спричиняє або може спричинити шкоду комусь; 4) якщо поведінка типу А вважається (чи є) аморальною, це може бути достатньою підставою для того, щоб держава криміналізувала А, навіть якщо А-тип поведінки не спричиняє (або не спричиняє ризику) завдати комусь шкоди [395, р. 83-85].

Рівночасно обговорювана концепція не стосується тільки кримінального права та криміналізації діянь, а передбачає певні законодавчі обмеження щодо юридично значущих актів. Наприклад Рішення Верховного суду США щодо підтримання закону, який забороняє полігамію [167], фактично утвердив той моральний та історично складений порядок, що існував роками в державі. В іншому випадку суд визнав неконституційність законів про содомію [270]. Тобто приватні добровільні практики, що суперечать моральним і релігійним стандартам, судом визнано допустимими. Такі рішення можна вважати прикладами прийняття та відхилення концепції юридичного моралізму.

Британський суддя П. Девлін в своїй праці «Забезпечення моралі» ставить три питання: 1) чи має право суспільство судити з питань моралі взагалі? Іншою мовою, чи моральні судження є суспільними, чи вони завжди є предметом приватної думки? 2) якщо суспільство має право судження, чи може воно використовувати закон як зброю для його виконання? 3) якщо так, то чи слід зуживати цю зброю у всіх випадках; і якщо тільки в деяких, то за якими принципами відрізняти? [328, р. 135].

Якщо П. Девлін відповідає на два питання ствердно, то англійський філософ права Г. Гарт зауважує, що моральність має свій приватний аспект, який виявляється у визнанні людиною ідеалів, які їй не треба ані поділяти з іншими, ані розглядати як джерело критики інших, поготів суспільства загалом. Життя може керуватися прагненням до героїчних, романтичних, естетичних чи наукових ідеалів або – менш приємно – до умертвіння плоті.

Тут також можна було б заперечити, що коли ми говоримо про моральність, то робимо це тому, що цінності, до яких прагнуть люди, принаймні аналогічні деяким із цінностей, визнаних мораллю їхнього власного суспільства. Однак ця аналогія, безперечно, стосується не змісту, а форми та функцій, бо такі ідеали відіграють у житті окремих людей таку саму роль, яку мораль відіграє в суспільстві. Вони вважаються надзвичайно важливими, тож прагнення до них відчувається як обов'язок, якому мають приноситися в жертву інші інтереси чи бажання [225, с. 182].

Тобто якщо П. Девлін визначає необхідність диктування суспільної моралі, яка на його погляд має ґрунтуватись не обов'язково на раціональних началах, а на посередніх поглядах випадкової групи людей, будь-яких дванадцяти чоловіків чи жінок, які після обговорення питання можуть бути одностайними щодо певних принципів [328, р. 142], то Г. Гарт стверджує, що мораль повинна апелювати лише до власних приватних переконань, свідомості і сумління.

Повторно зауважуючи, що юридичний моралізм зараз не розглядається тільки в мірках кримінальних заборон, але й впровадженням в законодавство суспільно значущих моральних принципів і норм, що можуть обмежувати індивідуальну свободу людини. В Україні достатнім чином відображені погляди моралістів як в законодавстві, так і в доктрині. Наприклад, інтереси моральності населення визначаються як легітимна мета втручання у конституційне право на свободу світогляду і віросповідання (стаття 35 Конституції України) [94]. Крім того вони відображаються в ряді законодавчих актів (Закон «Про захист суспільної моралі»² [63] Сімейний кодекс тощо [200]). Правове життя суспільства не може розвиватися поза моральними категоріями гуманізму, соціальної справедливості, совісті, добра, людської гідності, відповідальності. Органічна включеність цих моральних

² Суспільна мораль, згідно з першою статтею цього закону, – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [63].

ідеалів і принципів у реальні правові відносини є свідченням підвищення моральної цінності права. Моральний вимір права – невід’ємна умова його подальшого вдосконалення, посилення його гуманістичної орієнтації [230]. Тобто, правнича думка в Україні не відкидає тих моральних принципів суспільства, які пропагують певні цінності, що впроваджуються в право.

Цілком справедливо, якщо суспільство з метою добросовісного виконання обов’язків встановлює певні моральні та етичні умови для публічних службовців. Але центральним питанням наразі визначається, чи може законодавство встановити заборону на зайняття посади в органах влади особі, яка практикує аморальну поведінку (наприклад, громадянську (цивільно незареєстровану) полігамію) в приватному порядку? Скажімо іншими словами: чи може суспільство заборонити займати посаду, наприклад, Уповноваженому Президента України з прав дитини, або судді Конституційного Суду України, про яких стало відомо, що ті в приватному порядку та у вільний час відвідують суспільно аморальні заклади та практикують, наприклад, полігамію (або будь-що інше, що з погляду суспільної моралі є ницим)?

З одного боку, якщо народ є джерелом влади, то він же і встановлює такі правила, які на його думку є необхідними для забезпечення прийняття на посади публічних службовців з відповідним рівнем моральності. З іншого боку, посадові особи в такій же мірі наділені правами людини, як і всі інші громадяни, і їх особисте життя не повинно стосуватись публічної служби, оскільки суспільство не повною мірою диктує свої цінності і норми, але й система конституціоналізму впливає на їх корегування.

Тому у таких ситуаціях важливо здійснювати індивідуальний підхід із застосуванням принципу пропорційності до кожного подібного випадку. Адже зрозуміло, що незначне відхилення від моральних норм, яке цілком притаманне сутності людини, що здійснене в приватному порядку і яке ніяким чином не впливає на професійну діяльність не може одразу супроводжуватись покаранням, проте, якщо це викликає значний громадський інтерес,

відсутність відповідальності (у вигляді недопущення до зайняття конкретної посади) може викликати недовіру до конкретного органу влади, що може зумовити порушення правового порядку.

Верховний Суд США вказував, що правило публічної влади захищає громадський інтерес у вільному потоці інформації для людей по відношенню до публічних службовців [264]. Однозначно, що подібні правила не можуть бути «мертвими», оскільки відсутність можливості впливати на держслужбовців і їх поведінку, на штат державних органів – нівелювало б усю концепцію цього принципу, оскільки в разі відсутності впливу громадськості на публічних осіб, інформація про публічну владу не що інше, як була б непотрібною.

Застосування індивідуального підходу до кожної ситуації з метою визначення необхідної доброчесності для суспільної довіри до особи доцільно дотримувати пропорційності до індивідуальної свободи людини. Тобто яка б не була підстава для обмеження, пов'язане із нею навантаження не повинно бути надмірним [231, с. 283]. До особи повинно бути застосування найменш радикальних мір і наявний баланс між метою і засобами [241, р. 369-375]. Тому навіть якщо за свою аморальну поведінку публічний службовець може нести відповідальність, у кожному конкретному випадку вона повинна бути співмірною, з якнайменшим втручанням в особисту свободу.

Загалом підсумуємо, що встановлення морально-етичних критеріїв для посадових осіб публічної влади може вступати в конфлікт з їх індивідуальною свободою за рахунок встановлення певних меж поведінки чи виховання конкретних особистісних якостей. Таке втручання є виправданим, свобода надає вибір або діяти в моральнісних межах і бути готовим сприйняти критику з боку суспільства або стверджуватись за рахунок повної свободи поза межами публічної служби; 2) морально-етичні критерії для публічних службовців є чимось на кшталт додаткових стандартів, що разом із знанням і утворюють професіоналізм, що не посягає на їх індивідуальну свободу у конституційно-правовому сенсі [84, с. 62]; 3) застосування відповідальності до публічних

службовців (кандидатів) у формі недопущень до посад на публічній службі через аморальні дії в приватному порядку можливе із застосуванням принципу пропорційності з індивідуальним підходом.

Цінність морально-етичних критеріїв в конституційно-правовому зрізі. З метафізичної точки зору, зазначає К. Горобець, цінність є ідеєю довершеності, яка в певній степені може бути досягнута в межах суспільства [31, с. 112-113]. Це декотре належне, до якого слід прагнути, але в силу деяких людських недосконалостей, реалізувати повністю якусь цінність було б явно утопічною ідеєю. Тому цінності потрібно розглядати також в контексті певних ідеалів, до яких прагне право. Здебільшого, коли зазначають про цінність права, розглядаються три його зрізи, як то: власна, інструментальна та соціальна цінності. Таку ж структуру в якості аксіологічних проявів прав людини визначає Ю. Разметаєва [149, с. 11]. Спробуємо екстраполювати ці три зрізи на морально-етичні критерії.

Для визначення інструментальної цінності морально-етичних критеріїв через призму конституції необхідно звернутись до герменевтичної методи, яка обумовлює розуміння певних феноменів через поняття герменевтичного кола.

Як зазначає німецький філософ Г.-Г. Гадамер, процес розуміння переходить від цілого до частини і назад до цілого. Відповідність всіх частин цілому є критерієм правильності розуміння. Окреме слово входить в контекст речення, окремий текст входить в контекст всіх творів певного автора, а ці, зі свого боку, належать цілому даного літературного жанру [23, с. 177].

Так само і певні окремі норми конституції слід розуміти через призму розділу, той через розуміння конституції загалом, а конституцію у системному зв'язку з ідеями конституціоналізму. Встановлені конституцією морально-етичні критерії теж потрібно тлумачити через призму усього документу. Як писав Ф. Шляєрмахер, якщо текст розкласти на окремі частини, то кожна з них буде чимось невизначеним. Будь-яке речення, повністю вирване із контексту, буде чимось невизначеним [232, с. 74]. Це означає також те, що сенс

конституційних положень слід розуміти через окремі речі, адже його цілісна картина залежить від деталей.

Наприклад, Конституція забезпечує здійснення правосуддя судами. Розуміння терміну «правосуддя» є доволі дискусійним, проте в нього допустимо вкладати деякі вищі цінності, зокрема, справедливість. Як зазначається В. Решотою, *«у процесі визначення поняття правосуддя необхідно керуватися тим, що в англійській мові термін justice визначається як юстиція, правосуддя, справедливість, обґрунтованість. Відтак правосуддя і справедливість окреслено одним терміном в англійській мові. А що ж як не справедливість є остаточною метою правосуддя? Саме це є головним завданням усіх органів, які виконують функцію правосуддя»* [157, с. 121].

Водночас справедливість є самостійним морально-етичним критерієм, яка також супроводжується неупередженістю, повагою, відсутністю корупційних складових. Незалежність судді провадиться сміливістю у прийнятті рішення, обґрунтованим і сумлінним наведенням аргументів. Саме через суддівську доброчесність суспільство вбачає прихильність і довіру до органу влади, що є запорукою його успіху. За допомогою моральних якостей посадових осіб втілюються в життя положення Конституції щодо ефективного і справедливого правосуддя, державного управління тощо. Відтак інструментальна цінність морально-етичних критеріїв полягає у тому, що вони є підставами для довіри громадян до публічної влади, є знаряддями для належного і сумлінного виконання конституційних повноважень представниками публічної влади, слугують обмежувальними критеріями для осіб, які не відстоюють конституційні цінності та ін.

Соціальна цінність морально-етичних критеріїв може бути визначена за допомогою різних методологічних спрямованостей. Так, представником львівської правової школи, професором П. Рабіновичем, сформовано концепцію потребового праворозуміння, яке відноситься до соціолого-позитивістського типу та в межах якого розвинений потребовий підхід до виявлення соціальної сутності права і держави. Як зазначає сам професор,

«соціальна сутність явищ – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб (інтересів) тих чи інших суб'єктів суспільства» [146, с. 46].

Науковець також зазначає, що практика Страсбурзького суду показує, що під правом Суд вважає таке явище як *«можливості задовольняти певні потреби та інтереси насамперед людини, а також окремих людських спільнот, об'єднань та й, зрештою, суспільство в цілому»* [145, с. 9]. Норми права, що передбачають морально-етичні вимоги до публічних службовців (кандидатів) теж можна розглядати з точки зору потребового підходу. Суб'єктом потреби тут виступатиме суспільство в цілому, а змістом потреби – необхідність встановлення чесного врядування, якому можна було б довіряти; формою – конкретні морально-етичні вимоги, проявлені у конституційних чи інших законодавчих нормах.

З іншого методологічного поля, якщо розглядати право скоріше в трансцендентному і надпозитивному аспектах, морально-етичні критерії слугують цінностями, які забезпечують право морально-усталеними традиціями, що включають добро, справедливість, рівність, толерантність. Адже, дійсно, потребовий підхід хоча й передбачає певну збалансованість між різними суб'єктами з метою отримання певних благ, але не включає категорій досконалості, які є векторами розвитку, в тому числі у взаємовідносинах між владними структурами. Ще Г. Еллінек у своїй першій дисертації писав, що право є не що інше, як етичний мінімум. Загальна воля може помилитись і визнати правом соціально-шкідливе; індивідуальний чи колективний представник влади може вивищити до степені діючого права своє безвідповідальне свавілля. Однак таке право є правом тільки з формального боку, а з більш глибокої субстантивної підстави воно – неправда чи, в кращому випадку, правова помилка. Норма існує не тільки тому, що вона доводиться до всезагальної свідомості, що вона ясно наказує волю в якості керівного правила, так само, як і нормальний стан органу (людини) не виникає тільки тому, що таким визнає його лікар [148, с. 63].

З точки зору соціальної цінності, морально-етичні критерії є тими засобами, через які суспільство може впливати на особовий склад органів влади; є об'єднуючими цінностями між суспільством і владою за допомогою яких суспільство бачить гідних представників, що виконують владні функції; які забезпечують сумлінне виконання своїх посадових обов'язків публічними службовцями; наповнюють загальнообов'язкові юридичні норми трансцендентним змістом; встановлюють додаткові гарантії для забезпечення прав людини і охорони конституційних цінностей.

Стосовно власної цінності морально-етичних критеріїв потрібно зазначити, що вони здебільшого мають конвенційну природу і мусять бути погоджені внаслідок суспільної комунікації. Власна цінність морально-етичних критеріїв знаходить вагу тільки в міру свого значення в суспільстві, себто десь почасти проявляється і соціологічний тип праворозуміння.

Водночас слід припустити, що деякі критерії-цінності мають апріорну природу. Так, справедливість, яка є однією з центральних ідей права, виступає і морально-етичним критерієм для публічних службовців. Поняття справедливості як концепт аксіології права і тим самим системи права в цілому не тільки детермінує і об'єднує інші цінності права і правові цінності, але й, зі свого боку, само детерміновано ідеєю справедливості як універсальною ідеєю культури [209, с. 161]. Варто додати, що деякі моральні концепції настільки укорінені у світовому і українському просторах, що вони набувають характеру апріорності, або такими є від природи. Разом з тим, морально-етичні критерії, як то толерантність, відважність, доброчесність, що становлять поведінкові і ментальні особливості для людини, формуються в соціальному і науковому філософсько-правових дискурсах; важливим є темпоральний аспект, адже такі цінності витворюються протягом певного часового періоду, внаслідок соціального осмислення і проявлення морально-етичних критеріїв в дії.

Власна цінність морально-етичних критеріїв в конституційному аспекті проявляється в тому, що вони становлять моральні принципи діяльності посадових і службових осіб органів публічної влади; є чинниками просування

конституційної матерії до вищих людських ідеалів; є підставами для прогресування владних представників в бік сумлінного і чесного виконання функцій; є умовами, на підставі яких можуть формуватись нові конституційні концепції та конституційні принципи (приміром, принцип доброчесності влади).

1.3. Людський вимір права та морально-етичні умови

Поряд з аксіологічним підходом як загальним до проблематики конституційних процесів, неможливо не виділити людиноцентриські аспекти галузі конституційного права, зокрема, коли йдеться про морально-етичні критерії, що встановлюються до людини, які свідчать про антропологічні особливості як правового регулювання, так і юридичної доктрини. Розглядати право крізь призму людини, де особливе місце приділяється особистості, запропоновано теорією людського виміру права, основоположний розробник якої, відомий професор одеської юридичної школи – професор М. Орзіх [90, с. 107].

Вчений зазначає, що *«особистість – найбільш безпосередній об'єкт впливу права і, в кінцевому результаті, основна мета правового регулювання. Від рівня її свідомості, характеру правової активності в значній степені залежить дієвість, ефективність правової програми. Оцінка права здійснюється з точки зору ідеалів особистості, концепція прав людини має гуманістичне обґрунтування, а юридичну теорію (правознавство) можна розглядати як приватнонаукову теорію особистості»* [122, с. 265]. З цієї цитати можливо виокремити окремі частини концепції. По-перше, у співвідношенні права і особистості, право здійснює вплив на особистість, у його свідоме та підсвідоме і таким чином регулює певні особистісні мотиви поведінки суб'єкта. Як зазначає професор в своїй роботі «Особистість і право», право «вривається» в структуру особистості і стає органічною його частиною, проникаючи в найбільш глибокі пласти його змісту, здійснюючи

вплив і на те підсвідоме, яке проявляє себе в умовах, ситуаціях, які слабо контролюються людською свідомістю [121, с. 19]. Через право утворюється юридична модель особистості, яка є фіксацією системи її якостей, що забезпечують можливість включення людини в державно-правову царину, подібно до *homo politicus* у Аристотеля [121, с. 44; 90].

В цілому з таким підходом можна погодитись та екстраполювати його до предмету дослідження; в цьому контексті морально-етичні критерії, які унормовані в позитивному праві, визначають головні моральнісні орієнтири для особистості-посадової особи, що є певним гіпотетичним імперативом для людини у розвитку її особистих якостей [90, с. 107].

По-друге, особистість і право є взаємопов'язаними, оскільки від індивідуальних якостей залежить ефективність дії права. Як вказується вченим, в процесі формування права, людина займає центральне місце [121, с. 126]. Такі твердження потребують додаткових пояснень. Справді, продуктивність права в дії залежить від сумлінності виконання його приписів і вимог. При цьому не меншу роль відіграє правосвідомість, оскільки від власного бачення права, а також активної чи пасивної поведінки особистості, може залежати утвердження правового порядку. Проте якщо в твердженні про залежність ефективності дії правових норм від особистості немає гострих заперечень, то наділення центральним місцем людини в ході формування права потребує уточнення [90, с. 107].

Якщо проаналізувати контекст цієї тези, видно, що формування права розуміється вченим в сенсі правотворчості (законотворчості), що здійснюється відповідними державними органами через людський ресурс. Однак діяльність органів, чи то суверена, також обмежуються певними принципами. І йдеться не тільки про принципи процедурної діяльності, себто певних вторинних правил, якщо висловлюватись термінологією Г. Гарта, а про засади та вищі цінності, які не можуть бути знівельовані законодавцем в нормативно-правовому акті. Тобто людину пропонується розглядати не лише з погляду на

неї як нормотворця, але як таку, заради забезпечення прав і свободи якої і формується право [90, с. 107].

Власне, якщо ухилитись від того, що людина від народження обдарована свободою і гідністю, які продукують невід’ємні права людини, то теза, що людина займає центральне місце при формуванні права в сенсі мети права, не має достатнього аргументу і субстантивної підстави. Тому, коли ми апелюємо до людини (особистості) як мети права (і правового регулювання), ми автоматично визнаємо невід’ємні якості, якими людина наділена в силу своєї природи, а відтак погоджуємось з моральним аспектом природно-правової теорії, на якому ґрунтовано людське співіснування. Саме теорія юснатуралізму, як ідея про те, що штучні закони і моральні принципи мають глибокий зв’язок була основою при структуруванні уряду США [370, р. 1488]. Те, що М. Орзіх зауважує, що оцінка права здійснюється з точки зору ідеалів особистості, доводить, що концепція людського виміру спирається на певні взірці, які сформувались в уяві особистості, вони же також можуть бути певними моральними та етичними категоріями, які за необхідністю включаються до писаної правової норми [90, с. 107-108].

По-третє, людський вимір права спрямований передовсім на захист прав людини. За словами М. Орзіха вся діяльність держави, суспільно-політичні процеси в країні повинні отримати людський вимір, мати категоріальне значення для визначення легітимності політичного режиму, демократичності конституційного ладу, а проблема прав і свобод людини – всезагальне значення, і, поряд з екологічними, енергетичними, демографічними та ін., глобальний характер [120, с. 286-287; 90].

Концепція людського виміру отримала своє визнання і застосування на міжнародній арені, коли в 1989 році у Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі окремий розділ приділили людському виміру (*human dimension*), до якого були включені обов’язки відносно поваги до всіх прав людини і основоположних свобод, контактів між людьми та інших питань,

пов'язаних з гуманітарним характером [304]. В 1990 році було затверджено Документ Копенгагенської зустрічі Конференції по людському виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі [330], а пізніше, на основі вказаного документу та цього ж року, було прийнято Паризьку хартію для нової Європи, де окрім поваги до прав і свобод людини, в межах людського виміру поставлене питання про подальше співробітництво з метою зміцнення демократичних інститутів, сприяння застосуванню верховенства права та захисту прав національних меншин [296]. О. Радзівілл пов'язує між собою концепції людського виміру та людського розвитку (яка змінила принципи й цінності економічної діяльності, все більше скеровуючи її від вульгарного «доходоцентризму» до розвитку людського потенціалу), які на його думку все ширше імплементуються в законодавство держав світу як стандарти міжнародного і європейського універсального права [148, с. 143-149; 90].

Концепція людського виміру права пояснює, що людина знаходиться в центрі правового регулювання, яке має бути спрямоване передусім на забезпечення її прав. Але цей вимір має й іншу сторону, адже правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна практики здійснюються особистостями, які мають власні упередження, погляди, мотиви поведінки, що збігаються або є відмінними від суспільних очікувань (загальної волі) що не може не викликати уваги до цих проблем [90, с. 108].

Суддя О. Голмс пише, що *«життя закону не є логічним, воно є досвідом. Відчуття часової необхідності, домінуючі моральні і політичні теорії, інтуїції публічної політики, відкриті чи несвідомі, навіть упередження, які судді поділяють із своїм товариством (співвітчизниками) мали більше успішних справ, ніж силогізм при визначенні правила, за яким людина повинна слідувати. Закон уособлює історію розвитку нації протягом багатьох сторіч, і її не слід розглядати так, ніби в неї було вміщено лише аксіоми і висновки із математичної книги»* [353, р. 5; 90].

Інший представник правового реалізму – К. Ллевеллін теж вважав, що судді використовують деякі правила в процесі прийняття, які в основному є

неформальними, це такі норми, яких судді не можуть знайти в законі. Такими загальними правилами можуть бути певні публічні преференції, як «максимізація ефективності», «дозволити виграти більш бідній стороні у цивільному процесі» чи «підтримувати будь-які дії, які сприяють вільній конкуренції на ринку». Окрім цього, результат визначають і інші фактори: «юридичне знання», «правова ідеологізація» (індоктринізація), інституційні обмеження [442, р. 1372; 90].

Один із найрадикальніших представників правового реалізму – Дж. Франк вважав, що суддя відіграє більш важливу роль, ніж правові норми. Для нього правові приписи взагалі не мали значення, він вбачав, що раціональний елемент права – це ілюзія, а судовий результат залежить від багатьох факторів, більшість із яких можуть буди поза законом: особистість судді, політичні преференції, настрої тощо [442, р. 1371]. Такий підхід є надто непідтвердженим, оскільки раціональне начало в праві присутнє, судді керуються конкретними нормами права при ухваленні рішення. Якщо згадаємо Ш.-Л. Монтескйю, мислитель вважав, що природа республіканського правління потребує, щоб суддя не відходив від букви закону але він же й пише, що закон не може трактуватись на шкоду громадянину, коли мова йде про його власність, честь, чи про його життя [90, с. 109; 111, с. 73].

Слід погодитись з тим, що особисті якості відіграють немалу роль. Чи не це мав на увазі суддя А. Скаліа в розбіжній думці у справі «Обергефелл проти Годжеса», коли писав про нерепрезентативність складу Верховного Суду: *«візьмемо, до прикладу цей суд, який складається тільки з дев'яти чоловіків і жінок, всі з яких успішні юристи, які навчалися в Гарвардській чи Єльській юридичних школах. Чотири з дев'яти є вихідцями з Нью-Йорка. Вісім – виростили в штатах Східного чи Західного побережжя. Ні однієї Південно-західної чи, чесно кажучи, справжньої Західної (не враховуючи Каліфорнію) людини. Ні одного Християнського євангеліста (група, яка складається з близько чверті американців) чи навіть будь-якого протестанта. Надзвичайно нерепрезентативний характер суду, який голосував по цим соціальним*

потрясінням» [415]. Це свідчить про певну індоктринізацію і власні погляди судді (сформовані внаслідок виховання, навколишнього оточення), що можуть вплинути на розгляд справи. Історія бачила також багато прикладів, коли моральні якості індивіда впливали на хід роботи представників влади і в тому числі суддів. Це дозволяло їм скасовувати усталені раніше довгими роками прецеденти. Як, наприклад, суддя Е. Воррен, який у своєму підході мав два принципи: етичний погляд на Конституцію та теорію активістського судового контролю [424, р. 352; 90].

Врешті, кожен має свій особистий досвід і, зокрема, в феноменологічному сенсі як досвідчення самих речей або сутностей; подій, в яких проявляються (висловлюючись поняттєвим апаратом Е. Гусерля) «самі речі», до цього також належить те, що ми навчаємось через страждання та розчарування [80, с. 107]. Багато в чому такий досвід є важливий для публічних службовців, оскільки він може відігравати істотну роль при здійсненні цієї особою повноважень [90, с. 109].

З іншого боку, відіграють серйозне значення і філософські ідеї, течії та концепції, яких притримуються певні особи. Там, де жодна позиція у справі не регулюється якимись нормативними приписами, відіграють роль моральні принципи суддів. І якщо цей приклад доводить необхідність плюралізму поглядів та ідей, що є закономірно в системі конституціоналізму, слід очікувати і того, що може постати питання про не допуск кандидата до публічної влади через прихильність до заборонених законом ідеологій [90, с. 109]³.

Головне завдання щодо концепції людського виміру права у цій роботі полягає в тому, щоб показати, що особистість в усіх його проявах і право є

³ Вельми неоднозначна ситуація склалась, наприклад, в одному з районних судів міста Одеси, коли суддя заявив самовідвід у справі за підозрою у вчиненні злочину, який полягає у демонстрації символіки комуністичного тоталітарного режиму, мотивуючи неможливим з особистих та морально-етичних міркувань судді здійснювати подальший розгляд [218]. Насправді тут постає й інша важлива проблема: чи має право суддя відмовитись розглядати справу за певним складом злочину, що передбачений Кримінальним кодексом, якщо його особисті погляди не співпадають із вимогою закону? Подібна проблема може бути й в дотичному руслі: чи має право суддя відмовитись розглядати справу, наприклад, про розлучення, через свої релігійні погляди?

взаємозалежними. З одного боку особистість впливає на нормотворення, інтерпретацію права, вона ж здійснює правозастосування і її моральні упередження впливають на ці процеси, з іншого боку, правові приписи, які встановлюють до публічних службовців морально-етичні умови зумовлюють вплив на людину для сумлінного і чесного виконання обов'язків [90, с. 110].

1.4. Комунікативний аспект діяльності конституційних суб'єктів, взаємна довіра та морально-етичні стандарти посадових осіб

Коли йдеться про конституційних акторів (*actors*), в українській науковій думці здебільшого приділяється увага таким термінам як «суб'єкт конституційного права» чи «суб'єкт конституційно-правових відносин», до яких, як правило, включають усіх потенційних і реальних учасників конституційно-правових відношень. Перелік цих суб'єктів складається за доволі сумбурною ознакою, від народу, нації, до громадських організацій, іноземців, підприємств і установ [86].

В літературі вказуються такі види суб'єктів конституційних правовідносин як соціальні спільноти (Український народ, українська нація, національні меншини, корінні народи України, територіальні громади тощо); держава, адміністративно-територіальні одиниці; політичні партії, громадські організації; органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, депутати рад різних рівнів; громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; органи самоорганізації населення; підприємства, установи, організації; міжнародні органи й організації [35, с. 11]. Наукова цінність вказаного переліку полягає скоріше в інформативному та описовому характері тих суб'єктів, які можуть вступати у конституційно-правові відносини [86].

Якщо ж вести мову про громадянське суспільство, як феномен недержавних структур, є дискусійним питанням щодо його означення як «суб'єкта права». Одним з ключових таких суб'єктів сьогодні є і корпорація; і

не лише як юридична особа, а як феномен, що суттєво впливає на розвиток конституційного права. Щодо появи нових суб'єктів, зокрема корпорації, ідеї та начерки були також висловлені українським філософом С. Дацюком, однак, окрім корпорацій, іншим суб'єктом визнається громада, яка має ознаки саме територіальної [36], в цій же праці йдеться про громаду як активну громадськість – громадянське суспільство. Власне з метою уникнення претензії на дискусійність щодо включення громадянського суспільства до «суб'єктів права», вживається термінологія конституційного суб'єкта.

Сьогодні громадянське суспільство може бути залучене до призначення на публічні посади відповідних осіб шляхом перевірки їх на морально-етичні критерії. Це містить глибинний філософський аспект для конституційного права, оскільки формується такий суб'єкт, який володіє не категоріями винен/невинен, а вірю/не вірю, для якого відповідність особи певним моральним чи етичним стандартам має таке ж значення як і компетентність; і тому, в конституційних дискурсах та інтерпретації конституційних норм слід віддавати належне місце для реалізації громадянським суспільством замірів, що стосуються формування органів публічної влади [86].

В статті 11 Договору про Європейський Союз передбачається, що інститути останнього повинні забезпечувати можливість громадянам і представницьким асоціаціям (суспільно-політичні, професійні, творчі тощо) повідомляти про свої думки і публічно обмінюватись ними у всіх сферах діяльності Союзу, а також, інститути повинні підтримувати відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими організаціями і громадянським суспільством [44]. Громадянське суспільство відіграє великий вплив і в системі міжнародних відносин. Мережі неурядових організацій, які стають все більш транснаціонально організованими, є ядрами міжнародного громадянського суспільства. Демократично вибрані уряди більше не можуть ігнорувати тиск зі сторони громадськості, громадянське суспільство має інструменти прозорості, впливу громадської думки і цими способами може сенсibilізувати парламенти. Хоча шаблю «демократичного корегування»,

тобто зміни рішень урядів громадянське суспільство ще не досягло [386, р. 6, 11].

Саме громадянське суспільство відіграє високу роль в боротьбі з корупцією, оскільки, часто уряди не мають достатньої довіри при розробці антикорупційних стратегій. На національному і глобальному рівні організації громадянського суспільства можуть встановити рамки дій урядів і бізнесу, що приведе до нових міжнародних конвенцій і національних законів та правил щодо зменшення розповсюдженості неправомірної вигоди [344, р. 32]. Громадянське суспільство має великий потенціал для співдії з ідентифікації громадян з державою (*polity*). Воно може створити соціальний консенсус як основу для політичних реформ, оскільки демократія, з усіма її цінностями і нормами повинна бути вивчена на низовому рівні суспільства [338, р. 307].

Тому недержавні організації, що здійснюють вагомий вплив на конституційні процеси повинні бути достатньою мірою долучені до конституційного діалогу. Слід віддавати їм належне при здійсненні відбору на публічну службу, як суб'єкту, який може бути долученим до «ветування» кандидата за недоброчесну поведінку чи неналежні моральні якості, оскільки тільки зацікавлена й активна частина суспільства, як правило, слідує за виконанням своїх повноважень публічними службовцями.

Власне відповідний конституційний діалог ведеться в основному між такими конституційними суб'єктами як держава, яка діє через уповноважені органи, людина з невідчужуваними правами і громадянин, які наділений правами у конкретній спільноті, народ, що діє через вибори і громадянське суспільство, яке має різні форми прояву.

В цьому підрозділі здійснюватиметься спроба теоретичного доведення тези, що впровадження в законодавство морально-етичних критеріїв до представників владних органів сприятиме більш вдалій комунікації між конституційними суб'єктами та зміцненню між ними довіри. Оскільки йдеться про суб'єктів, які дотичні до права, вказана комунікація очевидно має характер правової. Однак навіть в цьому сенсі правову комунікацію можна розуміти в

різний спосіб: як одну із сучасних концепцій права (комунікативний підхід до права), або ж тільки як обмін інформацією юридичного змісту [93, с. 45].

Відомий європейський професор права М. ван Гук розглядає право як комунікацію, зауважуючи, що право пропонує рамки для людської комунікації (як формі, через яку провадиться людська діяльність) та вказує, що й саме право змістовно засноване на комунікації: комунікації між законодавцем та громадянами, законодавцем і судовим корпусом, між сторонами за договором, комунікації в судовому процесі. Понад те, комунікативний аспект розглядається і в рамках легітимації права як раціональний діалог між юристами, що є гарантією для «коректної» інтерпретації та застосування права [108, с. 19-20; 93, с. 45].

Професор також стверджує, що при введенні закону в дію публічним органом, при прийнятті рішення по справі суддею, чи при застосуванні норми права громадянами, публічними і приватними інститутами, мова може йти про певну стратегічну дію, з метою досягнення декотрої цілі чи реалізації інтересів. Але це також завжди є комунікативною дією, наведеною на переконання інших в істинності певного твердження чи в обґрунтованості деякого переконання, в нормативній коректності правила, рішення чи вимоги, для чого необхідно наводити достатні аргументи [108, с. 276; 93, с. 45].

Як правило, така аргументація повинна бути прийнята іншим суб'єктом комунікації, наприклад, рішення суду, де суб'єктом комунікації є держава, повинно бути сприйняте іншими – стороною у справі, народом, громадою. Однак стала комунікація може не бути здійснена в належній формі, навіть якщо є достатні раціональні аргументи, за умови наявності відрази чи недовіри до особи, що ухвалювала це рішення. Крім того, для належної взаємодії (інтерації) суб'єктам комунікації слід зійтись на однакових принципах діалогу, де предмет комунікації не буде авторитарно нав'язуватись, а погоджуватись між суб'єктами [93, с. 45].

Звернувшись до розробника теорії «комунікативної дії» – Ю. Габермаса, слід відзначити одну з його цитат: *«комунікативними я називаю такі*

інтерації, в яких їх учасники погоджують і координують плани своїх дій; при цьому, досягнута в тому чи іншому випадку згода вимірюється інтерсуб'єктивним визнанням претензій на значимість» [224, с. 91]. Американський дослідник права в межах цієї комунікативної теорії – М. Дефлем, відзначає, що Габермас аналізує умови раціональної аргументації в комунікативній дії на основі відмінності між різними обґрунтуваннями тверджень (*validity claims*), серед яких зрозумілі і добре сформовані мовленнєві акти об'єктивно претендують на істинність, нормативно мають претензію на правильність та апелюють на справжність і щирість. Різні типи дискурсу служать для розгляду цих вимог: теоретичний дискурс про істину; морально-практичний дискурс про нормативну правильність; естетична критика справжності та щирості [325, р. 271; 93].

В юридичній площині інтерсуб'єктивний дискурс може відбуватись навколо істинності певних фактів, що закладені, наприклад, у судовому рішенні чи нормативному правилі, навколо моральної правильності певного правила чи резолюції та навколо щирості суб'єкта комунікації, наприклад, чи був суддя доброчесним, коли вирішував спір, або ж яку насправді мету ставили органи влади при прийнятті певного нормативного чи індивідуального актів. Право в комунікативному підході постає як таке, що формується шляхом полілогу між різними повноважними на те суб'єктами як взаємоузгодження допустимих та відкинення непотрібних елементів. Те ж стосується і конституційної комунікації, зокрема інтерпретації конституції [93, с. 45-46].

Американський дослідник К. Янг, розробник методики конституційного тлумачення наводить приклад конституційного спілкування: розробники (конституції) повідомили про утворення уряду для нової нації, на що погодились штати через ратифікацію. Вони повідомили майбутнім судам, законодавчим органам, чиновникам і громадськості про значення конституції. Конституційне спілкування між різними гілками влади і рівнями влади

залишається дотепер постійною рисою американського громадянського суспільства [451, р. 310; 93].

В українській науковій думці сформувалося декілька підходів до правової комунікації. Доктор юридичних наук А. Токарська відзначає, що комунікація є основою права і водночас об'єктом його застосування, а комунікація у праві є процесом взаємодії суб'єктів, направлених на утвердження комунікативної рівноваги, зокрема, у структурі правового регулювання [214, с. 37-38]. С. Карвацька пише, що право постає як порядок комунікативних відносин, що виникає на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових текстів. Текст права – це не продукт діяльності законодавця або правозастосування, не результат прочитання тлумачення, і не тільки завершальний сенс тексту, а сам пошук сенсу права, як постійна діяльність по прояву ефекту права в дискурсі [79, с. 31]. В таких підходах проявляється думка про те, що саме право засноване на комунікації, має дискурсивну природу [93; с. 46].

Схоже до зазначених, проте з онаким відтінком визначають правову комунікацію інші науковці, зокрема, щодо обігу юридичної інформації. Так, О. Макеева зауважує, що правовою комунікацією є процеси, які забезпечують цілеспрямований обіг і поширення нормативно-правової інформації та правових знань в інформаційному просторі. Під час правової комунікації виникають міжсуб'єктні правові відносини, що є джерелом прав та обов'язків суб'єктів. Норми права закріплюють права та обов'язки суб'єктів, які на їх підставі вступають у комунікацію як між собою, так і з державою [105, с. 38]. О. Чорнобай зосереджується на комунікативній функції права, яка має в своєму підґрунті дві підфункції: інформаційна (як відання чимось) та орієнтаційна (скоординоване ознайомлення соціуму з найширшим спектром правової комунікації шляхом використання інформаційно-комунікативних технологій) [229, с. 498-504]. В цьому сенсі комунікація, наприклад, конституційних суб'єктів розглядалася б з точки зору спілкування на основі уже існуючих правових текстів. Водночас попередній підхід передбачає, що

між конституційними суб'єктами відбувається дискурс не тільки щодо реалізації чи інтерпретації уже існуючих норм, але й щодо правотворення (нормотворення) в інтерсуб'єктивному середовищі [93, с. 46].

Взаємовплив у конституційному дискурсі, між конституційними суб'єктами важливий з точки зору утвердження людських цінностей і конкретних бажань по досягненню щастя. Так, наприклад, діалог між народом і державою (в сенсі державних органів) повинен ґрунтуватись з одного боку на демократичних засадах із забезпечення волі народу, що, як правило, є волею більшості, з іншого боку має утверджувати загальноновизнані людські цінності, у зв'язку із чим необхідно досягати балансу в процесі правової комунікації [93, с. 46].

Як вище вже було зазначено, одним із способів донесення думки щодо правильності (потрібності) того чи того правового акту, є чітка аргументація із логічними та добірними доводами. Проте часто-густо раціональні аргументи не приймаються до уваги взагалі на основі емоційного несприйняття особи, яка їх готувала. Таким чином, необхідно, щоб певний аргумент був почутий іншою стороною [93, с. 46].

Видатний німецький соціолог Н. Луман визначає три неймовірності комунікації: 1) неймовірно те, що один індивід розуміє, що саме має на увазі інший, позаяк існує автономія та індивідуалізація їх свідомості; 2) неймовірно те, що комунікація дістається до отримувача, при чому вона досягає більшої кількості людей, ніж тільки тих, що існують в конкретній ситуації; 3) неймовірно те, що комунікація може досягти успіху, адже коли комунікація є зрозумілою для іншого, це ще не означає, що вона буде прийнята [103]. Київський філософ, професор М. Бойченко зазначає, що неймовірності комунікації варто розглядати у такій послідовності: *«неймовірність доступу – тобто проблема технічного (у найширшому значенні) забезпечення комунікації; неймовірність розуміння – тобто проблема більшою мірою семіотична і частково герменевтична; і нарешті неймовірність прийнятності – тобто проблема ціннісна і мотиваційна»* [12, с. 21; 93].

В обговорюваному контексті найбільш релевантною є неймовірність прийнятності одним конституційним суб'єктом інформації від іншого. Тут є декілька тонкостей, які можуть відігравати ключову роль. Передусім це мотиви: вони повинні бути когерентними конституційним принципам. Тобто, людина, чи громадянське суспільство, читаючи судові рішення повинні розуміти, що останнє прийняте на утвердження чи у відповідності до норм конституції. Те ж саме стосується й інших актів: нормативних чи індивідуальних документів [93, с. 46].

Наступним аспектом є морально-етичні погляди суб'єкта, який проголошує рішення (видає укази тощо), себто суб'єктивне сприйняття. На цьому етапі вирішується питання, чи насправді видані акти є щирими та складені не під тиском, не заради неправомірної вимоги, чи з будь-яких інших недопустимих мотивів, наприклад, непотизм. І крім того, третьою важливою складовою є авторитет органу і особи, яка складає рішення. Цей авторитет здобувається навколо морально-етичних поглядів і поведінки (добročесності) та який формується у громадській свідомості про особу на основі попередньої діяльності (бекграунд). Довіритись морально авторитетній особі значно легше, через що прийняття інформації в комунікативних актах відбуватиметься належним чином [93, с. 46].

В цьому сенсі, перевірка осіб, які призначаються на судові чи виконавчі посади щодо відповідності встановленим і погодженим морально-етичним критеріям (добročесності) становитиме забезпечуючу роль в належній комунікації між конституційними суб'єктами. Це проявлятиметься в таких аспектах: почути іншого, сприйняти інформацію, узгодити умови [93, с. 46].

Сприйняття і розуміння інформації, ефективна комунікація залежить також від характеру пояснень вчинених дій та актів. І поряд з емпіричними та формальними математичними поясненнями існують пояснення персоналістичні. Київський філософ А. Баумейстер, (досліджуючи відмінну від предмета цієї роботи тематику – спадщину Аквіната), подає чітку ілюстрацію цього типу: *«наприклад, Петро відсуває від себе конверт з*

грошима. Його рука пересуває цей конверт поверхнею столу. Рух Петрової руки і рух такої речі, як конверт, можна описати в термінах натуралістичного (фізикалістичного) пояснення. Однак поряд із натуралістичними причинами... тут діє неемпірична причина – моральне рішення Петра не брати хабарів» [8, с. 183-184; 93].

За думкою професора А. Баумейстера, ми потребуємо персоналістичних пояснень, коли спостерігаємо вплив людського фактору на природу – причини забруднень залежать не тільки від фізико-хімічних процесів, але від бажання людини ставити економічні інтереси вище екологічних. Існує багато фактів і подій світу, пояснюючи які ми маємо запитувати не що, а хто є їхньою причиною, особливо у вимірах свободи і відповідальності [8, с. 184-185]. Надійність комунікації і знаходження однієї ціннісної моделі може залежати і від пояснення попередньої поведінки та прийнятих рішень учасника комунікації. Сприйняття інформації, зокрема, до виконання, залежить багато в чому від особового статусу суб'єкта комунікативної дії, від того *хто* приймає рішення [93, с. 47].

Відомий американський філософ права – Л. Фуллер пише, що суттєвим природним правом є комунікація. У суперництві з іншими істотами, людина була переможцем через здатність нагромаджувати й передавати знання, а також свідомо й розважливо координувати зусилля з іншими людьми. Подолання людиною власних саморуйнівних сил можливе лише завдяки здатності спілкуватися й досягати взаєморозуміння із своїми побратимами [223, с. 174-175; 93].

Фуллерові міркування слід екстраполювати на координацію зусиль між конституційними суб'єктами. Чи не моральна якість добросовісності представників органів публічної влади у спілкуванні із громадянами забезпечує нормальний обмін інформацією і вирішення проблем та унеможливорює так звану систему «відписок», яка може існувати в комунікаційній діяльності владних органів. З огляду на сказане, морально-етичні стандарти, яким повинні відповідати представники органів публічної

влади забезпечують кращий рівень комунікації між конституційними суб'єктами, а також утверджують більш сталий зв'язок між людиною, громадянським суспільством – з одного боку, і державою з іншого [93, с. 47].

Соціальні чесноти, якими керуються посадові особи, служать також зміцненню довіри у суспільстві, зокрема довіри між громадянами та державними органами. Всесвітньо відомий філософ Ф. Фукуяма у своїй праці про довіру доводить тезу, що благополуччя держави, а також її змагальна здатність на фоні інших країн визначається однією культурною характеристикою – властивим їй суспільству рівнем довіри. Вчений робить акцент на тому, що закон, договір, економічна доцільність є необхідною, але аж ніяк не достатньою базою для стабільності і добробуту в постіндустріальному столітті – вони повинні спиратися на такі речі, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіру, які, в свою чергу, живуть традицією, а не раціональним розрахунком. У сучасному суспільстві всі ці речі не стають анахронізмом, а навпаки є запорукою його успішного розвитку. Фукуяма визначає довіру як очікування членів суспільства від інших, що останні вестимуть себе більш-менш передбачувано, чесно, в погодженості із загальними нормами, наслідковим результатом чого є виникнення соціального капіталу як потенціалу суспільства чи його частини [222, с. 21-53].

Аналізуючи праці М. Вебера, Фукуяма розрізняє чесноти підприємництва, які присутні окремій людині: здатність до плідної праці, бережливість, раціоналізм, новаторство, готовність до ризику, але поряд з цим існують й інші добродієвості принципово суспільного значення: чесність, надійність, взаємна підтримка, почуття боргу перед оточуючими. Власне, вони й є підставами для довіри один до одного. Позаяк Фукуяма розмірковує здебільшого щодо питань економіки, то й ступінь довіри він аналізує з економічної позиції, зазначаючи, що при наявності правових інститутів, існування високої довіри як додаткової умови налагодження господарських відносин може підвищити ефективність економіки шляхом скорочення так

званих «операційних витрат». Покластись на слово іншої людини економить масу інших зусиль [222, с. 85, 254-255].

В контексті необхідності досягнення довіри між громадськістю і владними інституціями, в українській науково-правничій думці йдеться про те, що довіра є основою легітимації владного авторитету, а її відсутність спричиняє відчуження влади від громадян, деградацію інститутів публічної влади, накопичення в суспільстві протестного матеріалу [143, с. 225].

За допомогою довіри забезпечується якісний взаємовплив і комунікація між владними інституціями і громадянським суспільством та громадянами. Поряд із солідарністю громадян із вирішення соціально важливих питань постає проблема бути почутими органами публічної влади. Проголошення республіки у Конституції повинно забезпечити не тільки формальне дотримання форми правління, але й віднаходження більш глибинного і змістовного рівня через осягнення її як спільної справи вільних людей. Саме довіра народу до своїх представників чи до осіб, яким надано право здійснювати владу (і до дій, що останні вчиняють), дозволяє твердити, що народ справді є первинною владою, яку через спільні зусилля здійснюють вільні громадяни. Адже, виходячи із супротивного, в народу, який не довіряє діям владних органів, та вважає, що в них є щось підступне, свавільне і небезпечне, ніяк не може виникнути відчуття власного правління.

Питання полягає в тому, чи мають стосунок моральні погляди й етична поведінка представників влади до рівня довіри до відповідних органів. Одним із дослідницьких центрів Англії проведено відповідну роботу з визначення довіри до публічних інституцій. За наслідками дослідів (2002 рік) констатовано, що, як правило, довіру пов'язують із чесністю і тим, що називається «казати правду». Найбільшим рівнем довіри володіють лікарі (91%), вчителі (87%), професори (74%) і судді (72%), в той час як найменшим – політики (18%) (політичні партії – 16%; парламент має відносно велику довіру – 47%), журналісти (18%) і великі компанії (22%). На рівень довіри впливає чесність, відкритість, фактори демографії і етнічної приналежності, відповідь

на помилки, діалог та інше. Персональними якостями в громадських лідерах передусім повинні бути чесність і надійність [335, р. 4-43]. Як бачимо, високий рівень довіри досягається не тільки професійними навичками, але й відповідними морально-етичними показниками.

Щодо досить високої довіри до судів в іншій державі – США, слід сказати, що це наслідок творення впродовж багатьох століть відповідної суддівської англо-американської культури. Протягом більш як ста років судді були захоплені необхідністю укріплення довіри громадськості до судів, шляхом відкритості і нагляду за тим, що вони говорять, куди йдуть і з ким вони спілкуються, щоб зберегти не тільки реальність, але й видимість незалежності, доброчесності і неупередженості суддів. В корені цієї культури лежить принцип, за яким юристи, які одягають мантию роблять більше, ніж отримують нову роботу. Вони приймають новий стиль життя, при якому вони повинні інколи обмежити (*sublimate*) свої права на благо громадськості, якій вони служать, щоб заслужити і зберегти довіру суспільства [343, р. 38-39].

В американському дослідженні 2006 року щодо довіри до судів у Каліфорнії, вказується про те, що абсолютна більшість довіряє судам (79%), при чому місцевим судам іще більше – 82%. До того ж ті, хто користуються судами зазначали, що працівники суду є чесними, неупередженими, розумними і експертами у своїй справі [440, р. 9-11]. В дослідженні щодо довіри до судів штату Техас (2018 рік) вказується також на те, що судова влада спирається на повагу і підтримку громадськості, якій вона служить. Ці відчуття слугують для утвердження довіри до судів. Повага знаходить себе не тільки при діях, які суддя здійснює зі свого боку, але й від того, як суддя чи посадова особа суду взаємодіє із суспільством [402, р. 12]. Отже, відкритість судді до громадськості є важливим елементом довіри від суспільства.

Щодо необхідності впровадження принципу відкритості судів та забезпечення діалогу із громадськістю свідчить також канадська судова практика. Принципів незалежності і об'єктивності суддів, які можна було б простежити у відповідних судових рішеннях, стало недостатньо для

забезпечення високого рівня довіри до судів. Послаблення довіри громадян провокували неналежне чи неправильне розуміння сутності судових справ. З цією метою, за допомогою судів громадськість повинна бути достатнім чином поінформована про те, чим займаються суди. Для цього також потрібно забезпечити доступність, прозорість та визнання важливості такого фактору, як «належне обслуговування клієнтів», що визнані засобами підсилення довіри. В цьому випадку саме суспільство зацікавлене у збереженні громадської довіри до судової системи, оскільки, крім своїх важливих повноважень, суди виконують соціальну функцію, яка допомагає згуртовувати громадян і зміцнювати їхню прихильність щодо своєї країни і один до одного [199, с. 100-104].

Канадський підхід щодо необхідності доброчесності для забезпечення довіри до публічних організацій підтверджується також відповідними професійними кодексами. Так, наприклад, Кодекс професійної поведінки для юристів Британської Колумбії передбачає необхідність останнім виконувати свої обов'язки перед клієнтами, судами, громадськістю та професійною спільнотою з честю (*honourably*) та доброчесністю (*integrity*). Коментар до цього правила пояснює, що доброчесність є фундаментальною якістю будь-якої особи, яка прагне практикувати юриспруденцію. Якщо клієнт має будь-який сумнів у довірі до юриста, відносини між клієнтом і юристом будуть втрачені. Якщо бракує доброчесності, корисність дій для клієнта та репутація в середині професії будуть знівельовані, незалежно від того, наскільки компетентним може бути юрист. Громадська довіра до правосуддя та юридичної професії може бути підірвана безвідповідальною поведінкою юриста [301, р. 6-7].

Такі ж правила містяться і в інших кодексах юридичних спільнот, наприклад, Альберти, який передбачає, що перш за все, юрист повинен підтримувати репутацію доброчесності, що є найважливішим атрибутом члена відповідної професії [299, р. 1-5]. Крім того, як зазначав один із суддів Верховного суду Канади, повага і доброчесність є каталізаторами системи

стримувань і противаг між різними владами: *«кожна гілка повинна виконувати свою роль з доброчесністю та повагою до власних конституційних повноважень інших гілок»* [376].

Крім того, американське дослідження 1999 року щодо довіри до судів показало, що афроамериканські спільноти менше довіряють судам, а ніж інші групи. 70% із них вважає, що судова система сприймає їх гірше, ніж інших, що вони отримують «дещо гірше» відношення в судах [409, р. 26]. Цей показник є важливим не стільки з точки зору сучасного і реального стану справ, скільки з того погляду, що і суди, і інші органи влади повинні демонструвати однакове ставлення до кожного. З цією метою слід використовувати толерантність, як морально-етичний критерій, а в судових справах суди повинні абстрагуватись від політичного питання.

Взаємозв'язок між довірою і морально-етичними стандартами підтверджується і практикою Верховного Суду (України). Так, Велика Палата зазначала про обов'язок держави перед суспільством сформувати такий суддівський корпус, представники якого за їхніми індивідуальними якостями не викликали б недовіри у громадян України, відповідні органи зобов'язані перевірити дані, що характеризують особисті та моральні якості особи, що претендує на посаду судді, репутація якої має бути бездоганною [129].

Консультативна рада європейських суддів зазначає, що етичні аспекти поведінки суддів треба проаналізувати з декількох причин. Методи, які використовуються для вирішення спорів, мають завжди викликати довіру. Повноваження, що надані суддям, тісно пов'язані з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти поведінки, які застосовуються до суддів, впливають з цих цінностей і є передумовами довіри до здійснення правосуддя. Довіра до судової системи є надзвичайно важливою в контексті все більшої глобалізації спорів та зростання доступу до судових рішень. Також у державі, що керується верховенством права, громадськість очікує прийняття загальних принципів, які відповідали б вимогам справедливого суду та забезпечували б основоположні права [331, р. 134].

За таких умов, якість правової комунікації між владою і суспільством великою мірою залежить від морально-етичних стандартів посадових і службових осіб. Морально-етичні критерії при формуванні владних органів, в контексті комунікації, можуть забезпечити: 1) однаковий ціннісний рівень між владою і суспільством; 2) незалежність, неупередженість і щирість при прийнятті рішень – всупереч приватним чи будь-яким іншим незаконним інтересам; 3) авторитет владного органу, який допомагає у кращому сприйнятті волі публічної влади [93, с. 47]. Крім того, важливою складовою у діяльності владних органів є довіра суспільства до них. Наведені матеріали дають достатнє підтвердження тези про наявність взаємозв'язку між морально-етичними стандартами у поведінці представників владних органів і довіри до влади.

1.5. Моральні та етичні стандарти владних представників в історичному зрізі

Для обґрунтування потреби та виправданості встановлення додаткових критеріїв поведінки для посадових осіб потрібно встановити субстанційно-онтологічну основу концепту доброчесності публічно-владних представників. Серед іншого слід зрозуміти чи 1) морально-етичні стандарти мають історичний розвиток або є викликом сучасного суспільства, 2) потреба в доброчесності влади є перманентним явищем або одномоментним тимчасовим і таким, що залежить від конкретної обстановки, 3) доброчесність посадових осіб слід визначати через призму філософсько-правових текстів або від конкретних настроїв громадян, 4) морально-етичні стандарти є змінними в конкретний історичний період або мають однаковий стержень.

Питанням розвитку політичного державного утворення, як відомо, приділялось багато уваги ще в античності, зокрема, в збережених працях філософів післясократичного періоду. Уже в роботі Платона «Політея» (або як

по-іншому її перекладають – «Держава») в першій книзі йдеться: *«хто чимось керує, ніколи, оскільки він справжній управитель, не зважає і не дає розпорядження на те, що йому вигідне, а лише на те, що вигідне його підлеглому, для якого він сам і існує; і що б він не говорив і взагалі що б не робив, ніколи не випускає з уваги – що вигідне його підлеглому і йому відповідає»* [126, с. 23]. Обговорюючи Платона, варто зауважити, на пропонованому ним «ідеальному» державному ладі – аристократії або влади філософів – найбільш розумних і справедливих. Інші чотири види правління – тимократія, олігархія, демократія і тиранія філософом вважаються гіршими за першу. Цим устроєм відповідають п'ять видів будови людини, де аристократом є душа добра і справедлива. Так, наприклад, не є пригідним олігархічний лад, позаяк коштовності цінуються більше, ніж доброчесність [126, с. 128, 224-230]. В Платоновій державі *«нікчемні пожадання більшості тут переможені розумними бажаннями меншості, тобто людей набагато порядніших»* [126, с. 112].

З одного боку, досить важко порівнювати доброчесні принципи правління в Платоновій формі та в сучасних реаліях, оскільки сутнісні основи держави є різними. Проте доброчесність у державі поставала як один із центральних зв'язуючих елементів політичної системи, була фактичною основою для належного врядування.

Про необхідність етичних засад в суспільстві писав і Аристотель, але ним чіткіше виокремлено більшу підзвітність посадових осіб: *«... той, хто панує, повинен володіти досконалими моральними чеснотами, – бо йому необхідно керувати, а розум означає керувати й старшинувати. Решті людей притаманні етичні чесноти, кожній відповідною для неї мірою»* [5, с. 34]. Аристотель в «Політиці» ясно дає зрозуміти, що держава складається з громадян, кожен з яких не може бути доброчесним і досконалим, вони не можуть бути однаковими у своїх чеснотах, проте *«справжній державець повинен бути достойним і розсудливим, а політичний діяч неодмінно має бути розсудливим»* [5, с. 71].

Неоплатонік – Плотин, говорячи про доброчесності цивільні (правила, які прикрашають наше земне життя) та божественні зауважує, що коли люди долучаються до чеснот, тим вони уподібнюються до надчуттєвих сутностей. Серед громадських, Плотин виділяє такі чесноти як обережну передбачливість, що є дуже характерною для земного розуму, самовладання, згоду емоцій і розуму, чесність тощо. Філософ зауважує, що *«крім просто володіння чеснотами, необхідно ще усвідомлення суті кожної з них. Тільки постійна робота над собою розвине ті провідні сили, які дозволять досягти уподібнення вищим сутностям»* [127]. Однак в його роздумах скоріше йдеться про людину загалом (а не про владу) і немає потреби розглядати приклади вищих чеснот (істинного розуміння на основі споглядання ейдосу розуму, мудрості, повне занурення у розумну сферу та ін. [127]). Проте є досить важливим той факт, що за кілька сторіч після Платона, питання доброчесності не зникає, а розвивається, що доводить тезу про перманентність ідеї моральної сторони людини, а відтак – посадових осіб.

Схожим чином простежуються ці ідеї і в стоїцизмі, зокрема, у представника пізнього періоду – М. Аврелія спостерігаємо, що останній закликає робити те, що потрібно, згідно із правним розумом – дбайливо, сміливо, зичливо, при цьому з неможливістю пристати до будь-якого стороннього зиску (збагачення чи інших благ) [107, с. 212]. Згадуючи М. Аврелія, відношення римських імператорів до християн та проводячи аналогію доброчесності із сьогоденням, не просто вказувати на історичний розвиток людських чеснот, так само як і зіставляти ідеї Дж. Локка та його особисте відношення до работоргівлі.

Г. Сковорода в «Розмові п'яти подорожніх...», коли тлумачить слово «премудрість» зауважує, що її сенс *«полягає в тому, щоб збагнути, в чому полягає щастя – ось праве крило. А чеснота намагається знайти. Через це вона в еллінів і римлян називається мужністю й міццю – ось і ліве. Без цих крил ніяк не можна вибратися й злетіти до благополуччя. Премудрість – наче*

гостре далекозоре орлине око, а чеснота – наче мужні руки з легкими оленячими ногами» [201, с. 96].

Отже, доброчесність була тією силою, що надавала енергію в державний механізм. Фактично про це пише Цицерон в роботі «Про державу» (De Res Publica), що чесноти існують, щоб ними користуватися і що їх найважливіше призначення – керувати державою і вершити на ділі, а не на словах. Можемо навіть припустити, що Цицерон завдячує саме доброчесності у виникненні тепер уже сталих юридичних конструкцій і їх схвалення звичаями та законами; філософ ставить питання звідки взялось почуття обов’язку, звідки взялось право народів, звідки правосуддя, вірність, справедливість? [226, с. 30]. Водночас варто нагадати, що діяльність Цицерона припадала саме на період республіки, а не імперії.

Ба більше, Цицерон стверджує про природне і справедливе право (що не залежить від диктаторських законів чи нелюдських указів) утворює субстантивну основу права – шляхетність, любов до вітчизни, почуття обов’язку, бажання служити ближньому. Філософом наводиться приклад, що якби права встановлювались велінням народів, рішеннями верховників, вироками судів і ці права могли б схвалюватись голосуванням або рішенням натовпу, тоді існувало б право грабувати чи продавати фальшиві заповіти [226, с. 173-174]⁴. Отже, певним мірилом права є природна доброчесність, уявлення про справедливість і чесність, що не залежить від волі суверена. В цьому аспекті, необхідність дотримання морально-етичних стандартів владних представників є таким же природним явищем, як і захист природних прав людини.

Чесноти також становили соціальну і особистісну основу Давнього Риму. Для почесного, продуктивного і повноцінного життя створювалась дорожня карта з моралі та етики, що вкладала в себе справедливість, почуття

⁴ Наявність природного права визнавав й інший римський юрист – Гай, який в «Інституціях» писав про поділ на право цивільне, яке встановлюється народом чи державою та правом, що діє між народами та уґрунтоване на природному розумі. В працях з приватного права часто можна знайти посилання на правило, засноване на природному праві [24].

відповідальності, рішучість, працьовитість, самодисципліну, надійність тощо. Етична постійність та набір чеснот утворювали відповідну особистісну цілісність (*integritas*), з чого в подальшому сформувався англійський термін «*integrity*» (як морально цілісний) [406, р. 2-5], який і сьогодні використовується щодо представників публічної влади.

Звернувшись до представників християнської філософії, слід звернути увагу, що умовна лінія тяглості концепту доброчесності не обривається. Навпаки, вона продовжує існувати, хоча й дещо у видозміненому вигляді. Християнським мислителем – св. Августином констатується існування до християнства таких чеснот як: розсудливість, справедливість, стійкість і поміркованість. Однак головною (і фактично новою в такому амплуа) чеснотою для Августина була віра. Між тим, Августин посилається на давню думку, що доброчесністю є мистецтво жити добре і справедливо (*rightly*), не заперечуючи при цьому потрібність доброчесності, а спростовуючи належність чеснот до окремих язичницьких богів, що суперечило його богослов'ю [239, р. 184-185]. Тобто бачимо, що зі зміною всього ціннісного підходу між двома епохами, сама концепція моральної цілісності не залишається осторонь, вона скоріше модифікується, вбирає в себе нові категорії і види чеснот, що притаманні конкретному суспільству у конкретний період.

Представники християнської філософії впродовж своєї діяльності чільне місце приділяють людським чеснотам, підтвердженням чого є позиції іншого богослова, який жив трохи менше, як через тисячоліття після Августина – Т. Аквінського. Він характеризувався служінням не лише священника, а й університетського професора і мислителя-теолога [9, с. 29]. При тому в своїх працях Аквінський немало приділив уваги теорії доброчесності, праву і етики.

Так, Аквінат пише, що доброчесність волі залежить від розуму, оскільки мислиме благо є адекватним об'єктом волі. В Аквінського доброчесність фактично виходить від самого Бога, позаяк завдяки вічному закону (яким є божественний розум) людський розум впорядковує волю людини, звідки

людина стає добродесною [2, с. 244-246]. Добродесність волі також залежить від намірів відносно мети. Тільки тоді буде досягнута добродесність, коли вона відповідає кінцевій цілі – Вищому Благу, а саме Богу. Добродесність визначається через наміри і дії людини. Якщо наслідки діяння можна передбачити, то очевидно вони збільшують добродесність або порочність. Якщо людина передбачає, що через її дію може статись багато лиха, але не утримується від такої дії, це повністю виявляє невпорядкованість його волі [2, с. 257, 272].

Здійснивши поділ законів на людські, природні і вічний, Аквінський зазначає, що для добродесності людині потрібно робити правильні вчинки, але людський закон (що базується на розумі) не може достатнім чином направляти внутрішні дії, для чого, отже, потрібен закон вічний. Усі закони, в тій мірі, в якій вони причасні до правильного судження походять із вічного закону. Тому, з погляду Аквіната, добродесні люди підпорядковані вічному закону і завжди діють з ним в узгодженості [3, с. 18-41]. Значна частина добродесних актів залежить також від природного закону (до чого людина схильна від природи). Оскільки належною формою людини є розумна душа, то і будь-якій людині притаманна схильність діяти згідно з розумом, а це означає діяти добродесно [3, с. 49]. Якщо зрівнювати теорію природного закону і концепцію юснатуралізму, в сучасному розумінні цю ідею можна пояснювати як невідповідність загальній вимозі добродесності дії людини, що посягає на сутнісний зміст права, що є природним. Отож в цьому контексті визначення добродесності для застосування в сьогоденні не може дефініціюватися виключно майновою чеснотою.

В християнській філософії Середньовіччя традиція добродесності зберігається, а також дещо пов'язується з ідеями природного та вічного законів. Як вже можна відмітити, наявність чеснот чи спроба наблизитись до чеснотливого життя, яке співмірне із поведінкою християнина, було завданням не стільки влади, як усього суспільства.

Переходячи до іншого етапу світової історії потрібно звернутись до англійських мислителів і філософів, праці яких є визначальними і в сучасний період. Ще у вступі до «Левіатана» Т. Гоббс пише про штучну людину – державу, яка має штучну душу – верховну владу, суглоби – урядовців та інших судових і службових осіб тощо [29, с. 69]. Отож, можемо поставити метафоричне питання: чи є різниця як та які суглоби працюватимуть у штучній людині? Ба більше, якщо штучна душа може встановлювати правила, за якими певний тип суглобів братимуться до роботи, чи слід обрати кращі із наявних?

У Гоббсовому розумінні до повноважень верховної влади належить право вибору радників, міністрів, посадових осіб і чиновників [29, с. 144]. Дж. Локк, пишучи про природну рівність між людьми і їх свободу, де кожна людина не примушена коритися волі чи владі іншої людини, зазначає, що рівність не стосується всього. Зокрема, доброчесність та виняткові якості і заслуги можуть надавати людям вищості та піднести когось над загальним рівнем [101, с. 158]. Однак тут варто зауважити, що оскільки розглядається природний стан рівності людини, загальна вищість когось за певні особисті якості не може трактуватись як вивищення однієї людини над іншою у її правах, а скоріше це традиційне краще сприйняття суспільством високоморальної людини, а ніж нищої.

За Локком, люди із свого природного стану об'єднуються в політичне чи громадянське суспільство з метою захисту своєї власності⁵, а також створення однакових для всіх законів та можливість звернення до третьої особи для вирішення суперечок (з метою уникнення ситуації суддівства у своїй власній справі). Попервах кермо влади та право судити передавалось одній людині, що вирізнялась поміж інших, через повагу до її позитивних якостей і чеснот як до певного природного авторитету, щодо цієї людини була впевненість в її справедливості і мудрості. Однак наївна непередбачливість через віки породила нащадків, які не виконують належним чином систему управління, у

⁵ Об'єднання власників землі для захисту їх інтересів і надання їм права управління чітко виражено у підготованому Локком документі для британської колонії «Фундаментальні конституції Кароліни» [435].

зв'язку із чим влада повинна бути передана колективному органу – сенату чи парламенту [101, 178-179]. В цьому контексті може видаватись, що особисті якості урядовців значення не мають, позаяк вирішення проблем покладається на колективний розум. Також можна припустити що моральний компас важливий тільки для монархічної влади тощо. Однак в системі, коли законодавча влада відділена від інших і для держави необхідна велика кількість суддів професійних і справедливих, коли чиновницький склад є призначуваний, – стандарти моралі та етики відіграють в республіці ще більшу роль, ніж в монархіях. Понад те, на цьому етапі уже постає питання необхідності етичних правил поведінки парламентарів.

Згадавши про чесноти монархів (володарів) потрібно однозначно згадати працю флорентійського філософа Н. Мак'явеллі «Державець», в якій почасти пояснюється і моральна сторона правителів. З одного боку, зазначає мислитель, похвальним є наявність у володаря вірності даному слову, щирості та неухильної чесноті. З іншого боку, з досвіду видно, що великі справи вдавались тим, хто не старався дотримуватись слова і вмів, кого потрібно, обманути, такі володарі досягли успіху більше, а ніж ті, що ставили на чесність. Отже, Мак'явеллі зазначає, що державцю немає необхідності володіти усіма доброчесностями, проте є потреба виглядати, ніби ними володієш [106, с. 115-116]. Володар повинен остерігатись таких пороків, як непостійність, легкодумність, зніженість, малодушність, нерішучість і навпаки проявляти великодушність, безстрашність, твердість. Також велика частка залежить від вибору володарем помічників, які мають бути вірні та кмітливі [106, с. 121-149].

Примітно, що Фридрих II в роботі «Антимак'явеллі, або Досвід заперечення на науку Мак'явеллі про спосіб державного правління» пише, що Мак'явеллі забуває і не зазначає, що народи для свого спокою визнали необхідність мати суди для вирішення суперечок, захисників для збереження свого майна, державців для співставлення блага приватного із загальнонародним. Заради цього вони на початку вибирають із свого числа

найбільш мудрих, справедливих, некористолюбних, дружелюбних і відважних. Кожен державець не є необмеженим власником свого народу, але виступає для нього верховним суддею [221, с. 18-20]. Фактично в роботі заперечується можливість володаря поводитись цинічно і несправедливо до підданих чи до населення, що перебуває на завойованій землі.

Велика заслуга у розвитку проблеми чеснот у філософії належить моралісту Е. Куперу, графу Шефстбері, який писав, що доброчесність може належати або розглядається лише в контексті людини, позаяк наявність чи відсутність доброчесності залежить від можливості в моральному добрі виявити розумні причини. Якщо навіть внутрішні афекти і почуття людини є неправильними, людина залишається доброчесною доти, поки вона підвладна афектам раціональним [317, р. 11]. Е. Купер зауважує, що немає доброчесності там, де відсутні чіткі і зрозумілі поняття загального блага і теоретичного знання того, що є морально добрим або поганим [317, р. 9]. Доброчесною є та людина, у якої всі афекти та схильності йдуть на користь загального блага його роду, а також наявність співмірності між потягами до загального та приватного блага: це породжує чесність, справедливість і природну доброту [41, с. 109-110].

Як уже вище було сказано, доброчесність є важливою складовою для ефективного функціонування республіки. Це пов'язуючий елемент доброго врядування інституційної системи. Британський історик Н. Фергюсон порівнюючи успіх північної частини Америки у самостійному управлінні на відміну від південної зазначає, що для колоніальних асамблей Північної Америки було звичним явищем наявність досвіду демократичного ухвалення рішень, в той час, як в Південній влада була сконцентрована в руках пенінсуларес. Це унеможливило розвиток особистої відповідальності за наслідки рішення та будь-яких інших чеснот. Фергюсон звертається до слів С. Болівара, який висловлювався, що Конституція США потребувала республіки святих. Для нього більш пригідними були не демократія, а

диктатура, оскільки його співгромадяни ще не були здатні реалізовувати права повною мірою, адже їм бракувало політичних чеснот [220, с. 175-177].

Порівнюючи уряд спадковий та представницький Т. Пейн співставляє рівність людей у правах та рівність в інших якостях, що необхідні для державного управління. Англо-американський політичний філософ пише, що права людини є системою вирівнювання, однак це дещо інше від того, де насправду застосовується вирівнювання слів як у спадковій монархічній системі. Це порядок психічного вирівнювання, яке не розпізнає кожного виду характеру в одній владі. Недостатність і доброчесність, невігластво і мудрість, будь-яка хороша чи погана якість ставиться на один рівень. Королі наслідують один одного не з раціонального боку, а за тваринним принципом. Доходячи до абсурду ця система може ставити дітей над дорослими, бездумність над мудрістю і досвідом [393, р. 118]. Тому для республіки, що формується представницьким чином, є надто важливо обрати людей достойних і справедливих, у зв'язку із чим необхідно створити оптимальну систему.

Американський історик Г. Вуд, досліджуючи Американську революцію і становлення республіки США, немало надає значення ролі чеснот у суспільстві. В соціальних витоках революції була (з погляду ідеалістичної теорії) наявна риторика про глибинні суспільні інтереси, серед яких були захопленість доброчесністю, розкішшю, вірність свободі і рівноправ'ю, які мали реальне значення для тих, хто їх використовував [22, с. 67-68]. Значну роль також відіграли стандарти античного республіканізму – в центр громадського життя були закладені класичні ознаки характеру: чесність, доброчесність і безкорисність [22, с. 88]. Розвиток фінансів і торгівлі дещо послабив класичну традицію, однак в 1787 році федералісти надіялись на деяких членів суспільства, які виявляться достатньо гідними та доброчесними для того, щоб вийти за рамки своїх безпосередніх інтересів і посвятити себе суспільному благу. Політичне лідерство було по суті справою характеру і, як вказував Т. Джеферсон, все мистецтво управління полягає в тому, щоб бути чесним. Доброчесність і безкорисність, а так само поняття честі, лежать в

основі всіх рекомендацій, що стосуються політичного лідерства, в англо-американському світі XVIII ст [22, с. 187-188].

Важливо однак постерегти, що в цей час зароджується трохи інший вид доброчесності в суспільстві. За Т. Джеферсоном і Т. Пейном люди мають вроджену необхідність до спілкування один з одним і від природи є доброзичливими і ввічливими. Ці чесноти замінили аскетичні і спартанські доброчесності. Сучасна доброчесність більшою мірою відповідає комерціалізації та витонченості освіченого і цивілізованого, ніж строга і сувора доброчесність давніх [22, с. 276].

В свою чергу англійський філософ, мораліст і утилітарист Дж. Бентам зазначає, що принципом законодавця повинно бути загальне благо. З цієї позиції доброчесність є благом тільки якщо це приносить задоволення, а моральне благо є тоді благом, коли воно спроможне за своєю сутті виробляти благо фізичне. І навпаки те, що приносить страждання не може вважатись доброчесністю, а тільки пороком. Симпатія і антипатія повинні підпорядковуватись принципу корисності, позаяк перші є справою настрою і смаку, останній же повинен бути принципом законодавства як результат спостереження і розрахунку. За своєю суттю доброчесність, за Бентамом, не є протилежним явищем корисності, а скоріше передбачає принесення в жертву меншого інтересу більшому, тимчасового – постійному [10, с. 1-20].

Окремо зазначимо про важливих французьких мислителів, праці яких мали значний вплив на розвиток юриспруденції в Західному Світі. В роботі Ж.-Ж. Руссо «Про суспільну угоду», яку Н. Фергюсон відніс до найнебезпечніших книг Західної цивілізації, згідно з якою загальна воля має бути верховною волею, не повинно існувати жодних «окремих об'єднань», а свобода, яка є благом, повинна поступатись моральній чесноті [220, с. 207] – не настільки багато приділяється уваги доброчесності владних представників. Руссо пише про демократію (у класичному сенсі цього слова) як про управління державою усім народом, зазначаючи при тому, що це майже неможливо, оскільки для цього потрібна мала держава, велика простота

нравів, яка запобігала б виникненню виснажливих суперечок, повна рівність за суспільним становищем і майном, через це, вважає Руссо, інший філософ (маючи на увазі Монтеск'ю) проголосив чесноту основою республіки [192, с. 79-80].

Зазначаючи про виборну аристократію (як найкращу форму цього виду управління), Руссо вважає, що за рахунок виборів магістратами стають ті, запорукою яких є мудре урядування і наявність чесності, обізнаності, досвіду та інших підвалин суспільної преференції і суспільної поваги [192, с. 82]. Це почасти може нагадати представницьку форму демократії, яка є досить оптимальним видом республіканського правління, однак далі Руссо досить негативно ставиться до депутатів і навіть зрівнює народ, що має представників, з невільниками [192, с. 114-115]. Для реалізації гарної конституції, що ґрунтується на загальній волі повинен існувати трибунат, який не є конститутивною частиною громадянської спільноти і не повинен наділятися законодавчою і виконавчою владою, але має бути позначений мудрою поміркованістю [192, с. 143]. Повертаючись до «небезпеки» цієї праці, варто ще зауважити, що загальна воля дійсно не може бути абсолютною, а повинна обмежуватись правами людини і її гідністю, однак Руссо, говорячи про обмеження особистої свободи на користь громадянської спільноти скоріше мав на увазі, що вступаючи у суспільну угоду людина набуває певних обов'язків і людські дії і взаємозв'язки наділяються моральними складовими.

Ш.Л. Монтеск'ю в роботі «Про дух законів», що була опублікована не набагато раніше «Суспільної угоди» зазначав, що для демократичної держави потрібен додатковий двигун, яким є доброчесність. На думку філософа, поступове згасання доброчесності погубило Давні Рим та Грецію [111, с. 27-28].

В свою чергу, трьома основними опорами республіканського устрою, як зауважував І. Кант, є лад встановлений згідно з принципами свободи членів суспільства, відповідно до засад залежності всіх від єдиного законодавства і у відповідності до закону рівності всіх громадян [77, с. 267]. Отож, переходячи

до німецької філософії і, зокрема, кантіанства, уже в праці «Метафізика моральності» можемо побачити чітку різницю між обов'язком юридичним та обов'язком етичним. Наприклад, виконання взятих на себе за договором зобов'язань (*pacta sunt servanda*) є правовим обов'язком, оскільки до нього можна змусити, проте стримати свою обіцянку і тоді, коли немає причин боятись примусу – це добродесний вчинок. Тому вчення про право і про добродесність відрізняються один від одного не стільки різними обов'язками, як характером мотивів у законах [78, с. 127-128]. З одного боку, корелюючи із предметом дослідження, слід припустити, що право не може в примусовому порядку регулювати етичну поведінку посадової особи (e.g. у випадках виборних посад), воно повинно сприяти у виконанні етичного довгу (боргу). Так само там, де право може регулювати критерій добродесності посадовців і цей принцип постає в амплуа обов'язкового примусу – в цьому сенсі той самий внутрішній обов'язок етичної поведінки перетворюється на обов'язок юридичний.

Принцип вчення про добродесність у Канта співзвучний з категоричним імперативом – дій згідно із такою максимою цілей, яка для всіх може бути загальним законом. Моральна твердість волі постає в ролі визначення добродесності, однак, Кант її пов'язує із раціональним началом: *«добродесність є моральною твердістю волі людини у виконанні ним довгу, який являє собою моральний примус зі сторони законодавчого розуму, оскільки цей розум сам конститується як сила, що виконує закон»* [78, с. 330, 340-341]. Вчення про добродесність за Кантом належить до метафізичних основ, а принцип довгу (боргу, обов'язку) виводиться із чистого розуму [78, с. 309-310].

Між тим, Шопенгавер зауважує, що загальна чесність насправді практикується на двох зовнішніх необхідностях: на законному порядку, завдяки якому права кожного знаходять захист в загальній владі та на свідомій необхідності мати добре ім'я чи громадянську честь – те, що повинно бути для

світського процвітання. На відміну від Канта, фундамент етики є емпіричний, що базується на досвіді, ніж апіорний [233, с. 433, 438].

В контексті праці «Основи філософії права» Ф. Гегеля, останній зазначаючи про урядову владу і їх представників вважає, що держава не розраховує на службу, пов'язану із свавіллям та примхами, тому що така служба може залежати від конкретного настрою та суб'єктивних поглядів. Від індивіда з офіційною посадою, на думку філософа, вимагається, щоб він виконував свої обов'язки. Державна служба вимагає жертвності щодо задоволення суб'єктивних цілей, чим надає право знаходити задоволення у виконанні обов'язку відповідно до службових повноважень. Забезпечення держави від зловживання владою відомствами та їх чиновниками полягає в ієрархії та відповідальності перед вищою владою та в правах общин і корпорацій – контролем знизу. Крім того, перетворення неупередженості, справедливості і м'якості в поводженні у звичай, пов'язано почасти з безпосередньою моральнісною та розумовою культурою, яка духовно врівноважує елемент механічного [27, с. 333-335]. За Гегелем моральнісне (етичне), яке рефлектується у природному характері індивідуальності є доброчесність (*virtue*). Коли воно проявляється лише в вигляді виконання обов'язків тієї сфери, до якої належить індивід, є доброчесністю (*integrity*) [350, р. 134]. Тобто перше є постійним типом поведінки для однієї людини, інше має характер загальності, зокрема, слід припустити – і в якісному дотриманню своїх обов'язків посадовими особами.

Про необхідність доброчесності в державі (та її відсутність в монархічній владі) писав і Л. Фюрбах, зазначаючи, що *«в державі, де все залежить від милості та свавілля самодержця, кожне правило стає хитким, від душі з корінням виривається уявлення про «вічний закон моральності», переконання про необхідність доброчесності, викорінюється переконання про необхідність строгої справедливості, яка не робить для когось виключень, виривається почуття самотійності, відважність і прагнення до доброчесності»* [219, с. 643-644].

Отож, увага була приділена філософсько-правовим пам'яткам, що в часовому зрізі сягають від IV сторіччя до Р.Х. до XIX століття. Впродовж вказаного періоду цікавість відносно доброчесності в суспільстві та морально-етичних стандартів владних представників відстежується в досить чіткій формі, що дає підстави зробити висновок, що доброчесність представників публічної влади має своє історичне підґрунтя і не виникло виключно в сучасних реаліях. В цьому контексті, необхідність у строгому виконанні своїх обов'язків посадовими особами головно чесно і справедливо є проблематикою давніх філософсько-правових роздумів. З огляду на це слід зауважити, що доброчесність влади як необхідність не може залежати від конкретної обстановки в державі (якщо остання декларується згідно з цінностями демократії, республіканізму і верховенства права). Водночас конкретні морально-етичні критерії можуть різнитись у зв'язку з історичною еволюцією, зміною епох чи ціннісних установок, що, зокрема, можна простежити у доброчесності з погляду християнської філософії та творах античності. У зв'язку із цим, основа вчення про чесноти повинна черпатись в уже існуючих трактатах відомих філософів, однак їх трактування, застосування чи зміна може відбуватись в залежності від конкретного часового періоду чи настроїв суспільства.

Традиція морально-етичних стандартів публічної влади в українській правничій думці. Поряд із світовими філософсько-правовими доробками, є важливим також поглянути на континуїтет української правничої думки. Якщо доброчесність представників публічної влади знаходила свою роль в публічному праві – це може бути відповідним історично-ментальним підґрунтям для впровадження відповідних стандартів у право сучасності.

Розвиток та еволюціонування конституційних явищ нерозривно пов'язані із тяглістю конституційної традиції, на основі якої функціонує конституційна система. Цінності та принципи, які складають основу конституції, можуть ґрунтуватись, наприклад, на європейській чи американській моделях конституційного порядку, однак конституційна

ідентичність кожної окремої держави, зокрема України, має право на вміщення своїх характерних положень щодо функціонування влади чи механізму захисту прав людини. Норми чинної Конституції України спираються на багатовікову історію українського державотворення, частиною якої є прийняття або складання проектів конституцій Української держави. Принцип доброчесності владних представників, який можна прослідкувати в Конституції України є, поряд із інституційним механізмом та професійною компетентністю, одним із важливих аспектів діяльності органів публічної влади. Значну кількість сучасних конституційних проблем можна вирішити і спираючись на методологію історичного абстрагування, проте за наявності конституційної традиції доброчесності влади, даний аспект потрібно враховувати як елемент багаторічного формування конституційної свідомості, що є чинником дії конституційної системи [89, с. 107].

Як вбачається із попереднього підрозділу, вплив християнства на філософію і політико-правове життя не тільки не зупинило необхідності морально-етичних засад в суспільстві і владі, але й надало поштовх у розвитку конкретних чеснот. В українській історії філософії і права цей вплив також мав якісні показники. Ще в «Слові про Закон і Благодать» Іларіона Київського можемо спостерігати як митрополит описує Володимира, який здійснив хрищення Русі. Зокрема, князь описується як достославний, премужній, який володіє добротою, міццю і силою, має чесну голову. Так само і його нащадок Ярослав описується як вельми добрий і вірний, покірний син Володимира, що не порушує його уставів, а утверджує, примножує благовір'я [73]. Отже, деякі чесноти мали не зовсім християнське походження, однак вони набули свого значення в утвердженні в державі нової віри і життя, згідно з її принципами. З цього можемо виснувати іще одну тезу, що чесноти, зокрема, відважність, вірність, гідність залежать також від їх спрямування на конкретну мету.

Український філософ С. Оріховський також значну увагу приділяє доброчесності влади. В праці «Напучення польському королю Сигізмунду II Августу» (хоча ця робота і стосується території України, але не Української

держави) зазначає про королівську доброчесність (як управлінця), що є важливішою від усіх інших справ. На його думку, не кожна людина може бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди, справедливості [123, с. 31-35]. Ґрунтуючись на біблійному вченні, що коренем зла є грошолубство, Оріховський застерігає не довіряти керівних посад у державі зажерливим, з цією метою людей до сенату потрібно дібрати поміркованих. Сенатори за дорученням у провінціях повинні вести себе справедливо і пристойно. Суддям повинні бути передані справи про суперечки, однак суддями мають бути найзначніші люди у містах (подібно до позитивних прикладів Греції) [123, с. 44-46].

В праці Г. Сковороди «Вхідні двері до християнського доброчестя» зазначаються плоди чистосердечності істинного християнина: доброзичливість, незлобність, прихильність, покірливість, нелицемір'я, благонадійність, безпечність та ін. [201, с. 27]. Ці чесноти стосуються не конкретно владних представників, а скоріше є частиною філософії для суспільства, однак в «Розповіді п'яти подорожніх...» чітко прив'язується нагода бути доброчесним (добродійним) до чиновників. Зокрема, йдеться про те, що хтось, відчуваючи свою змогу служити суспільству гризеться через неможливість отримання посади через численних кандидатів. Але, Сковорода зазначає, що добру справу можна робити не тільки будучи чиновником [201, с. 129]. Ця теза фактично презюмує, що посадові особи покликані на те, щоб доброчесно виконувати обов'язки для суспільного блага.

Доброчесність, що має своїм підґрунтям християнське вчення простежується і в історичній пам'ятці права «Договори і постановлення прав і вольностей військових між... паном Пилипом Орликом... і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким». В попередніх дослідженнях також уже встановлювалося, що Пакти вимагали мати різні чесноти, залежно від посад: людина повинна бути розсудливою, заслуженою, добросовісною, забезпечувалось питання фінансової доброчесності тощо [89, с. 107-109].

Один із політичних документів, запропонованих М. Костомаровим, під назвою «Книга буття Українського народу» або як її називає професор М. Томенко «Світоглядна конституція українських інтелектуалів ХІХ ст.» [215, с. 41] був угрунтований на християнських цінностях та вірі. При цьому, наполегливо засуджувались узурпація та самодержство влади. Так, Костомаров, описуючи історичний український процес, зазначає *«І не любила Україна ні царя, ні пана, а екомпоновала собі козацтво, єсть то ітеє братство»*; *«і день ото дня росло, умножалося козацтво і незабаром були на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного...»* [96, с. 256]. З точки зору доброчесності представників публічної влади, слід виснувати, що цей документ встановлював передумови для відвернення узурпації влади та встановлення чесного християнського урядування [89, с. 109].

У Начерках Конституції Республіки Г. Андрузького передбачалося, що в общині, на посаду від голови, депутата, старшини чи писаря не могла бути обрана особа, якщо вона поганого поводження, а непристойна поведінка є підставою для відсторонення і відставки кожного члена управи [112], що свідчить про необхідність моральнісної поведінки урядовців [89, с. 110].

Хоча не кожен нарис встановлював подібні моральні стандарти. Наприклад, в проекті М. Драгоманова основ Статуту українського суспільства «Вільний союз» – «Вільна спілка» уваги морально-етичним стандартам представників влади не приділяється. Зазначається, що основою для соціальної справедливості є самоуправління, а права людини – умова для особистого розвитку і гідності. Посадові особи (окрім суддів) були відповідальні перед представниками самоуправління: зібраннями (сходами) чи вибраними зборами [48]. М. Міхновський та представники Української народної партії, в опублікованому Основному Законі Самостійної України – Спілки народу українського [124] також достатньої уваги морально-етичним стандартам не уділяли, за виключенням положень, які б теоретично могли

свідчити про засадничі передумови для їх встановлення на більш низькому законодавчому рівні [89, с. 110].

Конституція Української Народної Республіки [95] прямих імперативних правил щодо наявності певних доброчесностей в представників влади, зокрема, виконавчої чи судової, не проголошувала, однак вона надавала можливості безпосереднього обговорення тих чи інших претендентів представниками народу [89, с. 110-111]. М. Грушевський вважав, що в республіці не мали правити пани чи багаті люди, буржуазія, а трудовий народ, права якого мали бути забезпечені [34, с. 24].

Згідно з законом «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 року, виданого Гетьманом всієї України П. Скоропадським [57], щодо особистісних якостей відповідних посадових осіб, то гетьману належала широка дискреція, однак за проступні на посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягали громадській і карній відповідальності, що свідчить про громадянську підзвітність влади. Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської Монархії, ухвалений 13 листопада 1918 [210] і фактичним доповненням до нього – Закон про виділ Української Ради [210] конкретних вказівок на певні морально-етичні якості призначуваних представників влади ці документи не надавали [89, с. 111].

Відмінним за цими показниками був проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки, підготовлений С. Дністрянським. Наприклад, депутати Народної палати (законодавчого органу) зобов'язані сумлінно і з найкращим розумінням виконувати взятую на себе або доручену роботу, при тому, що був запроваджений реальний механізм установлення факту (підтвердження чи заперечення) невиконання обов'язків депутатами. Президент республіки повинен був скласти присягу, зокрема, на добросовісне виконання обов'язків. Судді у своєму статусі були самостійними і незалежними, при тому, що вони несли відповідальність за правопорушення,

скоєні при здійсненні повноважень, а також за заподіяння шкоди сторонам процесу, яке містить у собі їх провину [42].

Нереалізований проект Основного Державного Закону Української Народної Республіки 1920 року був розгорнутим документом щодо формування органів влади, норми якого можуть трактуватись як такі, що засновані на принципі доброчесності публічної служби. Наприклад, представники законодавчої мали обіцяти совісне виконання обов'язків [142, с. 132-133]. Голова Української держави мав скласти присягу на чесне та сумлінне виконання обов'язків, при цьому мати до всіх справедливість; принагідно слід зауважити, що ця посада була призначуваною – владою Державної Ради [142, с. 141-143]. Крім зазначеного, проект конституції встановлював механізм захисту від непотизму, зокрема в статті 127, який передбачав неможливість міністрам, керуючим міністерствами та іншим урядникам бути членами сім'ї Голови Держави. Щодо суддів встановлювався принцип їх незалежності, а також усність та прилюдність судового процесу. Окрім того, проект конституції надавав додаткову можливість на рівні закону визначати необхідні якості представників влади (наприклад, статті 39, 129, 131, 138, 140, 143) [142, с. 130-146], що є достоту важливим для забезпечення владної доброчесності [89, с. 111].

Іще один нереалізований проект Конституції Української Народної Республіки 1920 року, запропонований професором Київського університету О. Ейхельманом [49] був пронизаний етичним принципом, за яким, державна справа – це вища громадська справа людськості, це справедливе, розумне і моральне державне панування на основі вільного співжиття. Для відстоювання Української держави конституція вимагала розвитку громадської відваги, мужності і політичної мудрості політично-освічених людей, які повинні були глибоко вникнути в чергове питання першорядної ваги і не злякатися дати відповідь на нього по совісті і згідно з своїм найкращим розумінням [49, с. 11-15; 89].

На основі здійсненого дослідження історичних текстів та конституційних актів можемо констатувати існування традиції морально-етичних стандартів владних представників в українській конституції. Необхідність цих стандартів проявлялась у різних формах: 1) відповідність християнським чеснотам (e.g. Конституція 1710 р., проект Основного Державного Закону УНР 1920 р., проект О. Ейхельмана); 2) здатність до ухвалення справедливих і незалежних розсудливих рішень (e.g. проект Основного Державного Закону УНР 1920 р., проект О. Ейхельмана); 3) моральна поведінка (e.g. Начерки Г. Андрузького, проект О. Ейхельмана); 4) майнова доброчесність та відсутність приватного інтересу (e.g. Конституція 1710 р., проект О. Ейхельмана) 5) принципи публічності, відкритості і громадської підзвітності влади (e.g. проект М. Міхновського, Закон про тимчасовий державний устрій 1918 р.). Крім того, конституції (проекти) залишали широке поле розсуду при обранні і призначенні посадових осіб, серед іншого, якщо необхідно, відбір за морально-етичними засадами не заперечувався (e.g. Конституція УНР 1918 р., Закон про тимчасовий державний устрій 1918 р.) [89, с. 112-113].

Отож, в практиці формування органів публічної влади на основі чинної Конституції України, необхідно враховувати принцип доброчесності, який не був виключно запозичений, але впродовж конституційної української практики вироблений, що проходить шлях еволюціонування і розвитку. Окрім того, інтерпретація конституційної доброчесності (зосібна, суддів) в спірних питаннях може бути також почасти здійснена через історичну ретроспективу, якщо це не суперечить новітнім і чинним конституційним принципам, оскільки континуїтет конституційної традиції морально-етичних стандартів влади продовжується [89, с. 113].

1.6. Види і сутність морально-етичних критеріїв

З метою розгляду питання про необхідність встановлення певних морально-етичних критеріїв при формуванні органів публічної влади, очевидно потрібно з'ясувати їх види та розуміння сутності. Тому варто звернутись до тих стандартів, що надаються у філософії, в юридичній доктрині, а відтак у законодавстві, а також охарактеризувати найбільш прийнятні критерії, що можуть бути застосовні в праві України.

Роздумуючи над ідеальною державою, Платон вбачає, що вона повинна бути мудра, мужня, розсудлива і справедлива, а справедлива людина за своєю суттю нічим не відрізняється від такої ж держави, отже ці критерії цілком доречно застосовувати до людини [126, с. 107, 116].

В «Нікомаховій етиці» Аристотель говорить, що доброчесності потребують навчання і не народжуються за природою, вони є вислідом досвіду, часу та напрацьованої звички: тільки діючи справедливо, ми стаємо справедливими, розсудливо – розсудливими, мужньо – мужніми [4, с. 55-57]. Звідси слід провести аналогію про актуальність перевірки попередньої діяльності кандидатів на посади суддів чи інших управлінців – якщо особа поводи́ла себе явно несправедливо, неетично, відповідно є підстави вважати, що звички доброчесності не набуто.

Аристотель вважає, що доброчесністю є свідоме обрання дотримання середини, визначаючи судженням розсудливої людини. Середина знаходиться між надлишком та недостатчею (напр. мужність – це дотримання середини між страхом і відвагою). Звідси суддя, який є посередником між сторонами, має бути справедливим – урівнювати нерівні відрізки поділеної лінії [4, с. 75-77, 145, 205, 275].

Як вбачається із вищевикладених досліджень, поряд з основними чеснотами для християнина – надії, віри і любові, не заперечуються і такі доброчесності як справедливість, поміркованість, стійкість. В контексті представника публічної влади світської держави вказані чесноти можуть

здаватись неприйнятними, однак вони можуть бути переформатовані на віру в право та інституційну спроможність держави. В постмодерний період категорія віри в право набуває свого досить популярного значення. Любов до ближнього може розумітись як належне виконання свого професійного обов'язку та поважливе ставлення до співгромадян тощо. Про доброчесність як виконання обов'язку та твердість волі писав І. Кант. Окрім того, філософ зазначає такі види чеснот, як: моральне почуття обов'язку, совість, любов до ближнього та самоповага [78, с. 333-340].

В основному філософські чесноти були впроваджені у відповідні професійні етичні кодекси державних службовців, суддів і працівників приватних компаній, різних державних та позадержавних інституціях. Так, наприклад, в Модельному кодексі поведінки державних службовців, розробленому Комітетом Міністрів державам-членам Ради Європи зазначається, що державний службовець має бути політично нейтральним, чесним, безстороннім, ефективним, ввічливим [154]. Рішення держав-членів Ради Європи стосовно професійної кар'єри суддів повинні базуватись на об'єктивних критеріях з урахуванням кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів праці [153]. Відбір повинен здійснюватись на основі здатності кандидатів вільно і неупереджено оцінювати справи, застосовувати закон із повагою до гідності людини (п. 2.1 Європейської хартії про статус суддів) [53]. Принципи професійної поведінки суддів повинні надавати можливість суддям долати труднощі щодо їх незалежності та безсторонності; кожен суддя повинен підтримувати незалежність на індивідуальному та особистому рівнях, поводитись гідно, виконувати обов'язки без допущення проявів фаворитизму чи упередженості, демонструвати увагу до осіб, що беруть участь у процесі, обережність у відносинах із медіа, забезпечувати політичну нейтральність [18].

Для соціальних працівників, до прикладу, у Великій Британії діє етичний кодекс, який ґрунтується на цінностях прав людини, соціальної справедливості та професійної доброчесності. Остання передбачає, що

працівники є відповідальними за дотримання цінностей і принципів професії та повинні бути надійними, чесними і діяти в спосіб, що заслуговує довіри [300].

Види чеснот можна резюмувати із дослідження М. Рудакевича щодо етики державних службовців у різних сферах, які застосовуються в Сполучених Штатах, Великій Британії та Франції, зокрема: чесність, відповідальність, самодисципліна, моральність, професійна честь, прагнення завжди знайти найкраще рішення, відкритість, підзвітність, неупередженість, ефективність, турбота про суспільну довіру [191, с. 92-120].

Щодо законодавства України, то Закон України «Про державну службу» передбачає, що держава заохочує службовців до результативної, ефективної, доброчесної та ініціативної роботи (стаття 50), службовець повинен дотримуватись правил етичної поведінки (стаття 8) [59]. Закон України «Про прокуратуру» передбачає, що прокурор повинен проходити таємну перевірку доброчесності, а також зобов'язаний додержуватися правил прокурорської етики (стаття 19) [66]. До категорії доброчесності як однієї з основних також апелює Антикорупційна стратегія на 2014-2017 роки [61]. Як було вказано вище, судді, відповідно до Конституції України, повинні бути доброчесними, а судді Конституційного Суду України мати високі моральні якості [94]. Морально-етичні мірила використовуються і в інших законодавчих актах, декотрі з яких згадуються в цій роботі.

З цього огляду слід виділити деякі критерії, що є основними для судді чи іншого публічного службовця та надати їх сутнісну характеристику. Йдеться про такі категорії як доброчесність, справедливість, толерантність, відважність.

Доброчесність. Категоріям, що використовуються в праві часто не можна надати точних узагальнених визначень. Це стосується поняття самого права, свободи, верховенства права тощо. Однак якщо ставити найпростіші питання буденності, чи є доброчесно: ухвалювати справедливі рішення, сумлінно виконувати обов'язок, поважати конституційні цінності, ставитись

поважливо до співгромадян, дотримуватись правил етики? Усі ці приклади без сумніву є доброчесними на відміну від ставлення суддею по-різному до сторін у спорі, систематичного порушення законодавства посадовими особами, набуття майна із сумнівного джерела доходу тощо.

З цього огляду, інтегральний підхід до визначення доброчесності може бути більш ніж виправданий. Проте варто розуміти, що кожне суспільство, внаслідок своєї ідентичності, чи певне філософське вчення могло продукувати певні чесноти, що не можуть бути релевантними до представників публічної влади в Україні. Наприклад, у певних суспільних колах «сором'язливість» може бути однією із визначальних чеснот, однак, навряд чи можливо здійснювати перевірку щодо такого критерію кандидата на посаду в органах публічної влади. Окрім того, доброчесність в контексті її елементів може бути різною відносно варіативності представників влади: виборні органи, виконавча влада, судді. Між тим, наприклад, до суддів Верховного Суду вимоги можуть бути складнішими, ніж до суддів місцевих судів тощо.

Професор Л. Гюберц з Вільного університету Амстердаму розглядає декілька поглядів на розуміння доброчесності в публічному управлінні: 1) послідовність принципів і цінностей; 2) адекватне, ретельне та відповідальне виконання своїх завдань; 3) непідкупність, чесність і підзвітність; 4) доброчесність (*integrity*) пов'язується із чеснотами (*virtues*) мудрості, мужності, справедливості і помірності; 5) взаємозв'язок доброчесності із мораллю: виявлення що є добре, а що погано; 6) слідування конституційним цінностям; 7) діяти доброчесно – це вчиняти етично і морально; 8) доброчесність – це моральна мужність і навіть героїзм, тобто відповідати зразковому дотриманню конкретних моральних стандартів. Крім того, значна увага приділяється підходу про доброчесність в контексті боротьби з корупцією [355, р. 19-24].

Міжнародна Організація з економічної співпраці та розвитку (*OECD*) вважає, що політика доброчесності має своєю метою запобігання корупції і заохочення до високих стандартів поведінки, що допомагає у зміцненні довіри

та легітимності тих, хто приймає політичні рішення [441]. До прикладу, Координаційна група доброчесності, що створена в штаті Західна Австралія і яка складається з певних посадових осіб для співпраці щодо ефективного вирішення питання доброчесності у відомствах, під доброчесністю розуміють підтримувати довіру громадськості шляхом: служіння суспільним інтересам, відповідальністю у виконанні повноважень, чесністю та прозорістю, запобіганню та усуненню неправильної поведінки, неможливістю рішеннями впливати на приватні інтереси [358].

Кембриджський академічний словник пов'язує доброчесність (integrity) із чесністю (honesty) та міцними моральними принципами [248, р. 499]. Як показує в своїй дисертації Д. Баумен, є досить значна різниця між простою наявністю цілісності (integrity), наприклад, послідовності у своїй позиції, мужності тощо та наявністю доброчесності (moral integrity), коли застосування чеснот відбувається з доброю (з погляду моралі) метою та відповідно до усталених моральних якостей [244, р. 8-9].

Із праць українських науковців вбачається, що під доброчесністю розуміють високоморальну характеристику представників влади, які в своїй діяльності спрямовані на досягнення добра для людини і суспільства [216, с. 70], є трансформацією добра в професійну етичну сферу [28, с. 76].

У вищезгаданому Законі України «Про державну службу» під доброчесністю як принципом держслужби розуміється спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень [59]. Антикорупційна стратегія на 2015-2017 роки пов'язує доброчесність із ефективністю протидії корупційним процесам [61]. Проект Антикорупційної стратегії на 2018-2020 роки визначав порушення стандартів доброчесності у зв'язку із володінням майном та коштами, що не відповідають доходам (корупційна складова), а також оперує термінологією «доброчесна поведінка» [138]. На вимогу Закону України «Про прокуратуру» щодо проходження прокурорами таємної перевірки доброчесності, останні повинні

надавати відповіді на такі питання (через зміст яких можемо спостерігати за розумінням доброчесності): 1) невчинення дій, що порочать звання прокурора та можуть викликати сумнів в об'єктивності, неупередженості, незалежності, чесності і непідкупності; 2) своєчасне подання майнових декларацій; 3) відповідність рівня життя одержаним доходам; 4) невчинення корупційного правопорушення; 5) невтручання у службову діяльність іншого прокурора чи інших посадових осіб; 6) сумлінне виконання обов'язків та дотримання присяги; 7) незастосовність заборон, що передбачені Законом України «Про очищення влади» [113].

Отож, в контексті відповідності представників органів публічної влади вимозі доброчесності, останню можна охарактеризувати у двох (вузькому та широкому) значеннях.

Під доброчесністю у вузькому значенні слід розуміти діяльність особи, спрямовану на запобігання корупції і нетерпимого до неї відношення, відповідність рівня життя отриманим доходам та чесність у виконанні службових обов'язків.

Доброчесність у широкому значенні може бути інтегративною та лапідарною категорією і принципом, що включає в себе елементи, спрямовані на якнайкраще утвердження суспільного блага. Елементами доброчесності можуть бути: відповідність моральним нормам суспільства; відповідальність та сумлінність у виконанні обов'язку; повага до конституційних цінностей, зокрема, до людської гідності; патріотизм; послідовність і твердість у відстоюванні позиції; справедливість; поміркованість; дотримання норм професійної етики. До доброчесності можуть бути віднесені й чесноти мудрості, розумності тощо, проте, в контексті публічних службовців за це відповідають принципи компетентності та професіоналізму. Доброчесність у широкому значенні слід використовувати в законодавстві, практиці та доктрині під єдиним терміном «доброчесність». В разі застосування цього поняття у вузькому чи будь-якому іншому значеннях, про це необхідно вказувати додатково.

Отже, під доброчесністю слід розуміти відповідність поглядів та дій особи моральним стандартам суспільства, конституційним цінностям і загальній справедливості, послідовність та твердість характеру, чесне, сумлінне і відповідальне виконання обов'язку та дотримання правил етики.

Як видно, доброчесність уже включає в себе справедливість, відважність і толерантність (оскільки йдеться про моральні стандарти і конституційні цінності), однак зазначені категорії слід окремо виділити як свого роду найзагальніші (поряд із доброчесністю) морально-етичні критерії, що необхідні для представника публічної влади.

Справедливість. Для укріплення блага справедливості у суспільстві через право, конституювання інституцій, що утверджують справедливість (зосібна, судів) – забезпечує належний процес розподілу загального багатства, чесне вирішення юридичних спорів, рівне ставлення до суб'єктів, які звертаються до органів публічної влади. Сутнісне навантаження справедливості в цьому контексті полягає в тому, що в суспільстві, яке домовилось про чесні і єдині правила для всіх, повинна бути гарантія їх дотримання і надання рівної можливості кожному реалізувати свої права.

Тобто тут розкривається зміст процедурної справедливості, яка передбачає, що чесне виконання обов'язків і неупередженість (наприклад, судді) у вирішенні професійних проблем, неодмінно повинна мати наслідком справедливе вирішення питання. І там, де у справі є приватний інтерес, неможливо говорити про справедливий результат, позаяк недотримані питання справедливої процедури. Тобто нечесне і упереджене ставлення не є належним виконанням обов'язку і тому презюмується, що кінцевий результат діяльності є несправедливий.

Американський філософ Дж. Ролз в «Теорії справедливості» зазначає, що раціональні особистості погоджуються на умови, які визначають принципи справедливості, як рівні між собою, не маючи переваг один перед одним за рахунок соціальних і природних випадковостей, що визначається поняттям справедливості як чесності [190, с. 32]. Філософ також звертає увагу, що в

чисто процедурній справедливості розподіл переваг не оцінюється прямим зіставленням доступного запасу вигод з бажаннями і потребами індивідів. Виділення вироблених товарів здійснюється згідно з публічною системою правил, яка визначає, що виробляти, скільки і якими засобами. Вона також визначає законні вимоги, задоволення яких і дає результативне розподілення. Таким чином, в цьому виді процедурної справедливості правильність розподілу заснована на схемі кооперації [190, 87-88].

Отже, справедливість для представників публічної влади корелює із договірною теорією встановлення правил поведінки і процесу, а також дотримання належної юридичної процедури при вирішенні питань, що відносяться до відповідної компетенції. Невиконання правил процедури свідчить про породжену несправедливість посадової особи у вирішенні конкретного питання. Встановлення систематичного порушення особою критерію (процедурної) справедливості може відтак бути перешкодою для зайняття відповідної посади.

Окрім процедурної справедливості слід говорити і про справедливість змістовну. Наприклад, якщо суддя дотримується всіх правил процесу і надає рівні можливості у доведенні правомірності позиції сторони, приймаючи при цьому рішення, яке не відповідає матеріальному праву або застосовує явно сувору санкцію – навряд дотримання належної судової процедури є виключним аспектом справедливості. При тому, якщо взяти аспект несправедливих законів, то бачимо, що навіть належне застосування норм матеріального і процесуального права суддею не гарантує справедливості. Отож в цьому контексті знову потребується звернення до цінностей і принципів права, що установлені як конституцією, так і погоджені моральними нормами суспільства, що склались впродовж становлення цивілізації.

При цьому, справедливість як критерій для посадових осіб також слід розглядати як особистісну чесноту. «Покращена» версія Аристотелевого розуміння помірної середини вказує на дві межі справедливого ставлення до

інших. Перебільшенням до інших є помста, віджилантизм (практика людей здійснювати неофіційні заходи для запобігання порушенню чи для покарання людей, які вважаються злочинцями [249]), недоліком – нечесний розподіл благ через просту апатію або легкодумність [368, р. 40].

Тому, з точки зору справедливості як критерію до посадових осіб органів публічної влади необхідно виходити з двох позицій: 1) послідовне і чесне дотримання установлених процедур, які гарантують рівний доступ до благ і реалізації прав; 2) відповідність рішень особи тим принципам і цінностям, що установлені конституцією, а також суспільним уявленням про справедливість.

При цьому, слід зауважити, що невідповідність даному критерію можна констатувати через посилення на формальні процедури, наприклад: встановлення Європейським судом з прав людини порушення державою (відповідно – суддею) права на справедливий суд; систематичне порушення правил належної судової процедури, що встановлені судами вищих інстанцій чи дисциплінарними органами; наявність приватного інтересу при вирішенні справи. Коли ж йдеться про невідповідність критерію справедливості у справах, в яких немає формальної констатації порушень, до участі в обговоренні повинні бути включені представники громадськості та незалежні недержавні організації, які тільки в спільному порядку через дискурс (оскільки повинна бути дискусія навколо суспільної справедливості) можуть надати висновок про відповідність цьому критерію.

Толерантність. Спроба поставити в центр або вивисити певну цінність, як то свобода, життя людини чи людська гідність, це намагання дійти конвенційного висновку, що суспільство готове захищати будь-якою ціною. Останні роки розвитку юриспруденції виносять на ціннісний рівень права не тільки уже звичні концепти чи категорії, а й серйозно постала проблема толерантності, що свідчить про плюралізм цінностей з неможливістю виокремити головну із них. Тобто, з одного боку, толерантність постає в системі конституціоналізму на приблизно одному кшталті із справедливістю і свободою, з іншого боку, слід запропонувати розглянути відповідну категорію

з точки зору встановлення морально-етичних критеріїв до посадових осіб публічної влади при її формуванні [88, с. 271].

Напрацювання в царині загальнотеоретичної юриспруденції пропонують розглядати толерантність як правову цінність, зокрема як цінність громадянського суспільства та правової держави через свої ідеї єднання та взаєморозуміння, зближення та збереження культурної унікальності, уявлення про співіснування з іншим, про необхідність прийняття його та межі цього прийняття, про вимоги до дотримання прав іншого та дотримання іншим прав оточуючих [25, с. 8]. К. Горобець з цього приводу зазначає, що *«право, орієнтоване на права людини, так само як і толерантність, є можливими лише в культурі, яка несе в собі ідеї толерантності. І навпаки: толерантність можлива лише в тих спільнотах, де повага до прав людини є соціальною максимою, яку неможливо ставити під сумнів. В основі такої культури, де право і толерантність взаємно зумовлюють один одного, має лежати повага та іронія»* [32, с. 105]. Отже, можемо виходити з того, що толерантність є до певної міри терпимістю до іншості, до відмінної ідентичності, що є необхідним у світі плюралізму ідей. Здебільшого захист прав людини покладається перш за все на повагу до них і взаєморозуміння. З огляду на те, що публічна влада зводиться до конкретних публічних особистостей, які такою ж мірою наділені власною ідентичністю, серед іншого при прийнятті рішень, толерантність може відіграти надважливу роль і як моральна чеснота (критерій) і як категорія, що перебуває в процесі реальної юридизації [88, с. 272].

На міжнародному рівні Генеральною конференцією ЮНЕСКО затверджено Декларацію принципів терпимості, яка передбачає, що терпимість означає повагу прийняття і правильне розуміння багатой різноманітності культур світу. Прояв терпимості, яке співзвучне із повагою до прав людини, не означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх чи уступки перед чужими переконаннями [39].

Суддя І. Сліденко вказує, що свобода віросповідань є нормативним втіленням принципу толерантності. Призначенням толерантності є забезпечення міжконфесійного миру і не прямо – одним із способів розділення публічної влади на світську і духовну [117]. Отже, якщо толерантність відіграє значну конституційну роль, в такому разі вона може бути і тим критерієм, що не дозволяє особі, яка відверто гребує цим конституційним принципом зайняти посаду на публічній службі.

Між тим, прояв толерантності посадових осіб може стосуватись і інших питань, що відносяться до питань культури, мови, національностей. Європейський суд з прав людини наголошує, що межі прийнятної критики щодо політиків ширші, ніж стосовно приватної особи. На відміну від останньої, перші неминуче і свідомо стають відритими для вивчення їх слів і вчинків журналістами та громадськістю і тому вони повинні проявляти більшу толерантність [277].

Погляди професора М. Савчина сходяться на тому, що основними цінностями конституціоналізму є свобода, гідність людини, рівність, справедливість, толерантність, верховенство права; принцип толерантності впливає із системного тлумачення статей 11 та 15 Конституції України; конституційне оформлення таких правових принципів *per se* виражає цілі державної політики у відносинах між різними соціальними спільнотами з метою досягнення загального блага [195, с. 22, 158-159]. Отже, складається відповідна система, за якої толерантність виступає як конституційна цінність, але водночас може бути відповідним моральним критерієм, якого слід дотримуватись при формуванні публічної влади. Відтак слід сутнісно співставити, чи обидва варіанти є взаємодоповнюваними, чи навпаки виключають одне одного [88, с. 272].

Конституційні цінності за своїм змістом призначені, зокрема, для формування такого державного апарату, який матиме можливість здійснити їх охорону, тобто система повинна мати можливість самозахисту. Толерантність як цінність з боку публічної влади може бути захищена лише завдяки

толерантній владі. Це має стосунок, як до законодавчої влади, так і для інших «гілок» та місцевого самоврядування. Практика, наприклад, сучасного британського парламентаризму показує, що в її основу покладено, в тому числі, взаємоповагу і толерантність [14, с. 3]. Розвиток сучасного муніципалізму покликаний забезпечити міжкультурний підхід, терпимість та повагу до прав людини в контексті інтеркультурної комунікації в межах однієї територіальної громади, на що муніципальна влада повинна бути спрямована. Судова влада же, безпосередньо пов'язана не тільки із вирішенням конкретних спорів, але й із прийняттям відповідних правових позицій щодо поваги до прав людини. В цьому контексті слушною видається думка Б. Бергера, що риторика толерантності – це відчутна культурна сила права [245, р. 248; 88].

Отже, конституційне право на сьогодні не може не зважати на той факт, що толерантність, яка здебільшого розглядалась як моральна чеснота, набуває юридичного значення. Ба більше, толерантність просувається на ціннісний конституційний рівень, а відтак з'являються методологічні завдання адекватної інтерпретації цього явища з точки зору, наскільки толерантність просочується як в приватноправову, так і в публічну царини. В цьому контексті слід зазначати, що толерантність може виступати відповідним морально-етичним критерієм щодо посадових осіб при формуванні органів публічної влади. Саме толерантність забезпечує взаєморозуміння і терпимість до різноманіття, повагу до прав людини, що є необхідною складовою роботи публічної влади, здійснюють яку посадові особи відповідних органів [88, с. 273].

Відважність. Часто публічні службовці не сумніваються в правильності певних рішень, але не приймають їх тому, що вони бувають непопулярними, незручними чи некомфортними. Інколи існує власний ризик, пов'язаний із виконанням правильного рішення, через що виникає наявна привабливість бездіяльності чи уникнення ситуації [371, р. 705-706]. Ба більше, посадова особа, чи суддя часто не можуть прийняти рішення, яке їм видається справедливим через загрозу власного звільнення, «гніву вулиці», огуди чи

відщепенства і таким чином йдуть на поступки принципам, які вважають справедливими.

Зазначений критерій здебільшого стосується тих представників органів публічної влади, яким законом надана певна незалежність у прийнятті рішень. Тобто, якщо посадова особа органу виконавчої влади повинна реалізувати виконавчий акт, який вважає неправильним – особа не може саботувати рішення вищого керівництва (окрім як явного злочинного) і тому здійснення своїх повноважень повинно бути реалізовано. При цьому, в межах принципу реординації, посадова особа, яка володіє професійною відважністю, повинна обґрунтувати думку щодо помилковості скерованого акта (якщо це допустимо згідно з повноважень, виходячи із статті 19 Конституції України).

Коли йдеться про суддів, прокурорів чи інших посадових осіб, що володіють незалежністю чи відносною незалежністю надто важливо, щоб останні керувались виключно законом, принципами права і відповідно до свого суб'єктивного переконання щодо правильності і справедливості конкретного рішення. Не можна допускати випадків, коли внаслідок боязні за власну кар'єру необхідні та важливі рішення для конкретної людини чи суспільства віддаються на поталу випадку або чиєїсь вказівки. Підставами для прийняття несправедливо рішення через недостатність професійної відважності можуть бути: 1) тиск з боку інших органів влади (наприклад, виконавчої влади на суд); 2) можливість потрапляння в ситуацію суспільного чи професійного ostracism; 3) вплив корпорацій чи представників великого бізнесу, які мають інтерес у вирішенні справи тощо.

Відважність прокуратури (згідно з практикою Південної Кореї) забезпечили політичний нейтралітет і люди переконались в незалежному розслідуванні. Сильна воля і відважність глави держави чи організації є важливими для забезпечення можливості збереження верховенства права [366, р. 18, 33].

Відважність в контексті, що розглядається, не слід плутати із особистим героїзмом, позаяк вона стосується лише належного виконання своїх

обов'язків. Виходячи із попередніх чеснот, можемо навести приклад: суддя, поводячись доброчесно, запобігає приватному інтересу у справі, поводить ся відповідно до правил професійної етики, керуючись справедливістю розглядає справу за належною судовою процедурою і чесно оцінює докази, відповідно до принципу толерантності не дозволяє фаворитизму за ознаками раси, мови, віри тощо. Однак для того, щоб в результаті рішення було справедливим, суддя повинен відважно винести рішення, яке вважає правильним, не дивлячись на можливий тиск і приватні негативні наслідки, що можуть настати.

Отже, відважність як чесноту представника публічної влади слід розуміти як здатність особи приймати справедливі і розсудливі рішення, опираючись можливому впливу третіх осіб, що може мати негативні приватні наслідки для цієї особи.

Висновки до першого розділу

1. Конституція як вміст цінностей зумовлює базисну потребу для встановлення морально-етичних критеріїв при формуванні органів публічної влади. Такі критерії слід розглядати у безпосередньому кореляційному зв'язку з експліцитними та імпліцитними конституційними цінностями, що витікають із загальних ідей конституціоналізму та проявлених принципів конституційної ідентичності. Виходячи із цінності свободи народу, останній має право визначати необхідні репутаційні чи поведінкові вимоги до кандидатів на посаду в органи публічної влади, що водночас впливає на особисту свободу відповідних осіб.

2. Визначено, що свідоме і добровільне обмеження посадовими особами особистої свободи не слід розглядати як втручання у сутність права на свободу, а відповідні вимоги потрібно розбирати як аналогічні до компетентнісних навичок. Водночас впровадження концепції юридичного моралізму не може вирішувати питання вимог до кандидатів загалом, необхідно здійснювати індивідуальний підхід на основі принципу пропорційності, який би визначав співмірність неможливості бути призначеним на посаду та відповідним суспільним інтересом.

3. З позиції людського виміру права моральні упередження особистості впливають на нормотворення та інтерпретацію нею юридичних текстів. Значне місце при розв'язанні складних правових завдань посідають філософські течії та концепції, які поділяє особа, а її особистий досвід впливає на якість виконання повноважень. Доброчесне виконання обов'язків, спрямоване на утвердження конституційних цінностей, залежить від намірів особистості, її бекграунду, усталених поглядів на розвиток юриспруденції тощо, звідки слід виснувати, що людський вимір права охоплює питання потрібності морально-етичних стандартів, які стосуються кандидатів на посади.

4. Дія конституційної системи проявляється через комунікативний аспект у праві, де конституційні суб'єкти мають змогу взаємовпливу, що продукує суспільну регламентацію порядку та застосування юридичних норм. Доброчесність посадових осіб зумовлює сприйняття їх у комунікативному процесі з іншими суб'єктами. Саме демонстрування чесних намірів у комунікації дозволяє ретельно погодити дії та спрямувати їх на результат діалогу, чим утверджується більш сталий зв'язок між людиною, громадянським суспільством і державою. Довіра у суспільстві забезпечує нагромадження соціального капіталу і відвертає конфліктні у соціумі настрої. Довіра безпосередньо залежить від морально-етичних поглядів і діяльності владних суб'єктів. Наявність та демонстрування таких особистих якостей як чесність, надійність, неупередженість, толерантність, відкритість тощо повинні забезпечуватись при формуванні владних органів для утвердження до них довіри.

5. Доброчесність посадових осіб не виникає як концепт в сучасних обставинах, але має значне історичне підґрунтя. Необхідність в наявності певних морально-етичних стандартів розглядалося в давніх філософських та юридичних текстах, що свідчить про тяглість певної традиції і відсутність унікальності сучасного історичного періоду, в якому можуть вимагатись певні поведінкові стандарти для посадових осіб. Почасти такі стандарти залежали від ціннісного виміру епохи, почасти мали певний аксіоматичний характер. Звідси слід виснувати, що критерій доброчесності особи може розумітись як в певних традиційних для історії характеристиках, так може і включати деякі особливості, що притаманні певному суспільству, чи конкретним мейнстримним ідеям.

В українських юридичних текстах також можна простежити традицію владної доброчесності. Залежно від історичного періоду чи автора документу морально-етичні критерії могли різнитися як в контексті християнського вчення, так в контексті загальних світських етичних вимог. Водночас конституційні документи (їх проекти) впродовж історії не завжди вміщували

певні морально-етичні стандарти, оскільки могли концентруватися на більш системних питаннях або передавати регулювання критеріїв до посадових осіб на нижчий рівень.

6. Найбільш загальними основними морально-етичними критеріями допустимо розглядати категорії доброчесності, справедливості, толерантності та відважності. Під доброчесністю слід розуміти відповідність поглядів та дій особи моральним стандартам суспільства, конституційним цінностям і загальній справедливості, послідовність та твердість характеру, чесне, сумлінне і відповідальне виконання обов'язку та дотримання правил етики. Справедливість проявляється як у процедурному аспекті, коли невиконання правил і упереджене ставлення призводить до порушення справедливого балансу, так і в змістовному, який складніше розглядати як критерій, оскільки в цих питаннях розсуд має більш широкий обсяг із зверненням до цінностей і принципів права. Толерантність забезпечує повагу до прав людини та терпимість до інакшого, а відважність – здатність до ухвалення рішень, шляхом протидії можливого тиску.

2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ПРИКЛАДНИЙ ВИМІР

2.1. Стандарти судової влади

Утвердження морально-етичних засад у судовій владі потребує не лише теоретичного уявлення про необхідні критерії для суддів, але й реальні практичні механізми щодо їх дотримання. З цього огляду є доречним встановити візію вирішення проблеми доброчесності в конституційних системах інших держав та охарактеризувати і запропонувати шляхи для забезпечення гідного суддівства в Україні.

В США, зважаючи на значну відмінність в способах призначення (обрання) суддів від української системи, все ж питання морально-етичних якостей не залишається осторонь цих процедур. За статтею 2 Конституції суддів Верховного Суду призначає президент, за порадою і згодою сенату. Хоча Конституція США безпосередньо не передбачає вимоги доброчесності в кандидата на посаду, оскільки у статті 3 йдеться про те, що судді зберігають свої посади, доки показують бездоганну поведінку [312] (отже критерій стосується особи, яка вже є суддею), проте це мірило впродовж історії має вагоме практичне значення і застосовується під час добору.

Після консультування із сенаторами президент номінує від себе кандидата. Критерії в різних президентів можуть різнитись, проте історично залишаються мірила: політичних інтересів – особистих політичних преференцій кандидата (*«президенти зазвичай шукають суддів, які хоча б в загальних рисах будуть імплементувати президентську юридичну чи політичну філософію»* [332, р. 655]), або як з політичної точки зору такого кандидата сприйме суспільство; професійної кваліфікації – виконати суспільні очікування, що кандидат має найвищу кваліфікацію (після номінування, кандидатуру також розглядає Постійна комісія з федеральної судової влади при American Bar Association на предмет професійної кваліфікації, до якої включається доброчесність, професійна компетенція та суддівський характер);

доброчесності та неупередженості – від кандидата вимагається бути неупередженим, об'єктивним, ввічливим і водночас твердим характером та відданим процесу, а не результату [378, р. 5-12].

До безпосереднього розгляду Сенатом кандидатури, остання оцінюється Судовим комітетом Сенату, який надає відповідні рекомендації. Своєю діяльністю комітет перевіряє бекграунд кандидата, та проводить комітетські слухання щодо юридичної кваліфікації, особистого досвіду, попередніх дій в якості публічних діячів. Також питання можуть стосуватись політичних проблем, конституції, конституційних протиріч, конституційних цінностей, суддівської філософії та аналітичного підходу, який кандидат може використати при вирішенні справ. Крім того, можуть бути заслухані публічні свідки, які виступають «за» або «проти» кандидата [377, р. 1-16].

Після рекомендацій комітету, кандидата оцінює Сенат. Критерії залежать від кожного сенатора окремо. Для когось можуть відігравати критерії професійної кваліфікації або характеру як ключові, інших може цікавити суддівська філософія чи погляди на конституційні проблеми, ще інші можуть вважати усі ці мірила впливовими. Після дебатів відбувається фінальне голосування щодо затвердження кандидатури [379, р. 1-12].

Отже, в процесі призначення суддів Верховного Суду США, питання доброчесності та інших морально-етичних стандартів відіграють значну роль, оскільки на їх предмет відбувається перевірка як на стадії номінації президентом, так і під час розгляду Постійною комісією з федеральної судової влади, Судовим комітетом Сенату та Сенатом. Між тим, оцінюється не тільки характер, але й погляди на конституційні цінності, політичні проблеми, опінії щодо «важких справ» тощо. Це все дає змогу ретельно дослідити морально-етичні стандарти, якими володіє кандидат, а відтак оцінити його з перспективи майбутнього судді Верховного Суду.

У федеральній судовій системі судді Апеляційних судів в округах (circuit), Окружних судів (district), Суду із федеральних позовів, Суду з міжнародної торгівлі призначаються за такою ж системою: президентом за

порадою та згодою Сенату, хоча, щодо суддів Суду з міжнародної торгівлі є застереження, що не більше п'ятьох із дев'яти осіб можуть належати до однієї політичної партії (28 USC: §44, §133, §251) [443]. Законодавство, за деяким виключенням, не вказує на будь-які обмеження щодо кандидатів, які Президенту можуть бути запропоновані для номінації. Однак традиційно існують неформальні критерії, за якими кандидат професійно відзначився, а також інші, які можуть розглядатись в кожному окремому випадку. Як і в ситуації із оцінкою кандидатів до Верховного суду, на предмет доброчесності, суддівського темпераменту та професійної компетенції, суддів перевіряє Комітет при American Bar Association [414, р. 6-14]. При цьому, як Судова комісія Сенату, так і самі ж сенатори можуть звернути увагу на будь-яку недоброчесну поведінку кандидата, на його погляди щодо конституційних проблем, що може мати наслідком відхилення кандидатури, запропонованої президентом.

Існують однак і випадки, коли закон встановлює чіткі критерії для федеральних суддів. Так, судді з питань банкрутства в округах призначаються відповідними Апеляційними судами за пропозицією Судової Конференції Сполучених Штатів. Апеляційний суд повинен призначити особу, яка має відповідний досвід, здібності та неупередженість. Перш ніж подавати кандидатуру до Апеляційного суду, судова рада (яка рекомендує суду кандидатур, що підходять найкраще) повинна визначити, серед іншого, що кандидат повинен мати добру репутацію в колегіях, до яких входить; володіти репутацією з доброчесності та доброго характеру, є таким, що володіє і продемонстрував справедливість; що така особа здатна виявляти судовий темперамент (28 USC: §152) [443]. Від кандидата на цю посаду нерідко може вимагатись інформація, яка сягає навчання у вищій школі з акцентом перевірити не тільки компетентність, але також чи не було минулих нерозсудливих вчинків (indiscretions), які б могли завадити подальшій роботі та чи має кандидат відповідний темперамент для цієї роботи [341, р. 11].

На федеральному рівні діє відповідний Кодекс поведінки суддів Сполучених штатів, який регулює важливі питання доброчесності, етики, конфлікту інтересів судді. Зокрема, кодекс передбачає, що суддя повинен дотримуватись та застосовувати високі стандарти поведінки для збереження доброчесності та незалежності судової влади; суддя не може дозволяти сімейним, соціальним, політичним, фінансовим чи іншим відносинам впливати на поведінку чи рішення суду – останній не може задовольняти через свою посаду приватних інтересів, або створювати враження, що це відбувається; суддя не може бути членом організації, яка пропагує явну дискримінацію за ознаками раси, статі, релігії чи національного походження; суддя повинен утримуватись від політичної діяльності та ін. [298].

У відповідних штатах питання доброчесності судді, як і на федеральному рівні, може бути перевірене ще на стадії призначення кандидата, для чого існують реальні механізми. Так, в штатах, в яких судді призначаються, як правило такі кандидати обговорюються на відкритих слуханнях, створюються відповідні спеціальні комісії для перевірки, а також орган, що уповноважений призначити суддю, як правило наділений політичною відповідальністю.

Так, в штаті Нью-Гемпшр всі судді призначаються губернатором за погодженням з відповідною виконавчою радою (остання є виборним органом) (стаття 46 Конституції штату) [308]. При цьому деякі губернатори призначають Комісію з відбору суддів, яка перевіряє і проводить співбесіди з кандидатами та надає відповідні рекомендації губернатору [450, р. 11]. Наприклад, в 2017 році наказом губернатора була створена комісія, яка на основі конституційних гарантій неупередженості та незалежності суддів, необхідності громадської довіри до судової системи, детермінантами якої є доброчесність та розумність, повинна була екзаменувати кандидатів та рекомендувати для призначення, базуючись на досвіді, добрій поведінці (доброчесності (good character)) і темпераменті кандидатів [391].

Така ж система призначення суддів діє в штаті Массачусетс, де губернатором створена Комісія з номінації суддів. Діяльність такої комісії також повинна ґрунтуватись, зокрема, на тому, що кандидат є інтелектуальним, доброчесним, працює етично, справедливим, темпераментним, досвідченим, компетентним та демонструє продуктивність, прихильність до розважливості, прозорість, оперативність, неупередженість та незалежність. При цьому, значні обмеження встановлені і для самих членів комісії, до прикладу, що стосується лобізму, конфлікту інтересів чи навіть хорошої репутації, якщо комісіонер перебуває в асоціації адвокатів [392]. Окрім цього, в процесі оцінки кандидатів також бере участь Об'єднаний комітет судових призначень при Асоціації адвокатів, який послідовно оцінює доброчесність кандидата, характер і репутацію, знання закону, професійний досвід, темперамент, старанність, фінансову відповідальність та публічну службу [375, р. 5].

Досить складна процедура передбачена в Род-Айленді, де суддів Верховного суду призначає губернатор зі списку запропонованих кандидатів безпартійної комісії з відбору суддів, а також за порадою та згодою сенату і окремою порадою та згодою палати представників. Процедура призначення інших суддів є такою ж, за винятком включення до процесу призначення палати представників (стаття 10, розділ 4 Конституції штату) [311]. При тому, що сама комісія формується з дотриманням принципу стримувань і противаг, самі ж обмеження щодо членів комісії є також значними (наприклад, два або більше члени комісії не можуть бути працівниками однієї юридичної компанії чи прибуткової або некомерційної організації), ця комісія наділяється повноваженнями розслідувати особисту інформацію кожного кандидата та вимагати розкриття фінансових даних (§8-16.1-2 Rhode Island General Laws). Окрім іншого, комісія визначає найкращих кандидатів за критеріями інтелекту, здібності, темпераменту, неупередженості, старанності, досвіду, зрілості, освіти, публікацій і записів про кандидата в громадськості, спільноті та державній службі (§8-16.1-4). При призначенні суддів Верховного суду, під

час розгляду кандидатури сенатом та палатою представників, суддівський комітет кожної з палат окремо проводить розслідування та громадські слухання з питання про кваліфікацію кандидата із заслуховуванням свідків під присягою та стенографічним записом (§ 8-16.1-5.d). Під час процесу призначення суддів та розслідування, від державних органів комісія може отримувати інформацію, зокрема, щодо: чи був кандидат засуджений, чи подавав кандидат заяву про банкрутство або володів акціями більш як 10% компанії, яка брала участь у справах про банкрутство, чи було винесене проти кандидата рішення у цивільному суді, зокрема, щодо наклепу, професійної недбалості тощо (§8-16.1-6.e) [422].

Фактично, така досить ускладнена процедура дозволяє перевірити кандидата не тільки на професійні заслуги, але й включає громадськість та професійне середовище до обговорення кандидатур на посаду судді з усіх питань, які можуть видаватись потрібними, зокрема, доброчесності та судового темпераменту, себто мати звички, які необхідні судді з погляду стороннього спостерігача.

В штаті Нью-Джерсі судді призначаються за стандартною процедурою: губернатором за порадою і згодою Сенату (стаття 6, розділ 6 Конституції Штату) [383]. При цьому існують негласні правила, що губернатор призначає у Верховний суд по трьох суддів від демократів та республіканців та головного суддю від партії, до якої сам належить. Також, за правилами ввічливості, яке розповсюджене в США, якщо сенатор з того ж округу, що й кандидат не підтримує останнього, інші сенатори також цю кандидатуру не погоджують [387].

Як свідчить практика, дорадчі органи перевіряють кандидата на наявність судового темпераменту та оцінюють бекграунд, що може включати розмову із сусідами кандидата, колегами, податкову історію [420]. Політичні погляди кандидатів в судді та баланс у приналежності до певної партії відіграють роль і в штаті Делавер. Зокрема, за Конституцією штату, з п'яти суддів Верховного суду більше трьох не можуть належати до однієї і тієї ж

партії; щодо Вищого суду та деяких інших судів, якщо число суддів є парним – не більше половини таких суддів можуть належати до однієї політичної партії (стаття 4, розділ 3) [327]⁶.

Схожа процедура існує в штаті Гаваї, де губернатор за згодою Сенату заповнює вакансії головного судді, суддів Верховного, проміжного апеляційного та окружних (circuit) судів. А головний суддя за згодою Сенату призначає на вакансії суддів окружних (district) судів. Однак обирають вони із списку шести запропонованих кандидатів Комісією з відбору суддів, яка формується з дотриманням принципу стримувань і противаг та включає репутацію її членів (стаття 6 Конституції штату) [310].

Дещо інша процедура призначення суддів передбачена Конституцією штату Вірджинія, за якою судді Верховного та інших судів призначаються (обираються) обома палатами Генеральної Асамблеї (стаття 6, розділ 7) [446]. Значні політичні дебати в легіслатурі штату часто перешкоджали прийняттю рішення щодо призначення суддів, що давало повноваження призначити суддів губернатору. Як вказується у відповідній літературі, без спеціальних комісій з оцінки кандидатів, які повинні складатись з висококваліфікованих суддів, парламентарів, адвокатів і громадян та які б рекомендували кандидатів для призначення – неможливий нормальний процес суддівського відбору, зважаючи на попередню практику дискусій та незгод в легіслатурі [439, р. 43-46].

Така ж система призначення (обрання) суддів законодавчим органом штату передбачена Конституцією Південної Кароліни (за деяким виключенням). Конституція одразу встановлює наявність Комісії з відбору суддів, яка перевіряє кваліфікацію кандидатів та надає список рекомендованих кандидатів Генеральній Асамблеї (стаття 5) [421]. При можливих позитивних аспектах призначення суддів законодавчим органом, маються відповідні дослідження, що за такої системи може утверджуватись непотизм і

⁶ З приводу таких конституційних положень відбувається дискусія на предмет їх відповідності першій поправці Конституції Сполучених Штатів [326].

фаворитизм, знижується судова незалежність, оскільки відбуваються прямі переговори кандидатів з представниками легіслатури щодо взаємних зобов'язань [365. Р. 2-4].

В інших штатах практикується або змішана, або виборна система суддів. Потрібно зауважити, що в контексті питання морально-етичних якостей кандидата існують як позитивні, так і негативні аспекти обидвох систем: з одного боку, в системі призначення суддів до кандидатів ставляться досить прискіпливо, а біографія і попередній досвід як професійного, так і особистого життя може досліджуватись до подробиць; з іншого боку, це дає можливість для фаворитизму певним кандидатам з метою задоволення політичних амбіцій тих представників органів влади, що наділені повноваженнями на призначення; з точки зору виборності суддів, з одного боку забезпечується в повному обсязі демократична процедура установа вчення вторинної влади і реальний вибір будь-яких кандидатів, зокрема за критерієм доброчесності; з іншого боку виборчий процес і передвиборні гасла почасти можуть відвертати увагу від реальних проблем доброчесності та професійності кандидата, а підтримка тих чи тих кандидатів політичними лідерами (що має вагоме значення) може супроводжуватись тими ж аспектами фаворитизму чи непотизму.

В деяких штатах існує змішана система відбору суддів. Так, наприклад, в штаті Нью-Йорк суддів найвищого судового органу – Суду з Апеляцій призначає губернатор за порадою і згодою сенату з осіб, що запропоновані спеціально створеною Комісією з призначення суддів, до якої входять члени від різних інституцій (за принципом стримувань і противаг) (стаття 6, §2 Конституції штату). Суддів Апеляційних підрозділів Верховного суду (що є нижчим за Суд з Апеляцій) призначає губернатор, але з числа суддів, які обрані на виборах до Верховного суду (стаття 6, §2.с). Судді інших судів також або обираються, або призначаються. Наприклад, судді окружних (county) судів обираються, судді сімейного суду в місті Нью-Йорку призначаються мером, а за межами міста судді таких судів обираються, судді окружних (district.) судів

обираються тощо (стаття 6, § 7-16) [384]. З метою рекомендації кандидатів в судді Суду з Апеляцій, вищезазначена комісія проводить розслідування попередньої діяльності претендента та отримує право на доступ до інформації у відповідних органах штату та може очікувати підтримки в цьому питанні від поліції. При розгляді кваліфікації кандидата, комісія враховує критерії характеру, темпераменту, професійну придатність та досвід [412].

В штаті Міссурі діє гібридна система призначення суддів («Міссурійський план»). Так, наприклад, суддів Верховного та апеляційного судів призначає губернатор, які запропоновані безпартійною судовою комісією; якщо губернатор не призначить суддю, це має право зробити комісія (стаття 5 §25.a Конституції штату). При цьому для суддів Верховного та Апеляційного судів діє Апеляційна судова комісія, а для інших (окружних тощо) Окружна комісія. Остання створюється за принципом аполітичності – жоден кандидат не може належати до політичних партій, а члени призначаються різними інституціями (стаття 5 §25.d). Однак після року перебування на посаді судді, відбуваються загальні вибори, де або підтверджується або відхиляється кандидат, який вже зміг проявити себе як суддя (стаття 5 §25.c) [381]. З точки зору доброчесності як критерію для судді, така система є досить оптимальною, оскільки безпартійна структура повністю перевіряє біографію кандидата, а опісля року служби громадськість на основі своєї довіри до кандидата здійснює вирішальний вибір. Це однак не нівелює тих негативних аспектів, які можуть проявлятися у виборчій системі.

В інших штатах в основному діє система обрання суддів на партійній або безпартійній основі. В цьому випадку традиційно є наявні позитивні та негативні аспекти: значна відповідальність перед партією, можливість партійного фінансування виборчої кампанії, підтримка тих ідей, які виражає партія – і якщо кандидата обирають, впроваджуючи ці ідеї він надихає громадськість довірою. З іншого боку, суддя не може бути повністю незалежним, коли йдеться про партійні інтереси, неупередженість в політичних поглядах тощо.

В канадській системі призначення і попередня перевірка за критеріями доброчесності суддів Верховного Суду має досить дискреційний характер і стала система на даний час не сформована. В Акті про Верховний Суд зазначається, що суддів призначає Губернатор в Раді (4.1) [425]. Проте, на практиці, «губернатор в раді» означає, що це здійснює федеральний кабінет за рішенням прем'єр-міністра. Вибір суддів повністю залишається за прем'єр-міністром [246, р. 108]. При цьому, оскільки процедура обрання суддів вважалась суспільством досить закритою, починаючи з 2016 року остання була оновлена. Так, з точки зору відкритості, кандидат повинен був заповнити заявку, яка включала питання про професійну кар'єру, особисті якості (включаючи здоров'я) та думку кандидата про конституційну роль судової влади. Зокрема, потребувалась перевірка бездоганної особистої та професійної чесності, повага до кандидата та повага останнього до інших, здатність цінувати різноманітність поглядів та життєвий досвід, в тому числі, який стосується груп, що історично знаходяться не в привілейованому становищі, моральну мужність, розсудливість, неупередженість [246, р. 110].

Після перевірки формальних вимог Уповноваженим з федеральних судових справ, заяви подаються до незалежної комісії (яка складається із адвокатів та юристів з провінцій і територій, судді у відставці, науковця). Ця комісія повинна оцінити наскільки кандидати відповідають вимогам (якщо кандидат заміщує посаду, виділену для Квебеку, відповідно до меморандуму між урядами Канади і Квебеку, така комісія створюється від Квебеку самостійно) [237]. Крім того, вибраний кандидат повинен пройти слухання у спеціальних комітетах палати громад та сенату [246, р. 110]. В спеціальному звіті спільноти юристів Британської Колумбії зазначаються декілька принципів призначення судді в Верховного Суду: відкритість, судова незалежність, заслуги і різноманітність (що включає, зокрема, доброчесність, професійну етику), громадську участь (у процесі призначення) [397]. Отже, слід виходити з того, що процес призначення суддів повинен бути відкритий громадськості; не може зводитись до політичного призначення; в процесі

необхідна незалежна комісія, яка оцінює професійні та особисті навички і поведінку кандидатів.

Для призначення федеральних суддів (що номінально здійснюється Генерал-губернатором) такі комісії відіграють значну роль, оскільки вони перевіряючи кваліфікацію кожного кандидата рекомендують, або навпаки не рекомендують відповідне призначення. У кожній провінції чи території створені такі комісії з восьми членів, які представляють суддів, колегію адвокатів, правозахисні асоціації та широку громадськість [359, р. 7-8]. В суди провінцій рекомендації для призначення суддів також здійснюються відповідними комісіями. Так, наприклад, відповідно до Акту про провінційний суд в Британській Колумбії, встановлено орган Судової ради, який складається з представників різних інституцій та дає рекомендації Лейтенант-губернатору для призначення суддів (пункти 21, 22) [400], у відповідності до Судового Акту Території Юкон, утворюється судова комісія, яка надає рекомендації міністру щодо призначення суддів, який (міністр) рекомендує Уповноваженому Виконавчої Ради призначити суддю (пункти 6, 31) [428]. Так само, Судова рада розглядає заяви кандидатів і передає список для рекомендування відповідним міністром на призначення суддів Лейтенант-губернатором в суді Ньюфаундленду і Лабрадору (ці кандидати повинні мати хорошу репутацію в асоціації адвокатів) (пункти 5, 18) [401]. Така комісія визначає, зокрема, персональні характеристики кандидатів, серед яких почуття етики, терпіння, ввічливість, чесність, здоровий глузд, такт, доброчесність, смиренність, пунктуальність, справедливість, надійність, толерантність [346].

Давня традиція доброчесності суддів в Сполученому Королівстві лягла в основу законодавства, що регулює призначення суддів. Акт про конституційну реформу 2005 року фактично заснував новий Верховний Суд, а також досить детально описав процедуру призначення суддів. Суд складається із суддів, призначених Її Величністю за рекомендацією Прем'єр-міністра. Останній повинен рекомендувати будь-яку особу, яка вибрана в результаті

скликання комісії з оцінки (пункти 23, 26). До такої комісії входить непарна кількість осіб, але не менше п'яти, з яких хоча б: одна особа, яка не має юридичної кваліфікації, один суддя, один член Комісії із судових призначень, один член з Комісії із судових призначень Шотландії, один член Комісії із судових призначень Північної Ірландії (пункт 27). При цьому, як і в Сполучених Штатах, суддя займає посаду протягом бездоганної поведінки [315].

Внутрішніми документами цієї комісії наголошується, що справи, які розглядає Верховний Суд є найбільш складними і потребують найглибшого рівня знання та розуміння поєднаного з найвищим інтелектуальним потенціалом. Успішні кандидати повинні продемонструвати незалежність, доброчесність, а також такі критерії, зокрема, але не тільки: соціальна обізнаність та розуміння сучасного світу, здатність працювати з колегами, поважати їх погляди, але бути готовим робити виклик і конструктивно дебатовати, готовність до широкого представництва суду, такого як читання лекцій, участь в конференціях, спілкування із студентами, бачення ролі суду в розвитку права. Поряд із цими та інтелектуальними критеріями, комісія враховує бекграунд та досвід кандидатів [357]. Отже, бачимо що опіка комісії з відбору суддів здійснюється не тільки щодо інтелектуальних здібностей осіб, але й перевіряється чи може особа за своєю репутацією та звичками бути представником найвищого судового органу.

Між тим, для оцінки кандидатів на посаду судді в інші суди (зокрема, Апеляційний суд Англії та Вельсу і нижчих судів) Акт про конституційну реформу встановлює незалежну Комісію із судових призначень, яка повинна оцінювати кандидатів за заслугами та добрим характером (пункт 63). Склад комісії може змінюватись Лордом-канцлером за погодженням із головним суддею, але ці правила повинні включати до комісії осіб, які займають судові посади, осіб, які є практикуючими юристами та осіб поза професією (lay members) (додаток 12, пункт 3). Окрім цього, встановлена посада Омбудсмана із судових призначень та поведінки, який розглядає скарги в тому числі щодо

процедури призначення суддів (пункт 101), що, фактично, дає додаткові гарантії у призначенні достойних суддів, наприклад, він може надати рекомендації щодо врегулювання певного питання (пункт 102) [315].

За такою ж аналогією діє незалежна Рада з призначення суддів в Шотландії, яка відповідно до Акту про судову владу і суди Шотландії рекомендує членам виконавчої влади для призначення на посаду судді та надає поради щодо таких призначень (пункт 9). Рада може рекомендувати кандидата виключно за заслугами, а також переконавшись, що особа має добрий характер (пункт 12). Комісія складається із судових представників, що призначаються Лордом Президентом (головним суддею), юристів та осіб поза професією, що призначаються Міністром (додаток 1, пункт 2) [363].

Так само, діє Північноірландська Комісія із судових призначень, яка складається із голови та 12 інших членів комісії: п'ятеро з яких є представниками суддів, один барістер, один солісітор та п'ятеро осіб поза професією. Членство останніх повинно відображати спільноту в Північній Ірландії (пункти 2, 8 Акту про правосуддя в Північній Ірландії) [364]. Відтак вбачається, що до таких комісій залучено як суддівське середовище, так і представники юридичної професії і громадськості. Кількість представників громадськості тотожна кількості суддів, що свідчить про необхідність суспільно відкритої дискусії про предмет та критерії призначення суддів. В той же час, є розумним припустити, що громадськість найменше впливає на визначення професійних навичок, проте здебільшого її діяльність стосується доброчесності (доброго характеру судді).

В республіці Ірландія, відповідно до Конституції, судді Верховного Суду, Апеляційного суду, Високого Суду та інших судів, призначаються Президентом за порадою з Урядом (пункт 1 статті 35; пункт 9 статті 13). Судді вказаних судів можуть бути звільнені за недостойну поведінку (пункт 4 статті 35), при цьому відповідно до присяги, судді декларують, серед іншого, добросовісне виконання своїх обов'язків, без страху, упередженості, прив'язаності чи злого умислу проти будь-кого (пункт 6 статті 34) [307].

Для інформування Уряду про придатність для призначення кандидатів на посаду судді створено Консультативну раду з призначення суддів, яка складається з головного судді, головних суддів Високого, окружного (Circuit) та окружного (District) судів, генерального прокурора, практикуючих баристера та соліситора і не більше трьох осіб, які призначаються Міністром, які мають досвід чи знання, які Міністр вважатиме за необхідні в комерції, фінансах, адмініструванні тощо (розділ 13 Акту про суди та судових працівників). Для рекомендації на призначення Рада розглядає як кандидат продемонстрував свою практику з точки зору компетентності та чесності як барістер чи соліситор, чи підходить кандидат за ознаками доброго характеру і темпераменту (розділ 16) [318]. Таким чином, така комісія репрезентує наполовину судові органи, в іншій частині юридичну та іншу громадськість.

Однак в спеціальних звітах ірландських організацій (Ірландська рада з громадянських свобод) зазначається, що критеріям, які застосовуються радою, не вистачає точності і об'єктивності, порівнюючи хоча б із критеріями, які базуються на транспарентності та заслугах як в юрисдикціях Канади чи Нової Зеландії. При цьому, спираючись на міжнародні стандарти, організація зауважує, що відбір суддів повинен відбуватись на основі заслуг, з врахуванням кваліфікації, доброчесності, здібностей та ефективності [407, р. 9].

Конституційний Акт Австралії передбачає, що суддів Високого Суду та інших судів призначає Генерал-губернатор в Раді (пункт 72) [303]. Ця посадова особа є доволі номінальною, яка призначаю суддів на основі рекомендації. Так, наприклад, Акт про Високий Суд Австралії передбачає, що таку пораду надає генеральний аторней⁷ (тобто міністр юстиції), який повинен проконсультуватись з генеральними аторнеями штатів (пункт 6) [352].

⁷ Термін «аторней» вживається через необхідність передати офіційну назву посади в австралійській системі права. Порівнюючи з українською системою, умовно відповідною посадою є «міністр юстиції», водночас остання не передає увесь зміст поняття. У словнику української мови вживається визначення «аторней», яке зокрема позначає одну з найвищих службових осіб юстиції [15, с. 45].

При рекомендації на призначення федеральних суддів головним критерієм є заслуги, видатні професійні навички та особисті якості, такі як доброчесність, працездатність та належна оцінка ролі суду. Після консультацій генеральний аторней повідомляє кабінет міністрів про свою рекомендацію. Останній може прийняти рекомендацію або прийняти рішення про іншого кандидата. Після згоди кабміну генеральний аторней офіційно рекомендує кандидатуру Генерал-губернатору [449].

Отже, система ґрунтується на призначенні кандидатів за заслугами та доброчесністю, однак в цьому випадку політична складова відіграє досить важливу роль. Оскільки кандидата рекомендує кабінет, то відповідно й прем'єр-міністр оцінює кандидата за політичними складовими. З огляду на це, дискусії, які відбуваються щодо створення постійної незалежної судової комісії є доречними.

В австралійських штатах діє схожа система. Так, наприклад, суддів Верховного Суду Вікторії призначає Губернатор за порадою Виконавчої Ради [306]. Між тим, в цьому штаті напрацьовані рамки поведінки суддів, зокрема, що стосується персональних навичок і доброчесності в поведінці, наприклад: демонстрування активного слухання справи, зберігання спокою і авторитетності, не дивлячись на провокаційну поведінку, обґрунтування своїх рішень, за необхідності підтримання непопулярних рішень, ефективна праця тощо [339, р. 7-15]. В штаті Квінсленд генеральний аторней консультиється безпосередньо з прем'єр-міністром, колегією адвокатів, та асоціацією юристів перед тим, як вносити пропозицію про призначення. Крім того, перевіряється кримінальна, банкрутська та дисциплінарна історія кандидата [408, р. 7]. В Північній Території, за необхідності надання рекомендації кандидата на посаду судді, створюється консультативна рада (із представників судового корпусу і юридичної професії), які повинні рекомендувати із поясненням причин відповідних кандидатів [399]. Один із генеральних аторнейів Нового Південного Вельсу запровадив критерії відбору, серед яких, окрім професійних були: доброчесність, незалежність та неупередженість, добрий

характер, здоровий глузд, ввічливість і терпіння, суспільне визнання [361, р. 15].

У Новій Зеландії, відповідно до Акту про Старші суди, суддів призначає Генерал-Губернатор за рекомендацією генерального аторнея – міністра і члена уряду (головний суддя – за рекомендацією прем'єр-міністра) (пункт 100) [416]. Так, до прикладу, у процесі призначення головного судді, прем'єр-міністр створює процес відбору судді, яким керує генеральний солісітор. Останній консультується з багатьма особами, які можуть повідомити необхідну інформацію про кандидата та визначає осіб за критеріями інтелектуальної здатності і юридичних навичок, мати лідерські навички, зокрема, стратегічне мислення, бачення судової влади і громадськості, мати особисті якості, зокрема, ввічливість, стійкість і витривалість під тиском, рішучість тощо [398].

Ще до прийняття зазначеного вище Акту про Старші Суди (2016 рік) (який дещо видозмінив судову організацію) один з генеральних прокурорів розробив судовий протокол, який включав певний порядок і критерії для відбору суддів. Окрім іншого вони включали особисті якості характеру: чесність і добродішність, неупередженість, ввічливість, терпіння і соціальну чутливість, здоровий глузд, вміння наполегливо працювати, концентруватися, прийняття громадського контролю та ін. [362, р. 4].

Окрім процедури і критеріїв призначення суддів в системах країн загального права, що стосовно української системи має компаративний та виключно рекомендаційний характер, слід також звернути увагу на міжнародні стандарти із поведінки та призначення судів, які, здебільшого, мають вплив на національну систему як *soft law*.

У випадку, коли йдеться про стандарти поведінки судді, це відтак не означає, що такі документи мають значення виключно для врегулювання поведінки на посаді. Під час здійснення процедури призначення судді стандарти відіграють роль: по-перше, як певних орієнтирів, на які повинна рівнятись комісія, щоб припустити на основі попереднього досвіду кандидата

(наприклад, як адвоката) чи зможе така особа в майбутньому відповідати встановленим правилам; по-друге, кандидати, до прикладу, в апеляційні суди чи до Верховного Суду уже можуть бути суддями, і тому міжнародні стандарти поведінки судді проявлятимуться як безпосередні критерії для перевірки суддів.

В рамках світового співтовариства найбільш продуктивними та лапідарними етичними стандартами для суддів є Бангалорські принципи поведінки суддів, які схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН в 2006 році. Очевидно, що увесь зміст документу є релевантним предмету цього дослідження, однак варто зупинитись на деяких з тих ідей, які він пропонує. Зокрема, виокремлені шість основних принципів етичної поведінки: незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність; ці принципи були розроблені, зокрема, беручи до уваги, що довіра суспільства до судової системи, а також до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві [7].

Бангалорські принципи, у цінність незалежності, окрім інституційних та процесуальних аспектів, включають те, що *«суддя виявляє та підтримує високі стандарти поведінки суддів з метою укріплення суспільної довіри до судових органів»* [7]. ООН уже висловлювалась з приводу незалежності судових органів через резолюції Генеральної Асамблеї, яка приділяє увагу, серед іншого, кваліфікації, підбору і підготовці суддів, зауважуючи, що особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності. Члени судових органів, як і інші громадяни користуються свободою слова, віровизнання, асоціацій та зборів однак, керуючись такими правами, судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність [125]. Отже, це свідчить, що для забезпечення незалежності суддів, важливими є не тільки інституційна і фінансова спроможності, але й спосіб призначення та відбору суддів, що

відтак зможе гарантувати внутрішню незалежність судді та демонстрування цієї незалежності громадськості.

З метою перевірки на доброчесність кандидатів на посаду судді можна також використовувати цінність об'єктивності, зокрема, перевіряти чи здатен суддя, відповідно до Бангалорських принципів, бути вільним від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів (пункт 2.1), демонструвати поведінку судді в процесі засідання та за стінами суду, яка має сприяти підтримці та зростанню довіри суспільства (пункт 2.2). Принцип чесності та непідкупності вимагає демонструвати поведінку, бездоганну навіть з точки зору стороннього спостерігача (пункт 3.1), що означає, що опіка про репутацію судді повинна здійснюватись не лише перед сторонами у справі, а й те, що суддя є важливою особою в суспільстві, до якого повинна бути громадська довіра. Пункт 3.2 передбачає що, недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства [7]. Отже, потрібно зауважити, що в цьому аспекті проявляється й інший принцип – відкритості, без якого неможлива довіра суспільства.

В «дотримання етичних норм» Бангалорські принципи включають коректну поведінку, пов'язану з посадою (пункт 4.1), необхідність в прийнятті ряду обмежень (пункт 4.2), Інша цінність – рівності зумовлюється частково принципом об'єктивності і неупередженості, однак її відрізняє інша субстантивна відмінність – «підстави, що не стосуються справи». В цьому контексті відкривається описаний в попередньому розділі роботи критерій толерантності, за яким суддя повинен мати однакове ставлення до представників різноманітного суспільства (за расою, релігією тощо), а також не виявляти прихильності до осіб за статусом у справі: свідок, адвокат тощо, тобто на підставах, як вказано в пункті 5.3 Бангалорських принципів, які не є суттєвими для належного здійснення судових функцій. Щодо принципу компетентності та старанності слід виокремити необхідність здійснення судових функцій не тільки у судовому процесі, але й в діяльності суду (пункт

6.2), розширення знань (пункт 6.3), в тому числі щодо змін до міжнародного законодавства (пункт 6.4), дотримання етикету (пункт 6.6) [7].

Як вказано в коментарі до Бангалорських принципів, *«твереза оцінка, об'єктивність рішень та оперативність дій – це все риси старанного судді. Старанність також включає намагання об'єктивно та справедливо застосовувати закон і запобігати зловживанням процесуальними нормами»* [83, с. 150]. Старанність також супроводжується і розумною швидкістю прийняття рішень, про це вказується і в статті шостій Загальної хартії судді: *«суддя має ефективно і старанно виконувати свої обов'язки без будь-яких невиправданих затримок»* [55].

Схожі риси принципів етичної поведінки суддів містяться і в європейських рекомендаційних документах. У Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, оцінюючи, серед іншого, необхідність гідно поводити себе в приватному житті, зазначається, що через різноманіття культурного життя у державах-членах Ради Європи та постійний розвиток моральних цінностей, стандарти поведінки суддів у приватному житті неможливо викласти точно (пункт 23) [19, с. 128]. Отже, окрім уже усталених правил поведінки з метою забезпечення незалежності і безсторонності, зокрема з боку стороннього спостерігача, вважається що не всі правила є за можливим описати через еволюцію суспільної думки. Це стосується не тільки поведінки у приватному житті, але й може мати відношення до діяльності під час виконання обов'язків.

В зазначеному висновку обговорюється проблематика питання кодифікації правил етики. Так, наприклад, *«може створитися враження, що вони містять усі правила і що все, що не заборонено ними, є допустимим. Вони часто спрощують ситуації, і, урешті речі, створюють враження, що стандарти поведінки фіксуються на певний період часу, хоча, у дійсності, вони постійно розвиваються. КРЄС пропонує розробляти та вести мову про «перелік стандартів професійної поведінки», а не про кодекс»* [19, с. 132]. Це

надає свого роду дискрецію органам, які відповідальні за притягнення судді до відповідальності, а також органам, що здійснюють відбір суддів, в разі якщо використовуються відповідні правила етики як своєрідний моральний компас.

В Європейському статуті суддів (1993) йдеться про те, що відбір суддів повинен базуватись виключно на об'єктивних критеріях, які покликані забезпечити професійну компетенцію. Відбір має здійснюватись незалежним органом, який представляє суддів. Ніякий зовнішній вплив, зокрема, політичний не може бути присутній при призначенні суддів (пункт 4) [360]. В цьому контексті необхідно зрозуміти чотири аспекти: 1) чи різні складові доброчесності можуть вважатись об'єктивними критеріями; 2) чи доброчесність включається до професійної компетенції; 3) чи орган з відбору має складатись виключно із суддів; 4) чи призначення політичним органом суддів та представників з відбору може тлумачитись як політичний вплив.

Отже, по-перше, безпосередня вимога доброчесності є об'єктивним критерієм у випадку, якщо вона (вимога) є передбачувана (зазначена в законі) і застосовується однаково до всіх кандидатів на посаду судді. Передбачуваність у розумінні поняття доброчесності можна забезпечити як доктринальними розробками з цієї проблематики, так і практикою (узагальненням) органу з призначення суддів. Хоча це вимагає певного зобов'язання цікавитись додатковою літературою щодо майбутніх прав і обов'язків, проте це не стосується обов'язків людини в розумінні розділу другого Конституції України, а тому кандидат на високу посаду повинен проявляти інтерес до покращення знань і навичок. Крім того, якщо у питаннях, які стосуються виключно фактів – вимога об'єктивності в більшості випадків буде безспірною, то з питаннями поведінки, чесності, справедливості у попередній діяльності, дійсно існує свобода розсуду в органу з призначення суддів, однак вона є виправданою за умов належного аргументування своєї позиції та рівного ставлення до всіх кандидатів.

По-друге, як зазначається в Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи в 1994

році, *«всі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні мати в основі об'єктивні критерії; як обрання, так і кар'єра суддів повинні базуватись на заслугах, з урахуванням їхньої кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів їхньої праці»* [153]. Хоча професіоналізм і доброчесність розділяється (також і в цій роботі) як дві необхідні складові, перша з яких це знання, навички, друга – поведінка і моральні принципи, тим не менш професійна компетенція судді повинна включати необхідні якості особи для цієї посади. Отож, якщо для судді необхідні як знання, так і чесноти, разом вони утворюють необхідну професійну компетенцію.

По-третє, Європейська хартія про закон *«Про статус суддів»* визначає, що по відношенню до кожного рішення, пов'язаного з відбором, призначенням і службовою кар'єрою передбачається втручання органу, незалежного від виконавчої чи законодавчої влади, в якому не менше половини із тих, хто бере участь в засіданні є суддями (пункт 1.3) [52].

З одного боку такий орган повинен включати у свій склад суддів, позаяк, особливо в питаннях щодо звільнення, є важливою реальна інституційна незалежність. З іншого боку, як вказує Венеційська комісія, *«до складу рад юстиції також входять особи, які не належать до судової влади і представляють інші владні гілки або ж наукові та професійні кола. Такий склад виправдовується тим, що «контроль за якістю та безсторонністю правосуддя являє собою функцію, яка виходить за межі інтересів конкретного судді. Здійснення Радою такого контролю підвищить довіру громадян до відправлення правосуддя»*. Більш того, завелика більшість суддів у складі ради може породити занепокоєння відносно ризиків *«корпоративного управління»* [45, с. 149].

По-четверте, пов'язуючи незалежність суддів із відсутністю політичного впливу на призначення, що є традиційним для європейських країн (але може не сприйматись, як, наприклад, в окремих штатах США) є важливим уникнути повністю або надмірності політизації процесу. Тому в цій ситуації має місце роль і повноваження політичного органу в процесі призначення

суддів, зокрема: можливість відхиляти запропоновані кандидатури для призначення, чи виконувати тільки церемоніальну функцію, призначати до органу з відбору суддів осіб на власний розсуд, чи на основі заслуг або конкурсу.

В контексті національної системи розгляд питання про оцінювання доброчесності кандидатів у судді бачиться в таких аспектах: 1) пошук критеріїв доброчесності; 2) процедурні питання перевірки на доброчесність; 3) доброчесність представників органів влади, які дотичні до оцінювання кандидатів.

Закон про судоустрій і статус суддів не надає визначення доброчесності та виключних випадків недоброчесної поведінки. Водночас окреслення доброчесності можна поділити щонайменше на два блоки: 1) питання доходів і видатків, декларування, корупційних правопорушень (статті 62, 85); 2) інші питання (впливає із різних статей), які теоретично можуть включати найширші уявлення про мораль, етику, чесність і порядність кандидата. Показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання кандидата на посаду судді (якими є професійна етика і доброчесність) покладається на Вищу кваліфікаційну комісію суддів України (далі – кваліфікаційна комісія) (стаття 83) [71].

Деякі судді Верховного Суду зазначають, що відсутність бодай загального визначення (окреслення) поняття «доброчесність» на законодавчому рівні, як і керівних принципів його застосування при оцінці професійної діяльності суддів, ставить під сумнів «якість» такого закону. Поняття має дуже широкий зміст (спектр), на розуміння/сприйняття яких впливають менталітет, традиції (звичаї), культура суспільства, зокрема й правова культура, його соціально-економічний розвиток [119].

Професор Університету Ліверпуля К. Дегтярьов в контексті обрання суддів Європейського суду з прав людини твердить про існування проблеми, що вимоги моралі настільки розмиті чи широкі, що майже кожен може їм відповідати за певним виключенням, можливо, крайніх та очевидних випадків.

Тяжко уявити як такі критерії як доброчесність, неупередженість, чи незалежність можуть бути надійно оцінені при призначенні [333, р. 624]. Водночас аргументи щодо непотрібності моральної вимоги до суддів не наводяться. Можливо це пов'язано з тим, що необхідність збереження авторитету суду не дозволяє вести мову про нівелювання критерію високих моральних якостей кандидатів у судді. Така вимога одразу нагадує про необхідність довіри до судової інституції і її репутацію.

Наявність критеріїв та практики застосування вимоги доброчесності очевидно створює певну передбачуваність і межі для консенсусу щодо оцінки кандидата. Звісно, допустимо вести герці на рахунок того, що певні випадки недоброчесної поведінки можуть не охоплюватись попередньою практикою кваліфікаційної комісії, однак загальні уявлення про доброчесність у колегіальному органі повинні утворювати консенсус навіть в достатньо оціночних категоріях для забезпечення суспільної довіри до судів.

Із актів кваліфікаційної комісії вбачається, що до професійної етики та доброчесності віднесені майнові питання, а також політична нейтральність, поведінка, що забезпечує довіру до суддівської посади, дотримання правил професійної етики, питання щодо притягнення до відповідальності, що свідчить про недоброчесність, чесність, сумлінність, порядність, дисциплінованість, повага до інших, відсутність контрпродуктивних дій, схильності до зловживань та інше [137].

Громадська рада доброчесності затвердила орієнтовний перелік індикаторів визначення відповідності критеріям професійної етики та доброчесності, які мають своїм джерелом як Бангалорські принципи, так і інші документи. Індикатори також містять приклади невідповідності встановленим критеріям [74], що є позитивним аспектом, зважаючи на необхідність ілюстрації небажаної поведінки.

У попередніх дослідженнях було проаналізовано практику зазначеної ради та виокремлено декілька критеріїв, окрім майнових питань. Зокрема, відстоювання основоположних прав людини, недотримання якого

проявляється в очевидному прийнятті рішень, що унеможливлюють здійснення прав людини, а також шляхом ігнорування усталеної практики Європейського суду з прав людини; політична нейтральність; неупередженість та безсторонність, що проявляється у відсутності корпоративної солідарності між суддями, неоднаковому застосуванні одних і тих самих норм; патріотизм; відкритість; добросовісність; дотримання етичних норм [91].

Отже, перший аспект доброчесності пов'язаний із майновою чесністю та порядністю кандидата на посаду судді, наявністю фінансової незалежності тощо. Другий аспект, який можна розкрити цитатою професора М. Савчина, *«стосується можливості особи ухвалювати справедливі, правильні рішення навіть незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Тобто моральна цілісність особи чи то її доброчесність полягає у здатності розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини»* [193, с. 14].

Складність оцінки доброчесності особи полягає у досить розмитих межах щодо яких повинен відбутися консенсус. Наприклад, наскільки приватна поведінка впливає на аспект призначення кандидата на посаду. Верховний Суд дотримується позиції, що посада судді покладає певні обмеження й обов'язки, зумовлені необхідністю неупередженого здійснення правосуддя. Зокрема, запорукою й необхідною умовою утвердження довіри до суду має бути законослухняна і добропорядна поведінка судді не лише при виконанні професійних обов'язків, але й у повсякденному житті [131]. Високі стандарти поведінки полягають у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу і сторонні бачили в ньому еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати

етичну поведінку серед учасників процесу та оточення, вимагати такої поведінки від інших [130].

Водночас якщо кандидат раніше суддею не був, досить складне виникає питання наскільки прискіпливою повинна бути оцінка попередньої приватної поведінки. Очевидно, що тут має бути декілька факторів, зокрема, чи регулювалась така поведінка професійним кодексом етики у царині діяльності кандидата, наскільки така поведінка може вплинути на авторитет правосуддя та скільки минуло часу і чи змінив кандидат свою позицію з конкретного питання. Питання часу і якісних показників, з огляду на які кандидат може змінити стиль поведінки та покращити репутацію, є важливим аспектом, оскільки природна здатність людини до виправлення помилок та зміни поглядів повинна враховуватись. Очевидно це питання має розглядатись в контексті довіри до суду.

Вища рада правосуддя зазначає, що вчинок, який стосовно інших може розцінюватися як незначний проступок, у випадку вчинення суддею або кандидатом на посаду судді набуває широкого розголосу і таким чином підриває авторитет судової системи загалом [169]. В таких питаннях варто також враховувати в якому статусі був кандидат при вчиненні незначного проступку, тобто чи уже як кандидат на посаду, чи задовго до цього статусу.

Вища рада правосуддя часто бере до уваги статус особи. Наприклад, оцінюючи нез'явлення особи до суду в якості свідка зазначається, що рівень правової свідомості кандидата як юриста та адвоката є вищим, ніж звичайного громадянина, отже, мав би визначати і його поведінку в частині виконання обов'язку свідка щодо прибуття до суду, враховуючи значимість показань свідків для розгляду судом кримінального провадження [171]. Так само неспростування виявлених фактів порушення кандидатом на посаду судді вимог закону та Правил адвокатської етики, викликають обґрунтований сумнів у відповідності кандидата критерію доброчесності та можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з її призначенням на посаду судді [170]. Отже, при оцінюванні доброчесності до уваги слід також

брати статус особи і відповідність її дій правилам етики, які поширюються на відповідних осіб.

У певних випадках оцінка доброчесності може мати навіть взаємовиключні позиції, якщо виходити із формальних критеріїв. Наприклад, якщо рішення судді з одного й того самого питання постійно касуються судами вищої інстанції, але суддя надалі продовжує вирішувати справи за власним баченням, то в такій ситуації може бути або свідомо неправосудна поведінка, або навпаки активний вияв доброчесності у відстоюванні власної позиції та намаганні змінити судову практику з певного питання.

Так само значним критерієм оцінки доброчесності є ухвалення рішення Європейського суду з прав людини з якого вбачається, що дії судді призвели до порушення прав людини. Очевидно, наприклад, що у разі наявності окремої думки до такого рішення Європейського суду, мова не може йти про недоброчесність судді, який має право на таку думку, або подальша зміна практики тлумачення Конвенції не свідчить про недоброчесність суддів, які ухвалювали попереднє рішення. Так само не завжди дії судді національного суду, про які йтиметься у рішенні Європейського, можуть свідчити про недоброчесність. Рівночасно слід також брати до уваги очевидні порушення прав людини у справах, щодо яких існує усталена практика Європейського суду, остаточне рішення тощо, такі випадки мають прямий стосунок до питання доброчесності.

Крім того, в залежності від рівня суду або його спеціалізації, стандарти доброчесності можуть відрізнятися. Так, Верховний Суд щодо кандидатів на посаду Вищого антикорупційного суду зазначає, що висування підвищених вимог для кандидатів, зокрема і за критерієм доброчесності, обумовлено відповідними особливостями спеціалізації цього суду та мети його створення. З урахуванням підвищених вимог до кандидатів та суспільної значимості самої конкурсної процедури..., рішення про припинення участі кандидата у конкурсі на посаду судді не може розцінюватись як свідчення недоброчесності особи у відповідності до загальних критеріїв оцінки [160]. Водночас кандидат

на посаду судді Верховного Суду має відповідати найвищим стандартам за критерієм компетентності та професійної етики, його призначення на посаду вимагає відсутності щонайменшого обґрунтованого сумніву в чеснотах, що може вплинути на суспільну довіру до Верховного Суду [158].

Тому для реалізації конституційної умови доброчесності суддів є важливими саме процедури оцінювання і забезпечення принципу доброчесності органів, на які покладається суддівський добір. Власне, це ті органи, де народжується загальна згода із розуміння морально-етичних якостей, відтак, питання призначення, репрезентативності і особистих якостей їх представників лягає в процедурну основу забезпечення конституційних стандартів кандидатів у судді.

Найперше це характер участі Президента у призначенні суддів за поданням Вищої ради правосуддя, яке здійснюється в порядку, встановленому законом (стаття 128 Конституції України) [94]. Отже, в цьому питанні на парламент фактично покладається законодавчий розсуд щодо розвитку президентського повноваження. Профільний закон у статті 80 передбачає призначення судді без перевірки додержання встановлених вимог до кандидатів [71]. Венеційська комісія зауважує, що роль Президента повинна бути формальною або церемоніальною та має полягати у виданні указу після того, як було подано відповідну пропозицію [206]. Отже, прямий політичний вплив та широка дискреція, зокрема, з політичних мотивів виключається.

Оцінка критеріїв професійної етики та доброчесності покладена на членів кваліфікаційної комісії і ґрунтується на засадах рівноправності та співпричетності у прийнятті рішення [164]. Тому при здійсненні оцінювання кандидатів важливими є питання мотивування рішень, надання процедурних гарантій кандидатам, питання оскарження рішення і формування комісії.

Процедурні гарантії пов'язуються із правом кандидата ознайомитися з матеріалами справи щодо нього, надання пояснень, достатності часу, щоб спростувати наявну інформацію, а також дотримання його основних прав. Питання обґрунтованості рішень почасти врегульовано у профільному законі

(стаття 88), оскільки рішення кваліфікаційної комісії повинно бути мотивоване, водночас за наявності висновку Громадської ради доброчесності про невідповідність судді критеріям професійної етики та доброчесності, позитивне рішення комісії приймається кваліфікованою більшістю [71]. Така позиція є схвальною, оскільки за громадськістю залишається певний важіль щодо недоброчесних, на їх думку, кандидатів. З огляду на дискреційну природу повноважень комісії, питання аргументування рішень є однією із найважливіших умов належного оцінювання кандидатів. Понад те, в цій частині повноваження комісії можна прирівняти до виключних.

Професор М. Афанасьєва пропонує оцінювати показники доброчесності керуючись презумпцією доброчесності, тобто оцінювати кандидатів на посаду судді апріорі у максимальний бал і лише за наявності належних доказів невідповідності вимогам доброчесності відраховувати відповідну кількість балів з посиланням на джерело інформації, а дискреційні повноваження членів кваліфікаційної комісії обмежити відносно невеликою кількістю балів, які виставляються за результатами співбесіди [6]. Слід погодитись з тим, що за відсутності певних підтверджень і доказів, кандидатам неможливо виставляти різні бали, керуючись лише ультрасуб'єктивним підходом, особи повинні бути в рівних умовах, водночас за наявності матеріалів, які доводять певну сумнівність кандидата, деякі бали можуть бути зняті. Рівночасно варто зазначити, що справді певні випадки «сумніву у доброчесності» можуть вирішуватись питанням балів, однак також можуть існувати ситуації (на основі достатніх матеріалів), які свідчать про недоброчесність кандидата, що є несумісним із статусом судді, що за умови належного аргументування рішення могло б бути підставою для припинення участі у конкурсі.

В контексті можливості судового оскарження рішень в аспектах доброчесності профільний закон фактично надає лише привід, якщо рішення не містить посилання на визначені законом підстави його ухвалення або мотивів, з яких Комісія дійшла відповідних висновків (стаття 88) [71]. Основне дискусійне питання полягає в тому, наскільки судовий контроль може

стосуватись якісного аспекту мотивування, тобто визначати достатність, змістовність, чи належність аргументів.

Верховний Суд виходить з того, що повноваження комісії стосовно кваліфікаційного оцінювання кандидата на посаду судді є дискреційними та її виключною компетенцією як уповноваженого органу, постійно діючого у системі судоустрою. Оцінювання кандидатів відбувається з метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді за визначеними законом критеріями, до яких належать компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), професійна етика, доброчесність. Рішення приймається за внутрішнім переконанням членів комісії [161].

Також щодо конкурсу до Вищого антикорупційного суду, Верховний Суд зазначає, що він не наділений повноваженнями перевіряти відповідність кандидатів на посади суддів критеріям доброчесності (моралі, чесності, непідкупності). Таким спеціальним органом є кваліфікаційна комісія за участю Громадської ради міжнародних експертів, а отже, їх повноваження щодо вирішення питання відповідності кандидата критерію доброчесності є дискреційними та знаходяться в межах їх виключної компетенції [133]. Коли йдеться про оцінку таких загальних категорій як «доброчесність» і «суспільна довіра», оцінювання завжди має суб'єктивний характер. Вирішальним є особисте переконання кожного члена спільного складу кваліфікаційної комісії та громадської ради, яке зрештою і визначає характер їх голосування [162]. Достатнім є наявність конкретної інформації, яка, з урахуванням наданих кандидатом пояснень та аргументів (які не сприйняті як переконливі), не спростовує уяву (сприйняття) визначених законом осіб щодо його достатньої відповідності цим критеріям [132].

Рівночасно Верховний Суд мав й іншу позицію, якщо рішення кваліфікаційної комісії є неаргументованим. Суд зазначав, що рішення, прийняте про невідповідність займаній посаді професійного судді, без належної мотивації, переконливих доводів та значущих підстав, певною мірою

підриває авторитет судової влади загалом. Відсутність у рішенні мотивів його ухвалення, покликань на конкретні обставини і підстави, а також відсутність будь-яких доказових доводів з посиланням на матеріали досьє (письмові докази), результати співбесіди, які б слугували і стали підставою для дискреційних висновків комісії, за яких суддя не відповідає займаній посаді, є достатньою підставою для того, щоб його скасувати як протиправне [163]. Хоча надалі така позиція була скасована Великою Палатою [128].

Питання оскарження рішення кваліфікаційної комісії з причин недостатньої мотивації є вагомим для кандидатів і, можливо, більш ретельне ставлення не до характеру аргументів, а саме стосовно достатності мотивації можна було б переглядати більш детально. Венеційська комісія, посиляючись на рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи, зазначає, що оцінювання суддів повинно відповідати застосовним стандартам. Процедура повинна бути застосована на об'єктивних критеріях і має бути можливість оскарження в незалежному органі влади або суді [390]. Хоча контекст стосувався скоріше суддів, які вже перебувають на посаді, такі вимоги цілком можна застосувати і до кандидатів.

За умов дискреційності та виключності повноважень кваліфікаційної комісії, важливо, щоб її представники були з належним рівнем компетенції, авторитету та відповідали критерію доброчесності. Як вище зазначалося, одним з європейських стандартів є представництво суддівського середовища у кількості не менше половини. Інколи це може бути проблемою для перехідних демократій, однак загалом такий підхід є виправданим, зважаючи на досвід суддів і практичне бачення проблем системи правосуддя (звісно, питання є дещо ширшим, оскільки кваліфікаційна комісія здійснює не лише оцінювання при доборі суддів). Проблема ж включення представників громадськості може вирішуватися або їх безпосередньою участю у роботі комісії, що практикується в деяких національних системах, або через утворення дорадчого органу, чи трибом надання можливості спостерігати і надсилати інформацію про кандидатів з власної ініціативи; водночас останній

спосіб не є взаємовиключний із двома попередніми. Головний аспект полягає у можливості громадськості бути почутою компетентним органом.

Вимоги доброчесності *per se* до представників кваліфікаційної комісії не слід суттєво відрізняти від вимог на посаду судді, окрім того, що рівень репутації і авторитету може бути підвищеним. При обранні суддів, наприклад, Страсбурзького суду важливо є не тільки як конкретний суддя буде вирішувати справу, але як він вплине на колегію, яка ухвалюватиме рішення. Тобто виникає питання про ідеальний склад колегії, щоб при ухваленні рішення було ґрунтування на різномірному спектрі знань, досвіду і точок зору [333, р. 629]. Аналогічно є важливим, щоб склад кваліфікаційної комісії не був однобічним, оскільки саме за наявності різних поглядів і досвіду, питання консенсусу стосовно доброчесності матиме більшу легітимність загальної згоди.

Оскільки у комісії повинні бути представлені судді чи судді у відставці, варто, щоб вони представляли суди різних інстанцій та спеціалізацій. Так само важливо, щоб була репрезентація наукової спільноти різних юридичних шкіл та кандидатів інших вільних юридичних професій (адвокатура, нотаріат тощо). За відносно рівних шансів у кандидатів слід також звертати увагу на гендерне представництво та різноманітність поглядів на розвиток правосуддя. Саме відмінність світоглядів і бекграунду дозволить врівноважити систему оцінки доброчесності кандидатів у судді.

Так як повноваження Вищої ради правосуддя можуть визначатися законом (стаття 131 Конституції України) [94], покладення на неї обов'язку із формування кваліфікаційної комісії на конкурсній основі відповідає конституційним нормам. Водночас утворення допоміжних конкурсних комісій з питань доброчесності при Вищій раді правосуддя, як це передбачається Законопроектом про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування [140], повинно мати більш сильну аргументацію в необхідності існування такої комісії, зокрема в

технічних і допоміжних аспектах, окрім мети із забезпечення доброчесності членів кваліфікаційної комісії.

Вища рада правосуддя за своїм статусом повинна бути органом з найбільш авторитетними і компетентними представниками, тому утворення в її складі ще однієї комісії для здійснення відбору членів кваліфікаційної комісії виглядає сумнівно. Участь у таких комісіях міжнародних експертів, які запропоновані міжнародними організаціями із правом вирішального впливу на призначення кандидатів також є дискусійним питанням. Венеційська комісія зазначає, що такі органи мають бути створені виключно в межах перехідного періоду до досягнення запланованих результатів. Постійна система може порушити питання конституційного суверенітету [207]. В такій ситуації народ може бути обмежений джерелом влади (де застосовується стаття 5 Конституції), а управління державними справами покладатиметься на осіб, які можуть і не мати громадянства України (застосовуватиметься стаття 38 Конституції).

Пропонування в доопрацьованому законопроекті (як постійної норми, без врахування перехідних положень) складу конкурсної комісії, що формуватиметься за участю рад суддів, прокурорів, адвокатів та Академії правових наук [141] має позитивну природу і вирішує питання на ближчу перспективу. Проте така ситуація фактично ставить під сумнів здатність доброчесного вирішення питань Вищою радою правосуддя. Сутнісно члени Вищої ради правосуддя є представниками тих же інституцій, що і члени конкурсної комісії.

Як зазначає Венеційська комісія, інституційні реформи не можуть бути відповіддю та вирішенням проблем, які виникають унаслідок особистої поведінки деяких представників цих інституцій [207]. Слід додати, що утворення великої кількості додаткових органів (таких як обговорювана конкурсна комісія, чи неконституційна Комісія з питань доброчесності та етики [177]), на які покладатиметься оцінка доброчесності, назворот знімає

високу відповідальність з проблеми формування доброчесного складу Вищої ради правосуддя, на якому навпаки слід зосередитися.

Тому питання обрання і перевірки на доброчесність кандидатів до кваліфікаційної комісії повинно бути покладено саме на Вищу раду правосуддя, яка за своїм статусом фактично є взірцем високих стандартів репутації (у разі наявності тимчасових недоліків щодо останньої, акцент потрібно робити на її реформуванні, а не на створенні додаткових органів). Очевидно вітатиметься наявність у конкурсній процедурі участь представників наукової спільноти і громадськості, однак вирішальне слово щодо оцінки моральних якостей кандидатів повинно залишатись за Вищою радою правосуддя як конституційного органу з необхідною умовою аргументації прийнятих рішень.

Відповідно, у процедурі формування суддівського корпусу Вища рада правосуддя повинна мати високі повноваження щодо відбору членів кваліфікаційної комісії та має повноваження щодо внесення подання про призначення судді на посаду (стаття 131 Конституції України) [94]. Водночас останнє не має ознак формального, оскільки відповідно до профільного закону Вища рада правосуддя може відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду, зокрема на підставі наявності обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності чи професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади [71].

Верховний Суд зазначає, що повноваження Вищої ради правосуддя стосовно внесення подання про призначення судді на посаду є дискреційними та виключною компетенцією ради як уповноваженого органу, який вирішує питання за результатами розгляду рекомендації кваліфікаційної комісії [159]. Водночас потрібно зазначати, що проблеми мотивування рішень, їх оскарження і дотримання інших гарантій кандидатів Вищою радою правосуддя є за своїм змістом аналогічними до тих, які виникають при оцінюванні кваліфікаційною комісією.

Отже, покладення таких обов'язків на Вищу раду правосуддя, не враховуючи інших повноважень конституційного та законного рівня, зумовлює потрібність в обранні найбільш авторитетних та високоморальних осіб до відповідного конституційного органу.

Для реалізації цієї мети існують два значні питання, які потребують вирішення. Перше полягає у формалізації вимоги доброчесності або високих моральних якостей до кандидата на посаду члена Вищої Ради правосуддя; друге – у створенні інституційної системи, яка б відповідала конституційним засадам формування обговорюваного органу та забезпечувала здатність оцінювати кандидатів на предмет доброчесності. Цієї вимоги хоча Конституція і не встановлює, на рівні закону її доцільно передбачити, позаяк це зумовлюватиме наступну необхідність у перевірці щодо такого критерію. Крім того, Закон України «Про Вищу раду правосуддя» [58] не передбачає певного комплексного підходу до питання відбору доброчесних членів Вищої ради правосуддя, а Регламент Верховної Ради України завбачає необхідність пропозицій депутатських фракцій (депутатських груп) щодо кандидатів на посади членів Вищої Ради правосуддя (стаття 208-1), які призначаються парламентом [67]. Це зумовлює прямі політичні переговори (кандидата і фракцій) в умовах, коли Конституція вимагає дотримання критерію політичної нейтральності. Якщо ж дотримуватися позиції обрання кандидатів виключно *motu proprio* без погодження фракціями, це надає можливість взяти участь у конкурсі (за його наявності) якомога більшій кількості кандидатів, що матиме наслідком обрання осіб, які відповідають високим стандартам.

Законопроект про внесення змін до деяких законів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя частково намагався вирішити порушені проблеми. Так, до кандидатів на посаду члена Вищої ради правосуддя встановлюється критерій професійної етики та доброчесності, запроваджуються конкурсні засади відбору кандидатур та прибирається вимога про висування кандидатів депутатськими фракціями

щодо кандидатур, які призначаються парламентом. Крім того, запропоноване утворення Етичної ради для сприяння у встановленні відповідності кандидата на посаду члена Вищої ради правосуддя критеріям професійної етики та доброчесності. Її склад формується із суддів або суддів у відставці та осіб, визначених міжнародними організаціями. Пропоновані положення містять систему, за якої у разі невключення етичною комісією кандидата до списку для обрання на посаду члена Вищої ради правосуддя, такий кандидат припиняє участь у конкурсі [139].

Позитивний аспект створення такої ради полягає у можливості забезпечення єдиного підходу до оцінки доброчесності кандидатів, тобто перевірка може відбуватися за єдиними критеріями і методологією. Водночас існують питання, наскільки склад відповідної ради і її функціонування відповідає цілям конституційних положень з питань формування Вищої ради правосуддя.

Нормами Конституції розділено формування складу Вищої Ради правосуддя поміж різними суб'єктами, які наділяються правом обрання кандидатів (з'їзд суддів, Президент, парламент, конференція прокурорів, з'їзд адвокатів та з'їзд навчальних і наукових установ) (стаття 131 Конституції України) [94]. Рівночасно Етична рада, яка складається із суддів, визначених Радою суддів та осіб, визначених міжнародними організаціями, фактично має можливість вирішального впливу щодо оцінки кандидата. Якщо останнього не буде включено Етичною радою у відповідний список для призначення, його подальша участь у конкурсі неможлива, незалежно від волі суб'єкта, який уповноважений на обрання кандидата. Позбавлення такого суб'єкта повноваження на самостійне визначення відповідності кандидата необхідним вимогам має достатні підстави для розгляду законодавчих положень на предмет конституційності.

Як і обговорюваний Закон, так і запропоновані зміни до нього не встановлюють єдиного засадничого підходу до обрання членів Вищої ради правосуддя із можливістю проведення співбесід конкурсними комісіями не

лише окремих суб'єктів обрання, але й щодо усіх повноважних органів. Якщо ж послуговуватись логікою єдиної Етичної ради, яка б перевіряла кандидатів на відповідність критерію доброчесності, видається, що така рада повинна мати представників усіх суб'єктів обрання членів Вищої ради правосуддя та із повноваженням надавати аргументовані висновки рекомендаційного характеру для відповідних суб'єктів.

Поряд із цим, з метою забезпечення реальної участі суб'єктів обрання в оцінюванні доброчесності кандидатів, є можливим у законі закріпити інший варіант – єдині узагальнюючі норми для утворення цими суб'єктами конкурсних комісій, які б (йдеться про норми) містили питання утворення комісій, участі в них представників громадськості, питання проведення співбесід, дотримання процедурних гарантій кандидатів та аспекти надання аргументованих рекомендацій суб'єкту обрання. Крім того, необхідно передбачити можливість спростувати кандидатом перед конкурсною комісією чи суб'єктом обрання певних сумнівів. Це стосуватиметься не лише забезпечення гарантій кандидатів, але й має публічний інтерес в забезпеченні раціонального та обґрунтованого відбору членів Вищої ради правосуддя.

Таким чином, питання забезпечення стандартів доброчесності судової влади залежить як від питання віднаходження оптимальних критеріїв цієї вимоги, так і від інституційної спроможності надійного та належного оцінювання кандидатів. Законодавчі положення повинні містити як формальні вимоги моральних стандартів посадових осіб, так і спроможність їх належного тлумачення та справедливого оцінювання компетентними органами.

2.2. Високі моральні якості суддів Конституційного Суду України

Конституційний Суд наділений надважливими повноваженнями щодо тлумачення основоположних конституційних цінностей і принципів, захисту прав людини, визнання неконституційними актів легіслатури чи виконавчої влади. Такі високі повноваження щодо діяльності в царині найбільш

фундаментальних норм суспільства викликає необхідність володіти бездоганною репутацією. В іншому випадку важко пояснити чому особа, яка володіє зіпсованим реноме, може втручатись в діяльність законодавчого представницького органу і тлумачити норми установчої влади, викладені в Конституції [93, с. 339].

Іще більшого значення ця проблема набула після ухвалення Конституційним Судом в 2019 році рішення, за яким *«рішення Конституційного Суду України безвідносно до їх юридичної форми, ухвалені з питань його виключних конституційних повноважень, не можуть бути оскаржені»* [175]. Загалом суспільна необхідність встановлення подібних умов визначається потребою довіри до інституції, підкреслення престижності суду, утвердження його авторитету, громадського схвалення прийнятих судом рішень тощо [92, с. 339].

Порядок формування суду та розгляд питання про високі моральні якості кандидатів мають значення і для забезпечення судової незалежності. Європейський суд з прав людини зазначає⁸, що для того, аби визначити, чи може вважатись суд незалежним, необхідно враховувати *inter alia* спосіб призначення його членів та термін їх повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску а також питання про те чи має орган загальний вигляд незалежності [256, § 37], цей принцип забезпечує довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні надихати громадськості [266, § 45; 92].

Реалізація обговорюваної конституційної умови достатнього практичного відображення не знайшла. І хоча Закон України «Про Конституційний Суд України» дублює норму Конституції, яка передбачає, що суддею може бути громадянин, який має високі моральні якості (стаття 11) та розкриває конкурсні засади відбору кандидатур (стаття 12) [65], жодного іншого механізму щодо забезпечення перевірки репутації кандидатів ні цей Закон, ні Регламент Верховної Ради України [67], ні Регламент призначення

⁸ Слід пам'ятати, що Європейський суд з прав людини не завжди розглядає Конституційні суди як трибунали, що наділені повноваженнями для цілей статті шостої [260, §29, 43; 280, §32].

суддів за квотою з'їзду суддів України [150] не містять. З метою вирішення цієї проблеми, в попередніх дослідженнях було сформовано декілька важливих питань, які можуть надати візію розвитку законодавства та практики: 1) чи мають бути конкретизовані в законі критерії високих моральних якостей? 2) чи має бути однаковою практика трьох суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду щодо розуміння «високих моральних якостей»? 3) чи має бути залучена громадськість до відбору суддів Конституційного Суду? 4) які випадки вважати такими, що несумісні з високими моральними якостями? [92, с. 340-341] З метою розкриття тематики, до зазначених питань додано іще одне важливе: чи повинна бути утворена незалежна конкурсна комісія, яка матиме повноваження на перевірку моральних якостей кандидатів?

Як вбачається із вищевказаного, а також із попереднього підрозділу, забезпечення доброчесності судді полягає не лише в формулюванні певних критеріїв та філософського бачення проблематики, але й від характеру та способу призначення суддів. Саме в питанні «хто призначає», який статус цього органу з погляду незалежності і неупередженості та через які критерії він зумовлює свою діяльність – є одним з найважливіших чинників формування належного судового корпусу. З огляду на це, необхідно простежити за способом і критеріями відбору суддів трибуналів конституційної юстиції у деяких зарубіжних державах з метою компаративного узагальнення підходу до призначення суддів.

Засадничий Закон Федеративної республіки Німеччина передбачає, що Федеральний Конституційний суд складається із федеральних суддів та інших членів, яких по половині обирає Бундестаг і Бундесрат (стаття 94). Конституційний документ детально не визначає положень про комісію з відбору як, наприклад, це передбачено для федеральних суддів (стаття 95), натомість регулювання організації Конституційного Суду покладено на федеральний закон (стаття 94) [242, р. 85-86].

Акт про Федеральний Конституційний Суд передбачає, що 1) 16 суддів входять у два сенати (по 8 суддів); за рівним принципом, до кожного сенату половину суддів обирає Бундестаг, половину – Бундесрат; 2) Бундестаг утворює Відбірковий комітет з 12 членів Бундестагу за пропорційним принципом репрезентації політичних партій, на яких покладається функція пропозиції кандидатури конституційного судді та яка затверджується вісьмома голосами; 3) обрання судді Бундестагом здійснюється без попередніх дебатів, таємним голосуванням; для обрання судді необхідно дві третини голосів із списку голосуючих, а також не менш, як більшість голосів членів Бундестагу; 4) для обрання судді Бундесратом необхідно дві третини голосів Бундесрату; 5) Федеральний міністр юстиції та захисту споживачів повинен скласти два списки осіб, які відповідають вимогам на посаду судді, один з яких складається із федеральних суддів, інший – із осіб, запропонованих парламентськими групами Бундестагу, федеральним чи земельними урядами, які передаються президентам Бундестагу і Бундесрату; 6) формальне призначення конституційних суддів здійснює Федеральний президент (§ 5-10) [234].

Конституція Німеччини не закріплює конкурсного принципу відбору суддів та певних стандартів моральних якостей, на відміну від Конституції України. Ця відмінність, а також доволі закрита процедура, можуть мати деякі наслідки для громадської довіри до суду. Однак як зазначається в наукових дослідженнях, вимога про більшість в дві третини голосів гарантує безпартійний характер суддів та забезпечує міжпартійний склад суду. Також результатом є те, що невеликі партії можуть розраховувати на забезпечення одного чи двох призначень до суду [369, р. 128-129]. За неформальною процедурою, кандидатури погоджуються двома великими партіями. Якщо одна партія висуває кандидатуру – інша має тільки право вето. Однак нейтральні кандидати також пропонуються цими партіями, або надається можливість для пропозицій невеликим партіям. Крім того, демократичній

легітимації виборів суддів дещо перешкоджає відсутність транспарентності [351, р. 155-158].

З огляду забезпечення високих моральних якостей суддів в цій системі, бачиться за можливу перевірка кандидатів на їх придатність до високої посади на стадії обговорення кандидатур, зокрема, Відбірковою комісією Бундестагу, яка й досліджує історію претендентів, а також при дослідженні кандидатів членами Бундесрату. Хоча безпосередньої вимоги про доброчесність суддів формально не встановлено, проте з точки зору правової культури представницьких органів, а також політичної відповідальності цих органів – призначення суддів, що не відповідають стандартам доброчесності не може бути виправдане.

Федеральний Конституційний Закон Австрії в статті 147 передбачає, що Конституційний Суд складається з президента, віце-президента, дванадцяти членів суду та шістьох запасних членів суду. Президент, віце-президент, шість членів суду та троє запасних членів суду призначаються Федеральним Президентом за рекомендацією Федерального Уряду. Ці особи повинні бути відібрані із суддів, адміністративних чиновників і професорів з дисциплін права. Інші шестеро членів суду та троє запасних членів призначаються Федеральним Президентом: на основі пропозиції Національної Ради – троє членів суду та двоє запасних; на основі пропозиції Федеральної Ради – троє членів суду і один запасний. Не можуть бути суддями члени урядів чи представницьких органів, а також особи, які є працівниками чи займають посаду в політичній партії [336].

Конституція Австрії чи Акт про Конституційний Суд не встановлює конкретних вимог щодо моральних якостей суддів при їх призначенні, однак останній передбачає, що члена суду чи запасного члена суду може бути звільнено, зокрема, якщо поведінка судді в офіційній чи неофіційній якості виявилась негідною поваги та довіри, що вимагає така посада (§ 10с) [314].

Отже, в системі призначення конституційних суддів Австрії вбачається принцип стримування і противаг між різними органами влади, що пропонують

кандидатури судді. І хоча вимог для перевірки моральних якостей немає, неформальна практика, яка висвітлена австрійськими медіа, підтверджує, що органи з призначення суддів часто звертають увагу на громадське обговорення кандидата. Так, наприклад, за підозру в співпраці із крайнім правим середовищем, кандидат на посаду судді (в цьому випадку не Конституційного Суду) не був призначений на відповідну посаду [444], крім того, деякі кандидати самі відкликають свою заявку з різних причин і в тому числі через масову опозиційність до кандидата у зв'язку із його поглядами і скептичним ставленням органу, що призначає суддів [445].

В Чеській Республіці усіх п'ятнадцятьох суддів Конституційного Суду призначає Президент Республіки за згодою Сенату. Серед інших вимог, Конституція Чехії встановлює критерій бездоганної репутації кандидата (*a character beyond reproach; bezúhonný občan*) (стаття 84) [430]. Акт про Конституційний Суд Чехії передбачає, що виконання обов'язків судді є несумісним із членством в політичній партії чи русі. Крім того, встановлюючи несумісність посади судді із посадами, які мають на меті отримання прибутку та дозволяючи при цьому управління власними активами, діяльність наукову, педагогічну, літературну чи художню, закон наголошує, що така активність не повинна наносити шкоду посаді судді, її значущості і гідності та не може мати тенденції до нівелювання впевненості у незалежності та неупередженості в прийнятті судових рішень (§ 4) [313].

Отже, конституційні норми в Чеській Республіці прямо надають вказівку на репутаційні стандарти кандидатів до Конституційного Суду. Закон, що регулює діяльність останнього підтверджує необхідність доброчесності суддів, однак не зауважує що саме потрібно включати в зазначену категорію: чи це відсутність судимості, чи наявність певних позитивних відгуків про кандидата тощо. Це надає певну свободу розсуду Президенту, а також Сенату і його комітетам при розгляді кандидатури судді. Однак існування норми про добру репутацію кандидата кожного разу нагадує про необхідність її дотримання для утвердження довіри владних інституцій перед суспільством.

Отож, надалі слід розкрити проблемні питання, що поставлені вище. Надання на них відповідей зумовить розуміння проблем і їх вирішення при реалізації конституційного критерію високих моральних якостей судді Конституційного Суду України.

Чи мають бути конкретизовані в законі критерії високих моральних якостей?

- повинна бути конкретизація, яка теоретично підвищить рівень юридичної визначеності норм законодавства; *або*
- умова високих моральних якостей має залишитись у відкритій формі [92, с. 340].

З одного боку, зазначення конкретних положень, які не відповідають умові високих моральних якостей (e.g. конкретна недоброчесна поведінка на раніше займаній посаді, вид негативної поведінки в приватному житті із наведенням точних прикладів, участь в асоціаціях, що заперечують конституційні цінності etc.) забезпечувало б передбачуваність норми, що дозволило б потенційним кандидатам вибрати необхідний тип поведінки. З іншого боку, описати усі можливі випадки, які суперечать високим моральним якостям в динамічному суспільстві не вбачається за можливе, це повинно забезпечуватись розумним підходом з принципом балансування. Суддя Європейського суду з прав людини Л. Локайдс зазначив, що *«не можна серйозно заперечувати той факт, що неможливо детально визначити або описати різні типи поведінки, які слід вважати несумісними з “високими моральними якостями”»* [274; 92, с. 340].

Крім того, в разі конкретизування випадків несумісності поведінки з високими моральними якостями – це автоматично може означати дозволеність іншої поведінки, яка прямо не заборонена. В такому випадку, орган, що повинен здійснювати відбір суддів, хоча й вважатиме конкретні факти такими, що порочать репутацію кандидата, проте не матиме можливості на його вето. Водночас неможливо відкидати той факт, що при повній свободі розсуду органу з призначення суддів, кандидат не має передбачуваності в

обранні необхідного типу поведінки. Проте потрібно зважати в яких цілях застосовується норма – це не є штиб кримінальної поведінки; та на яке коло суб'єктів вона поширюється – осіб, що претендують на одну з найвищих посад в державі, які повинні бути обізнані в своїх обов'язках необхідної репутації в суспільстві.

З огляду на це, відповідний орган повинен детально роз'яснювати чому і на яких підставах (не тільки формально законних, але й суспільно значимих) визнає кандидата таким, що не відповідає високим моральним якостям. Між тим, критерій високих моральних якостей не стосується винятково відсутності несумісної поведінки, але й необхідна аргументація причин вважати особу такою, що володіє саме «високими» якостями. З огляду на це, конкретизація типу поведінки, яка відповідає або є несумісною з високими моральними якостями, може суттєво знизити та негативно вплинути на мету цієї норми. Тому органу з відбору суддів потрібно виходити із конкретної ситуації з роз'ясненням відповідності чи несумісності особи з високими моральними якостями та дотримуватись принципу пропорційності. При цьому розроблення рекомендаційних стандартів навпаки покращуватиме розуміння відповідної конституційної умови.

Чи має бути однаковою практика трьох суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду щодо розуміння «високих моральних якостей»?

- практика повинна бути однаковою, позаяк тлумачиться одна й та сама норма; *або*
- практика може бути різною у кожного суб'єкта призначення; *або*
- практика кожного суб'єкта призначення повинна базуватись на мінімальних узагальнених стандартах високих моральних якостей, але можуть різнитись додаткові умови [92, с. 340].

Очевидно, що кожен суб'єкт призначення, особливо якщо це політичний орган, може по-різному розуміти зазначену конституційну норму. Приміром, для окремих народних депутатів підтримання кандидатом консервативних або ж навпаки ліберальних ідей теоретично може визнаватись несумісним із

високими моральними якостями. Водночас загальний принцип рівності перед законом зумовлює необхідність уніфікувати розуміння моральних якостей з метою недопущення будь-якої дискримінації [92, с. 340-341].

В цьому контексті потрібно звернути увагу на конкурсну засаду відбору кандидатур. Конституція України віддає перевагу технократичному принципу формування суду, ніж політичному. З огляду на це, призначення кращих кандидатів, в тому числі за моральними якостями, є ціллю відповідної конституційної норми. Крім того, якщо такі моральні вимоги установлені щодо претендентів, як правило вони пов'язуються із необхідністю довіри суспільства до суддів, їх авторитетності тощо. З огляду на це, високі моральні якості не можуть бути в корені різними у розумінні трьох суб'єктів з точки зору суспільної довіри. Однак різні суб'єкти призначення можуть більш категорично ставитись до певних фактів. До прикладу, якщо попередня політична діяльність кандидата меншою мірою перевіряється Верховною Радою, то для з'їзду суддів така перевірка може бути набагато суворішою з огляду на аполітичність суддів. Тобто певні загальні мінімальні стандарти щодо високих моральних якостей повинні бути однаковими в різних суб'єктів призначення, проте деякі із цих суб'єктів можуть висувати суворіші вимоги чи ставлення до конкретного типу поведінки.

Чи має бути залучена громадськість до відбору суддів Конституційного Суду?

- громадськість має бути залучена до конкурсного відбору суддів; *або*
- відбір та призначення суддів є функцією виключно суб'єктів призначення [93, с. 341].

Як правило, умова високих моральних якостей судді ставиться для забезпечення довіри між громадськістю та судом. Тому залучення громадськості і врахування їх думки є позитивними кроком. Однак навіть при внесенні змін до законодавства з цього питання, виникатиме інша проблема – меж втручання громадськості, прийняття рішення суб'єктом призначення відмінного від висновку громадянського суспільства [92, с. 341]. Це питання

дещо пов'язане із проблематикою створення незалежного органу з відбору суддів. Проблема полягає в тому, чи слід утворити виключно громадський орган, аналогічний до Громадської ради доброчесності, чи потрібно створювати відбіркові комісії із залученням до них громадськості.

Якщо громадянське суспільство долучається до відбору суддів Конституційного Суду, це звісно забезпечує більшу легітимність такого органу. Однак при виникненні обставин, за яких суб'єкт призначення з різних причин відхиляє думку окремо створеного громадського органу – навпаки це може применшувати довіру до конкретного судді і в професійній діяльності може ставити під сумнів його думку.

Більшою мірою саме для суспільної довіри до суду встановлюється вимога високих моральних якостей. Тому залучення громадськості, як не публічно владних представників суспільства для перевірки відповідного конституційного критерію до відбіркових комісій, де відбуватиметься консенсус, буде виправданим з точки зору утвердження такої довіри.

Чи повинна бути утворена незалежна конкурсна комісія, яка матиме повноваження на перевірку моральних якостей кандидатів?

- потрібно створити комісію, яка б проводила конкурсний відбір суддів та надавала рекомендації на затвердження суб'єктам призначення; *або*
- відбір та призначення суддів є функцією виключно суб'єктів призначення [92, с. 341].

З одного боку Конституція України чітко закріплює право призначення суддів Конституційного Суду за конкретними органами, в тому числі політичними, а тому з першого погляду може видаватись, що саме ці органи і повинні проводити внутрішній конкурс на зайняття посади. Розподілення повноважень щодо призначення суддів різними суб'єктами має своєю метою запобігти надмірному впливу певної «гілки» влади на формування Конституційного Суду. При цьому потрібно розуміти, що конкурсна засада призначення суддів відрізняється від політичної. З огляду на це, для забезпечення відбору суддів за заслугами, здібностями і моральними якостями

доцільним видається утворення комісії, яка б організовувала і проводила конкурс на зайняття посади судді Конституційного Суду. Така комісія може складатись в тому числі із представників трьох суб'єктів призначення та діяти щодо конкурсного відбору в межах цих суб'єктів для забезпечення єдиного підходу до умов конкурсу та, зокрема, уніфікації практики щодо розуміння високих моральних якостей.

Ідею створення єдиної конкурсної комісії запропонували також експерти Центру політико-правових реформ та Реанімаційного пакету реформ зауважуючи, що *«відбір кандидатів на посади суддів КСУ трьома різними комісіями, сформованими окремо кожним суб'єктом призначення, фактично може нівелювати передбачені чинною редакцією Конституції конкурсні засади формування Конституційного Суду, адже Президент, Верховна Рада та З'їзд суддів мають можливість сформувати абсолютно підконтрольні й керовані конкурсні комісії, що запропонують їм потрібних кандидатів, вихолостивши саму ідею конкурсу. Через це зацікавлені експерти пропонують натомість єдину конкурсну комісію, а також вичерпне врегулювання конкурсної процедури в законі задля гарантування фаховості й неупередженості майбутніх суддів КСУ»* [81].

Законодавче регулювання здійснюється наступним чином. Стаття 12 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачає що, відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України і яка формується з числа правників з визнаним рівнем компетентності. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду у Верховній Раді України здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу Конституційного Суду України. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду з'їздом суддів України здійснює Рада суддів України. За результатами вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, та співбесіди з

ними конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів ухвалюють рекомендацію щодо кожного кандидата на посаду судді Конституційного Суду [65].

Венеційська комісія, надаючи висновок щодо проекту вищевказаного закону зазначила таке: *«дивно, але немає жодних вимог, що стосуються загальної кількості членів комісій... Існує небезпека того, що особи можуть бути обрані, керуючись іншими міркуваннями, ніж професійна компетенція судді. Там також немає норми, що ці комісії є постійними або створеними спеціально для кожної відкритої вакансії»* [20].

Між тим, важливим залишається питання зміни підходу потрапляння кандидатур на посади суддів, яких призначає парламент. З метою припинення дискусій щодо неоднозначності положення статті 208-4 Регламенту Верховної Ради України, відповідно до якої запропонувати по одному кандидату на кожну вакантну посаду судді Конституційного Суду України може депутатська фракція, депутатська група, чи група позафракційних народних депутатів у кількості, не меншій за кількісний склад найменшої депутатської групи – слід змінити положення, яке б передбачало заяву кандидата як єдину підставу для можливості проходження конкурсу.

Регламент призначення суддів за квотою з'їзду суддів також не передбачає реальних конкурсних процедур. Вказаний документ визначає, що за результатами вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, та співбесіди з ними Рада суддів України ухвалює рекомендацію щодо кожного кандидата на посаду судді Конституційного Суду [150]. Однак в контексті високих моральних якостей, визнаного рівня компетентності – детальної перевірки та вивчення історії кандидата не вбачається. Через відсутність таких процедур конституційна умова фактично не виконується.

Із закону «Про Конституційний Суд України» вбачається, що Президент України повністю вільний в затвердженні персоналій, що входять до конкурсної комісії. Як вище зазначалось, склад цієї комісії повинен бути з правників, які мають визнаний рівень компетенції. При такому формулюванні, Президент несе виключно політичну відповідальність за призначення до

конкурсної комісії відповідних осіб. Однак ніякого іншого механізму щодо перевірки визнаного рівня компетенції немає.

Системний підхід до конституційного регулювання цього питання включає такі аспекти: повноваження з призначення суддів Конституційного Суду України парламентом, президентом і з'їздом суддів; конкурсна засада відбору суддів та у визначеному законом порядку; аполітичність суддів. В разі утворення єдиної конкурсної комісії виникає питання чи мають Верховна Рада України та Президент України повноваження на призначення певних членів цієї комісії. В цьому питанні слід виходити з того, що функції з призначення суддів потребують певної реалізації. Відтак призначення членів єдиної відбіркової комісії є частиною механізму реалізації конституційних повноважень.

За таких умов, стаття 12 Закону України «Про Конституційний Суд України» потребує змінення, яке б кардинально перемінило підхід до призначення суддів Конституційного Суду, а відтак і встановили можливість перевірки кандидатів на наявність високих моральних якостей. Отож слід підтримати ідею утворення комісії, яка б діяла стосовно оцінки кандидатів, які призначаються трьома суб'єктами. Пропонується утворити єдину відбіркову комісію, на наступних умовах. Єдина відбіркова комісія складається з 12 членів. Строк повноважень члена відбіркової комісії складає чотири роки. Комісія діє за принципом *ad hoc*. Двох членів комісії призначає Верховна Рада України, за поданням комітетів, до предмета відання яких належать питання правового статусу Конституційного Суду України та додержання прав і свобод людини і громадянина, двох призначає Президент України, двох призначає з'їзд суддів України, одного обирає з'їзд адвокатів України, двох обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, троє призначаються зборами представників громадських об'єднань. Усі члени єдиної відбіркової комісії повинні відповідати вимогам доброчесності та політичної нейтральності. Усі члени єдиної відбіркової комісії, окрім тих, що призначаються зборами представників громадських об'єднань, повинні бути

відібрані з числа правників з визнаним рівнем компетентності. Члени єдиної відбіркової комісії, що призначаються зборами представників громадських об'єднань, повинні бути відібрані з числа осіб, які мають високу репутацію в правозахисній, антикорупційній, журналістській, фінансовій та/або інших сферах діяльності. Хоча б один член єдиної відбіркової комісії від громадських об'єднань повинен мати вищу освіту, не пов'язану із юриспруденцією. З метою здійснення конкурсу, єдина відбіркова комісія має право затверджувати регламент та інші акти, які регулюють деталі та умови організації і проведення конкурсів. За результатами проведення конкурсу, єдина відбіркова комісія надає рекомендації про призначення суддів суб'єктам призначення. Рекомендація може бути надана в довільному або рейтинговому порядку за рішенням комісії.

Окрім того, в межах діяльності комісії необхідно встановити порядок перевірки високих моральних якостей кандидатів. З цією метою потрібне законодавче забезпечення отримання відповідей від органів публічної влади та інших юридичних осіб щодо історії кандидата, а також можливість отримувати свідчення про попередню його діяльність.

Формування такого механізму призначення суддів Конституційного Суду України забезпечить як умову конкурсного відбору суддів, так і перевірку на наявності високих моральних якостей і визнаного рівня компетенції, що прямо передбачається Конституцією України.

Які випадки вважати такими, що несумісні з високими моральними якостями?

- опиратись на практику Європейського суду з прав людини, Суду справедливості Європейського Союзу, практику Верховного Суду, сформовану практику відбору суддів Конституційного Суду України (за наявності), практику демократичних країн з відбору суддів до конституційних та верховних судів, практику Міжамериканського суду з прав людини;
- зважати на суспільну обстановку та громадські очікування;

- прямі вказівки закону (за наявності) [92, с. 341].

Потрібно зауважити, що така ж вимога як і до суддів Конституційного Суду України ставиться і суддям Європейського суду з прав людини (high moral character) (стаття 21 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [316]). Між тим, може бути релевантною практика Європейського суду з прав людини в контексті розгляду справ, предметом яких є дослідження питання моральних чи етичних якостей посадової особи [92, с. 341]. Страсбурзький суд консолідував також правила етики в поведінці судді (беручи до уваги вимогу про високі моральні якості), серед яких незалежність, неупередженість, доброчесність (поведінка повинна відповідати високим моральним якостям і обов'язок підтримувати репутацію суду), старанність, компетентність та ін. [405].

Статтею 255 Договору про функціонування Європейського Союзу, утворено комітет, який надає висновки щодо придатності кандидатів для виконання обов'язків судді Суду справедливості і Генерального суду перед тим, як уряди Держав-членів здійснять призначення. До комітету входять семеро осіб з числа колишніх суддів Суду справедливості та Генерального суду, членів верховних національних судів та юристів із визнаним рівнем компетенції, одного з яких пропонує Європейський парламент. Статті 253 та 254 договору встановлюють вимоги до кандидатів на посаду судді, серед яких повинні бути безсумнівні гарантії незалежності особи, дотримання умов, які вимагаються для зайняття найвищих судових посад або правники із визнаним рівнем компетенції [305]. Так, наприклад, через побоювання щодо доброчесності кандидата до Генерального суду від Словаччини, комітет відхилив таку кандидатуру через сумнівну історію з податками на передвиборчій агітації та критику кандидата через політичні справи [251]. Такі дії можуть свідчити, що розумні сумніви щодо чесності, незалежності та розсудливості можуть трактуватись як недостатня доброчесність кандидата.

Примітно, що статутом Міжамериканського суду з прав людини також передбачено, що суддею цього суду може бути обрано особу з числа юристів

з найвищим моральним авторитетом (*highest moral authority*) та визнаним рівнем компетенції в сфері прав людини (стаття 4) [423]. При здійсненні відбору суддів, відповідна дорадча комісія як правило, визначаючи критерій високого морального авторитету, вказує на відсутність у кандидатів судимості, відсторонення від роботи чи покарання за етичні проступки, а також звертає увагу на позитивні аспекти кандидата в цьому напрямку. Водночас при тісних зв'язках кандидата із урядовими органами, зауважується, що це створює ризик незалежності та неупередженості особи, а також комісія звертає увагу щодо сумнівності високого морального авторитету внаслідок правдивості негативних повідомлень у пресі. Однак без перевірки тверджень у пресі, негативний висновок не надається [337].

Слід сказати, що в час динамічного розвитку суспільних відносин, розуміння високих моральних якостей може бути змінним в кожен конкретний часовий період, через що, необхідно звертати увагу на суспільні настрої [92, с. 341]. Внаслідок цього, критерій високих моральних якостей не може мати сталої інтерпретації, проте і застосування такої умови також не може бути свавільним.

З огляду на викладене, слід підсумувати, що чинне законодавство та практика застосування не зовсім вдало реалізують конституційну норму високих моральних якостей судді Конституційного Суду. У зв'язку із цим, бачиться за необхідне удосконалення механізму забезпечення репутаційних стандартів суддів [92, с. 341]. Оскільки наявна конституційна вимога високих моральних якостей, в межах звичайних законів необхідно забезпечити механізм її реалізації. При цьому деталізації зазначеної умови в законі не вбачається за необхідне, позаяк неможливо окреслити усі випадки поведінки і якостей, що відповідають чи суперечать високій моралі. Розуміння цього критерію слід висувати із доктрини, суспільного бачення високих моральних якостей, а також з урахуванням позитивної практики демократичних країн з відбору конституційних чи верховних суддів та осіб до наднаціональних інституцій. Реалізацію умови слід впроваджувати через утворення єдиної

відбіркової комісії в межах трьох суб'єктів призначення із залученням представників громадськості, на яких покладатиметься перевірка високих моральних якостей кандидатів.

2.3. Високі моральні якості парламентського омбудсмена

За своєю суттю критерій високих моральних якостей передбачає не тільки відсутність недоброчесної поведінки, але й активне демонстрування громадянам відстоювання конституційних цінностей та прав людини. Тому необхідно не лише вказати на потрібність певних високих моральних якостей, але й на 1) причину такої необхідності саме для омбудсменів і далі побудувати логіку розкриття питання через 2) міжнародні правила регулювання високого авторитету омбудсменів, 3) правила в національних системах зарубіжних країн, 4) законодавче регулювання в Україні та міжнародні рекомендації щодо України, 5) пропозиції удосконалення системи.

Національній інституції захисту прав людини – уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, відведено окремий конституційний статус. За статтею 101 Конституції України, він здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод. Між тим, стаття 55 Конституції поряд із судовим захистом прав людини, передбачає право на звернення до омбудсмена [94]. Як вбачається із попередніх підрозділів, доброчесність суддів повинна забезпечувати довіру громадян до судів. В той же час, по-перше, омбудсмен з прав людини, виконує позасудову функцію захисту прав, однак, не менш важливу.⁹ Саме завдяки своєму авторитету, останній в доповідях про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина повинен бути переконливим перед парламентом та суспільством. Така інституція має єдиноначальну форму (в Україні), а тому висока посада

⁹ Прикадом важливості рішень омбудсмена з прав людини може бути відкликання конституційного подання стосовно Закону України «Про Національну поліцію» щодо дозволу Національній поліції України під час наповнення баз (банків) даних забезпечувати збирання, накопичення біометричних даних особи у вигляді зразків ДНК та відповідна ухвала Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження, хоча така справа має досить важливе значення для прав людини [217].

від якої почасти залежить стан справ із правами людини не може бути надана особі із сумнівною репутацією.

Л. Фуллер в «Моралі права» зазначав, що для будь-якої системи є серйозним недоліком, якщо єдиний захист від протиправних законів вона вбачає виключно в суді, оскільки багато залежить від готовності й фінансових можливостей зацікавленої сторони подати позов до суду. Цей підхід є досить неефективним у контролюванні протиправної поведінки поліції, оскільки це ускладнюється тенденцією судів до ототожнення своєї місії з підтримування моральності поліцейських підрозділів. Натомість набагато ефективнішим виявиться контроль певних наглядових органів, на зразок омбудсмена у скандинавських країнах [223, с. 82]. Отож не тільки суди повинні надихати громадськість довірою, але й інші органи, що сприяють в ефективному управлінні та захисту прав людини, зокрема, омбудсмени.

Окрім високих моральних якостей в поведінці, у справах із захистом прав людини чи в інших відповідних сферах, цей критерій означає розсудливість особи і здатність проявити незалежність та неупередженість у своїй діяльності. З огляду на це, омбудсмени не повинні призначатись за політичною доцільністю, але за компетентнісним та доброчесним показниками.

Паризькі принципи статусу національних інституцій із сприяння та захисту прав людини, що затверджені Генеральною Асамблеєю ООН, передбачають, що призначення членів інституцій встановлюється згідно з процедурою, яка гарантує представництво громадянського суспільства, що беруть участь в діяльності із захисту прав людини, шляхом використання повноважень, що дозволяють встановити ефективну співпрацю з представниками, або шляхом участі представників неурядових організацій, філософських та релігійних організацій, університетів і кваліфікованих експертів, парламенту, урядових органів [382].

Парламентська Асамблея Ради Європи в Рекомендації № 1615 (2003) стосовно інституції омбудсмена зазначила, зокрема, що «центральною

функцією омбудсмена є роль посередника між особою та владою»; «для ефективного функціонування інституції повинні існувати вичерпні та прозорі процедури призначення і звільнення парламентом кваліфікованою більшістю голосів, яка є достатньо великою, щоб свідчити про підтримку партій, які не представлені в уряді, згідно із чіткими критеріями, які беззаперечно вказують на омбудсмена як на відповідним чином кваліфіковану та досвідчену особу з високою моральною репутацією і політично незалежну» [155].

На міжнародному рівні, за приклад інституцій, які виконують типові функції омбудсменів, можна привести верховних комісарів ООН з прав людини та у справах біженців. Так, Верховний комісар з прав людини, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї, *«є особою, для якої характерні високі моральні засади і чесність, яка має досвід, у т. ч. і в царині прав людини, володіє загальними знаннями і розумінням різних культур, що є необхідним для неупередженого об'єктивного, неперемінливого та ефективного виконання обов'язків Верховного комісара»* [151], а Верховний комісар у справах біженців повинен володіти ступенем незалежності та престижем, необхідним для ефективного виконання обов'язків його посади [404].

Договір про функціонування Європейського Союзу також встановлює посаду омбудсмена, який отримує скарги та складає доповіді щодо випадків порушення порядку управління в діяльності інститутів, органів та офісів Союзу, окрім суду. Омбудсмен є повністю незалежним при виконання своїх обов'язків і не може отримувати інструкцій від будь-яких Урядів, інституцій, органів, офісів чи установ (стаття 228) [305]. Рішенням Європейського парламенту затверджено, що омбудсмен повинен, серед іншого, відповідати умовам, необхідним для виконання найвищої судової посади у відповідній країні чи мати визнаний рівень компетенції [324]. Отже, міжнародний рівень спеціальних уповноважених осіб передбачає необхідність якостей, які б могли забезпечити нейтральність, незалежність, довіру й авторитет. Це, своєю чергою, додатковий раз підтверджує важливість високих моральних якостей омбудсменів.

На національному рівні в зарубіжних державах по-різному нормативний рівень ставиться до критеріїв щодо омбудсменів. Так, в Швеції чотирьох парламентських омбудсменів (які кожен окремо відповідають за свої галузі) обирає риксдаг таємним голосуванням. Підготовку виборів здійснює конституційний комітет. Омбудсмена, який втратив довіру перед риксдагом може бути усунуто з посади (статті 2-4 глави 13 Акту про Риксдаг) [437]. Крім того, в Швеції існують урядові омбудсмени, такі як з прав споживачів, у справах рівності, з прав дітей та ін. [354].

Хоча формальних вимог доброчесності до парламентських омбудсменів не встановлено, однак, неформальні правила, що ґрунтуються на правовій культурі вимагають достойних кандидатур. Один із шведських омбудсменів, оцінюючи історичну ретроспективу інституції зауважив, що функція омбудсмена була важливою частиною конституційного дискурсу. Для встановлення верховенства права були необхідні саме незалежні юристи [348]. Медійні джерела висвітлюють це питання таким чином: омбудсмен має високий ступінь незалежності від втручання виконавчої влади і користується свободою щодо розслідувань. Його укомплектовують люди з видатними заслугами та доброчесністю, щоб забезпечити довіру до його діяльності [338]. Отже, в цьому контексті важливо висувати, що незалежно від того чи закріплена умова певних моральних якостей особи нормативно, вона існує імпліцитно як засіб забезпечення належного урядування.

Конституція Фінляндії передбачає, що парламент призначає омбудсмена та двох заступників, які мають видатні заслуги в сфері права (секція 38) [429] (не враховуючи урядових омбудсменів). Така вимога скоріше стосується компетенційного блоку, проте термінологія «видатні заслуги» має свою конотацію, пов'язану із певним визнанням у професійному середовищі, що не може вимірюватись виключно питанням знання, але й відповідності високій посаді.

Парламентський омбудсмен Данії обирається Фолькетингом. Уповноважений повинен мати юридичну освіту. У разі втрати довіри перед

парламентом, омбудсмен може бути звільнений. При виконанні своїх функцій омбудсмен повинен бути незалежним від Фолькетингу (пункти 1-3, 10 Акту про омбудсмена) [436]. Як зазначає данський дослідник М. Кьотзе, *«існує тільки декілька письмових вимог щодо кваліфікації омбудсмена, але на практиці вважається особливо важливим, щоб кандидата можна було вважати політично нейтральним»* [445, р. 37].

В Норвегії парламентський омбудсмен обирається Стортингом. Омбудсмен повинен відповідати умовам, що ставляться до судді Верховного Суду (секція 1 Акту про парламентського омбудсмена) [235]. Отже, посада омбудсмена за вимогами ставиться на один щабель із суддями найвищого судового органу, які повинні мати відповідну кваліфікацію та особисті якості.

Як зауважується в наукових дослідженнях, основними характеристиками класичного омбудсмена, який походить від скандинавського концепту є незалежність, неупередженість, справедливість, належний процес перевірки та конфіденційність. Сприйняття справедливості важливе для довіри як громадян, так і відомств. В багатьох випадках громадянин не впевнений в правилах чи процедурах, і омбудсмен, якого вважають неупередженим і справедливим, може запевнити заявника в тому, що агентство здійснило правильну процедуру [238].

Щодо забезпечення доброчесності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини потрібно відзначити, що відповідно до профільного закону, Уповноваженим може бути призначено громадянина, який має високі моральні якості; не може бути призначено особу, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; пропозиції щодо кандидатур(и) на посаду Уповноваженого вносять Голова Верховної Ради України або не менше однієї четвертої народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Відповідний комітет Верховної Ради України подає парламенту свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду [72].

Однак в законодавчому полі відсутній механізм реальної перевірки особи на високі моральні якості, які б могли забезпечити розсудливість і політичну нейтральність, зокрема, до урядових органів. Існуюча система фактично дозволяє домінуючій політичній силі запропонувати і призначити прихильного омбудсмена, який може толерувати дії уряду.

У доповідях Верховного комісара ООН з прав людини неодноразово зазначалося, що існуюча процедура обрання та призначення має бути переглянута задля забезпечення її відповідності Паризьким принципам. Процес має гарантувати прозору, відриту та засновану на власних досягненнях кандидатів процедуру відбору, що своєю чергою має забезпечити незалежність та довіру громадськості до національних інституцій з прав людини. Зокрема, процедура обрання та призначення має включати публічне оголошення вакансії, передбачати єдині чіткі критерії оцінки особистих заслуг кандидатів, а також базуватись на широких консультаціях із залученням громадськості [46; 47].

За таких умов, є за доцільне змінити процедуру призначення парламентського омбудсмена та внести зміни до профільного закону щодо відбору кандидатів, який повинен ґрунтуватись на наступних положеннях. Процедура обрання омбудсменів ґрунтується на конкурсній zasadі відповідно до заслуг в правозахисній (та іншій профільній) діяльності і морально-етичних якостях. Вакансія омбудсмена оголошується публічно на офіційному вебсайті парламенту або комітету. Відповідність формальним вимогам закону здійснює комітет парламенту. Процедуру розгляду кандидатів на посаду омбудсмена здійснює єдина відбіркова комісія, що утворена відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» (що пропонується в попередньому розділі роботи), яка діє у своєму складі за виключенням осіб, призначених Президентом України та з'їздом суддів України. Уніфіковані правила відбору кандидатур затверджує єдина відбіркова комісія. Після проведення конкурсу єдина відбіркова комісія надає Верховній Раді України обґрунтовані рекомендації кандидатів, які проходили конкурсну процедуру, що можуть

бути подані в рейтинговому або довільному порядку. Верховна Рада України, таємним голосуванням, трьома п'ятими від конституційного складу Верховної Ради України затверджує і призначає омбудсмена. Саме такий підхід дозволить реально враховувати моральні якості кандидатів на посаду омбудсмена та зменшить політичний вплив на процес призначення. До відбору омбудсмена матиме доступ також громадськість через відповідних представників у єдиній відбірковій комісії. Крім того, три п'ятих депутатів від складу парламенту є запобіжником узурпування влади і не дає можливість простій правлячій більшості призначати омбудсмена, водночас не вимагаючи можливої недосягну в конкретному випадку більшість, як дві третини.

Водночас рішення про призначення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини оформлюється відповідною (частина восьма статті 208 Регламенту Верховної Ради України [67]). Стаття 91 Конституції України передбачає, що Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією. Стаття 84 Конституції України визначає, що рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування [94].

Конституційний Суд України визначив, що під терміном «рішення» Верховної Ради України, який вживається в частині другій статті 84 Конституції України, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції. Під терміном «акти», що вживається у статті 91 Конституції України, необхідно розуміти рішення Верховної Ради України у формі законів, постанов тощо, які приймаються Верховною Радою України визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України [185].

Отже, умова призначення парламентського омбудсмена в Україні через волевиявлення трьох п'ятих народних депутатів парламенту є можливою лише шляхом внесення змін до Конституції України. З огляду на це, вбачається за необхідне запропонувати для відповідних робочих груп із внесення змін до

Конституції обговорити необхідність поправки до пункту 17 частини першої статті 85 Конституції України, в якому після слів «призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» додати слова «не менш як трьома п'ятими від конституційного складу Верховної Ради України».

2.4. Формування виборчих органів публічної влади та морально-етичні стандарти їх представників

Застосування критеріїв доброчесності при формуванні органів влади, члени яких обираються, є принципово іншою історією від процедури застосування такого критерію в системі призначення посадових і службових осіб. Якщо за вторинного представництва на посадах необхідні особи, які мали б довіру громадськості, позаяк суспільство не може безпосередньо через вибори впливати на відбір цих кандидатур, то в первинному представництві Український народ реалізує свою владу через пряме обрання представників до органів публічної влади. В такому випадку, своєю участю у виборах та голосуванням, суспільство уже надає мандат особам, яким довіряє, а тому на перший погляд може видаватись, що застосування морально-етичних стандартів на стадії формування органу є недоцільним. Крім того, на другий погляд може видатись, що застосування певних критеріїв і як наслідок недопуск кандидата до виборів органами з організації виборів та, в разі оскарження, судами – може суперечити загальним стандартам демократичної процедури управління, оскільки органи публічної влади наперед вирішують за суспільство, хто не отримає мандату.

За такого підходу, необхідно 1) надати загальну характеристику морально-етичним критеріям, щодо яких у представників публічної влади, що обираються повинна бути (або може бути запропонована) відповідність; 2) визначити можливість недопущення до виборів певних осіб через невідповідність морально-етичних стандартів, або потрібність у м'яких

нормах регулювання, розділивши це завдання на три категоріальні складові: а) поведінкових і етичних правил, б) нетолерування корупції, в) відсутність підтримки заборонених ідеологій та неконституційних цінностей; 3) надати пропозиції удосконалення механізмів.

Щодо деяких виборних посад Конституція України встановлює певні формальні умови, наприклад не менш 21 року кандидата в депутати парламенту і 35 років на пост Президента, постійне проживання в Україні за певний період часу та ін. За своїм змістом, з першого погляду, вказані критерії не мають нічого спільного з морально-етичними якостями особи. Однак вони сприяють вдосконаленню таких стандартів через приховані складові. Так, вік кандидата дозволяє мати сформований характер, життєвий досвід, на основі якого виборці можуть прогнозувати поведінку обраної особи. Так само, постійне проживання протягом певного періоду забезпечує обізнаність особи про стан справ в державі та громадські очікування від підходу і стилю роботи обраної особи.

Європейський суд з прав людини зазначав таке: *«дуже суттєвим є те, що кандидати до парламенту мають виглядати особами прямими та чесними. Шляхом зобов'язання їх самих бути повністю та добровільно публічно відкритими, відвертими, електорат може визначити особисті якості кандидата та можливість найкращого представництва їх інтересів у парламенті. Такі вимоги чітко відповідають інтересам демократичного суспільства, і держави мають межі розсуду у їх застосуванні»* [172]. Отже, Страсбурзький суд фактично зазначив деякі із необхідних морально-етичних критеріїв: чесність, відкритість, відвертість, останні з яких надають можливість розсуду виборцям про інші потрібні якості.

Особи, які безпосередньо будуть обрані до органів публічної влади повинні відповідати критерію доброчесності та надійності, оскільки виборці мають бути впевнені, що їх представники відстоюватимуть їх інтереси з усвідомленням відповідальності за свою роботу. Пропоновані у попередньому розділі роботи універсальні критерії, окрім зазначених, справедливість,

відважність та толерантність також повинні бути втілені в політичне середовище, однак, ці критерії не можуть перевірятись певними органами влади. Натомість повинні бути застосовані такі механізми, щоб виборці самі могли оцінити як наявність, так і потрібність таких умов.

Окремий аспект моральних поглядів кандидата може полягати в його діяльності, яка повинна бути спрямована на утвердження конституційних цінностей. В разі поведінки, яка істотно суперечить конституційним принципам, саме органи державної влади можуть не допускати до виборів таких осіб. Аргументом подібних повноважень слугує те, що конституційні цінності мають установчий, вищий і перманентний характер, а тому не можуть змінюватись через кожні виборчі процеси, порушуючи суспільну стабільність.

В практичній філософії існують дискусії щодо потрібності моральних стандартів для політиків, оскільки сама ж політика потребує методів, які можуть не відповідати певним моральним уявленням. Наприклад, ще Платон писав *«і кому іншому, як не правителям держави годиться застосовувати брехню проти ворогів, так і проти своїх громадян задля користі своєї держави, але всім іншим вдаватись до неї не варто»* [126, с. 68].

Спеціалістка з політичної етики О. Шинкаренко зауважує, що *«політика практикує такі способи діяльності і такі типи стосунків (обман, уведення в оману, примус, насилля, наприклад), які, по суті, мало сумісні з мораллю. Проте її дієздатність часто залежить від виправдання таких явищ, які за логікою моральної свідомості виправданими бути не можуть. Такий характер політики визначає залежність її від морального обґрунтування»* [1, с. 181]. Водночас в питаннях чесності вона зазначає, що є *«погано, коли політичний процес зусиллями його учасників перетворюється на лицедійство й видовище, на виставу, під час якої можна буде задовольнити власне марнославство, здобути бали у політичному змаганні, на змагання з приводу того, хто кого більше ошукає. Справжнього політика як громадського діяча виділяє вміння обійти небажані питання, уникнути запитань і відповідей, які*

тягнули б за собою негативні наслідки, доречно промовчати, але не вдаватися до брехні» [1, с. 201, 202].

А. Гамільтон, описуючи систему виборів президента моделював, що процес виборів має забезпечити моральну впевненість в тому, що пост президента в рідкісному випадку займе людина, не наділена у вищій степені необхідними якостями. Талант до низького інтриганства і махінацій з метою здобути популярність може виявитись достатнім для піднесення людини в перші ряди шани в одному штаті, але будуть необхідні інші таланти для того, щоб користуватись повагою у всій державі. Без перебільшень Гамільтон зауважував, що на цьому посту, за всією ймовірністю, будуть завжди бачити людей видатних здібностей і доброчесності [26, с. 449].

Отже, в питаннях політичних і виборних посад інколи допустимі не зовсім відкриті і щирі висловлювання, особливо коли йдеться про зовнішню політику, спротив зовнішній агресії тощо задля збереження цілісності конституційного устрою. Водночас це не означає, що такими методами можуть користуватись усі і в кожній ситуації, а тому чесність із суспільством також є однією із засад належного управління.

Громадський рух «Чесно» перед виборами до парламенту 2019 року опублікував критерії доброчесності кандидатів у депутати на основі їх попередньої депутатської діяльності. Такими критеріями визначено 1) прогульництво, 2) кнопкодавство, 3) питання підтримки політичних реформ, 4) антидемократичність, 5) фігурування в антикорупційних розслідуваннях, 6) гречкосійство [76]. Ці критерії можуть бути визначальними на стадії формування парламенту для тих осіб, що були в минулому народними депутатами, а також можуть бути орієнтирами для роботи осіб, що отримують мандат вперше.

Отже, до парламенту, на посаду глави держави та до органів місцевого самоврядування повинні обиратись особи з відповідним рівнем особистих морально-етичних якостей в тій мірі, в якій виборці будуть вважати за необхідне. Важливим аспектом є те, що виборча система повинна якомога

краще реалізувати можливість довідатись електорату про особисті якості кандидатів. Загальними, але не виключними критеріями є доброчесність, чесність, відвертість, надійність та інші умови, які в конкретній виборчій кампанії будуть важливі суспільству. Крім того, допускаються ситуації, за яких органи з організації виборів можуть відмовляти кандидатам за невідповідність критерію підтримання основоположних конституційних цінностей (що буде вказано дещо нижче).

Отож, чи є за можливим на стадії формування виборчого органу встановлювати до кандидатів певні моральні цензи, зокрема, щодо поведінки та дотримання правил етики. Такий досвід є в певних країнах. Так, за Конституцією Ісландії, до парламенту (Альтингу) може бути обрана особа, яка має громадянство, право голосу та незаплямовану репутацію (стаття 34) [309]. З першого погляду, це може мати надто широке та свавільне застосування, однак в законодавстві ця умова деталізується до аспектів, пов'язаних із притягненням до кримінальної відповідальності особи та передбачення випадків, коли відповідне покарання вважається таким, що порочить репутацію особи (наприклад, наявність вироку щодо особи, яка досягла 18 років з покаранням не менше 4-х років позбавлення волі тощо) [396, р. 8].

Такий же моральний ценз в розумінні неможливості бути обраним (як правило до законодавчого органу) через наявність кримінального покарання (не завжди щодо всіх злочинів) встановлено в ряді інших держав (Туреччина, Норвегія, Данія та ін.). Також до морального цензу відноситься позбавлення виборчого права через банкрутство (Мальта, Люксембург) [109, с. 104-105].

Законодавство України теж підтримує таку позицію і не дозволяє у виборах до парламенту чи органів місцевого самоврядування балотуватись особам, які мають незняту чи непогашену судимість. Крім того, банкрутство особи (фізичної чи юридичної особи, керівник якої є кандидатом) теж може бути потенційним негативним критерієм для участі у виборах, оскільки це має визначати підхід особи до управління справами. Однак встановлення на сьогодні такого критерію є передчасним, оскільки інститут банкрутства

фізичної особи повинен запрацювати і показати себе в дії хоча б декілька років, щоб визначити зародження традиції інституту, а відтак робити висновки про особу, яка стала банкрутом. Щодо керівника юридичної особи, яка визнана банкрутом необхідно розуміти, що в державі повинна бути стала демократія та ефективний судовий захист інтересів бізнесу. Без цих компонентів позбавляти особу пасивного виборчого права за банкрутство юридичної особи є непропорційним сутнісному змісту права.

Щодо встановлення певних репутаційних та етичних поведінкових критеріїв до осіб, що балотуються на виборні посади не може бути виправданим явищем. Такі дії дадуть змогу широко тлумачити подібні норми відповідним органам з організації виборів та не допускати кандидатів до виборів, що може призвести до свавілля та невиправданого втручання в пасивне виборче право. Окремо ще раз потрібно наголосити, що саме виборці повинні оцінювати морально-етичні якості кандидатів, а нормативні правила повинні забезпечити таку можливість.

Між тим, встановлені судом факти незаконної агітації кандидатом, підкуп виборців чи членів виборчих комісій, інші порушення виборчого законодавства свідчать про очевидну недоброчесність кандидата і могли б бути підставами для скасування його реєстрації (недопуску до виборів), позаяк є чітко регламентованими і мають безпосередній стосунок до формування органу публічної влади.

Потрібно зауважити, що певні моральні-етичні стандарти не потребують строгого нормативного закріплення для їх впровадження. Вони можуть бути орієнтирами, що застосовуються як м'яке право політичними партіями при висуненні кандидатів на вибори. Саме партії повинні першочергово нести відповідальність за поведінку свого кандидата і такий аспект врахування морально-етичних критеріїв свідчить про високий рівень правової культури і свідомості, що може бути важливішим від формальних вказівок закону.

Якщо ж вести мову про парламентарів, то необхідно провадити дискусію про затвердження відповідного етичного кодексу (courtesy rules) поведінки. І

хоча це має скоріше відношення до безпосередньої діяльності уже обраних осіб, а не стадії формування, проте такі правила дозволятимуть політичним партіям мати орієнтири при висуненні кандидатів, які в майбутньому відповідатимуть встановленим умовам. Зважаючи на презумпцію відповідальності у роботі всіх народних депутатів, як про це вказував Конституційний Суд України [180], так само, в разі порушення депутатом встановлених етичних правил, настає політична відповідальність за свою діяльність і в майбутньому політична партія може не висунути такого кандидата вчергове.

Такі правила поведінки встановлені в Європейському парламенті. Їх головними принципами є дотримання незаінтересованості, доброчесності, відкритості, старанності, чесності, підзвітності та поваги до репутації парламенту. Члени парламенту повинні діяти в публічних інтересах та утримуватися від одержання фінансових чи інших винагород. Крім того, цим кодексом врегульовані питання протидії корупції, конфлікту інтересів, бонусів, поведінки, статусу Консультативного комітету поведінки членів тощо [297]. Відповідно до правил процедури Європейського парламенту, члени парламенту повинні поважати його гідність, не завдавати шкоди репутації, утримуватись від неналежного поведіння та дотримуватись правил поведінки. В разі не підписання декларації, що стосується кодексу етики, вони не можуть бути обраними посадовими особами парламенту чи його окремих органів, бути доповідачами чи брати участь в переговорах (правило 10). Також встановлюється відповідальність за порушення кодексу та інших правил поведінки, що може становити, наприклад, догану, позбавлення права добох на проживання, відсторонення від участі у деяких заходах парламенту тощо. (правило 176) [411]. Схожі правила поведінки також затверджені у британському парламенті, які регулюють правила виступів, звернень, запитань [410] та в ряді інших держав.

Закони України «Про статус народного депутата України» та «Про статус депутатів місцевих рад» передбачають статті, що регулюють правила

депутатської етики. Перший із них встановлює, що народний депутат повинен дотримуватися загальновизнаних норм моралі; зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу. Неприпустимим є використання народним депутатом свого депутатського мандата всупереч загальновизнаним нормам моралі, правам і свободам людини і громадянина, законним інтересам суспільства і держави. Народний депутат не повинен використовувати депутатський мандат в особистих, зокрема корисливих, цілях [70]. Другий передбачає, зокрема, що депутат місцевої ради повинен керуватися загальнодержавними інтересами та інтересами територіальної громади чи виборців свого виборчого округу; не використовувати депутатський мандат в особистих інтересах чи в корисливих цілях; керуватися у своїй діяльності та поведінці загальновизнаними принципами порядності, честі і гідності; не розголошувати таємницю, що охороняється законом; не допускати образливих висловлювань, не використовувати у публічних виступах недостовірні або неперевірені відомості; не приймати бонусів, пов'язаних зі здійсненням депутатських повноважень; а також те, що регламентом ради чи статутом відповідної територіальної громади можуть бути встановлені інші правила депутатської етики та заходи впливу щодо тих депутатів місцевих рад, які порушують ці правила [69]. Крім того, Регламентом Верховної Ради врегульовано деякі питання дисципліни та етики під час пленарних засідань парламенту з певною відповідальністю для депутатів – позбавлення права брати участь на пленарному засіданні та позбавлення слова [67].

У 2017 році Лабораторія законодавчих ініціатив також здійснювала дослідження етичних правил поведінки парламентарів і дійшла висновку, що *«наразі в українському законодавстві вже міститься багато норм... які мають прямий стосунок до депутатської етики та антикорупційної політики. Водночас зовсім невирішеною залишається проблема лобізму. Так*

само є недорегульованню депутатська поведінка поза парламентом... Етичний кодекс став би тією нагодою, завдяки якій вдалося б актуалізувати наявні етичні стандарти, внести новітню проблематику, наприклад, гендерне питання, в законодавче поле, мобілізувати наявне законодавство і заповнити відчутні прогалини в ньому» [51, с. 13].

Отже, розробка кодексу етичної поведінки для парламентарів з одного боку консолідує наявні норми, що містяться в нормативно-правових актах, які регулюють етичні правила, з іншого може врегулювати нові необхідні питання поведінки депутатів та відповідальності за порушення цих правил. Такий кодекс поведінки може бути актом, на який рівнятимуться політичні партії при висуненні кандидатур у народні депутати.

Окремо слід зауважити, що питання поведінки депутатів місцевих рад повинно розглядатись відповідними територіальною громадою чи радою. І саме останні суб'єкти на свій розсуд вирішують чи затверджувати відповідні кодекси. Однак такі правила поведінки були б певним чітким і структурованим самообмеженням для депутатів, що мало б безумовно позитивний аспект.

Крім того, не раз мова йшла про наявність законодавчих норм, які б забезпечували виборцям можливість оцінити кандидатів та їх особисті якості. Достоту ця проблема багато в чому залежить від самих політичних партій і їх представників, як то: з'являтись на дебатах, публічних дискусіях, бути відкритими до журналістів тощо. Існує й інший аспект, деякі з таких обов'язків може регулювати закон. Однак очевидно, що забезпечити законодавчий обов'язок бути присутнім на різного роду дебатах в різних видах виборів, чи то парламентських, чи то президентських, зважаючи на значну кількість кандидатів і партій не вбачатиметься за можливе.

Проте існують випадки, коли закон має змогу реально врегульовувати подібні правовідносини. Так, в разі призначення повторного голосування між кандидатами на пост Президента України, між останніми проводяться відповідні передвиборні дебати. Однак обов'язковість таких дебатів могла б забезпечити виборцям реальну можливість визначити чесність і надійність

відповідного кандидата. В такому разі, окрім лише регулювання проведення таких дебатів та згадування про їх обов'язковість, закон, що регулює виборчий процес, повинен бути доповнений нормою, яка б надавала підставу для скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України за неявку на обов'язкові дебати.

Аналогічно до цього, в разі проведення виборів міських голів, які проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості у разі призначення повторного голосування, необхідно доповнити законодавство про проведення обов'язкових передвиборних дебатів з відповідальністю у виді скасування рішення про реєстрацію кандидата за неявку на них. Такі норми закону дозволять виборцям почути позиції кандидатів, оцінити вміння себе поводити, їх моральні якості та ін.

Інший означений на початку цього розділу аспект доброчесності – нетолерування корупції має вагоме значення, щоб не допустити осіб, пов'язаних з корупцією до управління державою. Цей критерій слід розглядати виключно в межах судових рішень щодо осіб, у яких встановлено факт вчинення корупційного правопорушення, а тому, така умова не є дискреційною з ризиком свавілля владних органів щодо не допуску кандидата до виборів.

З одного боку, факт наявності судимості за вчинення злочину не дозволяє особам бути кандидатами на виборах (це стосується різних видів виборів). З іншого боку, саме по собі зняття судимості з особи не свідчить про безумовне виправлення особи та, особливо, відновлення її репутації. З огляду на це, встановлення додаткових темпоральних обмежень участі у виборах осіб, які вчинили корупційні правопорушення може вбачатися як належний спосіб забезпечення доброчесності представників органів, що обираються, а також певну превенцію з недопущення вчинення подібних діянь.

Така практика існує в Канаді. В Акті про вибори встановлений перелік протизаконної та корупційної практики, що пов'язані з виборчим процесом (пункти 502 (1), 502 (2)). Наслідком засудження особи за вчинення

передбачених цим актом діянь, в доповнення до будь-якого іншого покарання за злочин, у випадку вчинення незаконної практики особа протягом п'яти років, а у випадку вчинення корупційної практики – протягом семи років з дати засудження, не має права бути обраною чи займати посаду в Палаті Громад або будь-яку посаду за призначенням Корони чи Губернатора в Раді та, відповідно, не має права бути кандидатом на виборах (пункти 502 (3), 65 (b)) [250].

Схожу практику для запровадження доброчесності кандидатів намагалась впровадити Виборча комісія в Індонезії, видавши правила регулювання, згідно з якими особи, що засуджені, серед іншого, за корупційні порушення не можуть балотуватись на виборах [403, р. 11]. Проте Верховний суд скасував таке рішення, оскільки закон про вибори містить положення, які за певних умов дозволяють вищезначеним особам брати участь у виборах [334]. Однак такі дії свідчать про пошук механізмів для забезпечення висування чесних кандидатів на виборах.

З огляду на те, що сам факт відбуття покарання не свідчить про відновлення репутації особи, а остання є важливою з метою довіри до парламенту, президента чи органів місцевого самоврядування, виборче законодавство могло би бути доповнене положеннями, які б встановлювали заборону особі, яка вчинила кримінальне корупційне правопорушення бути кандидатом на наступних чергових¹⁰ та інших видах виборів з моменту набрання рішення суду законної сили, незалежно від питання відбуття покарання і зняття судимості. Однак оскільки в національному законодавстві існує інститут судимості, а питання стосується не лише реалізації пасивного виборчого права, але й права громадян бути представленими, то заявленого аргументу щодо необхідності забезпечення доброчесності кандидатів для

¹⁰ Термінологію «наступні чергові вибори» не слід трактувати аналогічно до тлумачення Конституційним Судом «наступної чергової сесії» [178], а потрібно розуміти як одні чергові наступні вибори, що повинні відбутись після набрання рішення суду щодо особи законної сили.

унеможливлення участі у виборах за умов зняття чи погашення судимості є недостатньо.

Третім аспектом обмеження участі у виборах, який потрібно розглянути, є толерування неконституційних принципів та заборонених ідеологій. В цьому аспекті необхідно з'ясувати, чи є виправданими такі обмеження. Йдеться про те, що пасивне виборче право може бути обмежене з метою захисту певних суспільних ідеалів або з метою не допустити до влади представників ідеологій, які пропагують «абсолютне зло».

Професор Р. Дворкін пише, що для того, аби кожен член спільноти відчував себе моральним членом цієї спільноти і розглядався таким чином іншими, тобто як той, хто по праву може морально ідентифікувати себе з діями цієї спільноти, необхідно три умови: участь, цінність окремої людини, незалежність. Перша з умов розкривається таким чином, що ніхто не може бути моральним членом спільноти, доки йому не відведена певна роль у колективних рішеннях, роль, яка ніким не може бути обмежена або принижена. При цьому, умови рівної участі послаблюються, якщо не допускати до виборів расистів чи фанатиків [38, с. 222]. Тобто, деякою мірою обмежуються конституційні права осіб, які можуть становити небезпеку цій же конституційній системі.

Законодавство в Україні встановлює два обмеження, пов'язані з обговорюваними аспектами і які є підставами для відмови реєстрації кандидата на відповідні вибори:

1) встановлення Центральною виборчою комісією (територіальною виборчою комісією) наявності у передвиборній програмі кандидатів положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення (статті 104, 159, 230 Виборчого кодексу України) [17]. Ці

положення фактично ґрунтуються на конституційній нормі, яка за такими ж підставами забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій (стаття 37 Конституції України) [94].

2) висування кандидатів від партії (організації партії), яка здійснює пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, їхньої символіки (статті 104, 159, 230 Виборчого кодексу [17]); політичні партії (організації або інші структурні утворення партії), щодо яких прийнято рішення про невідповідність їх діяльності, найменування та/або символіки вимогам Закону, не можуть бути суб'єктом виборчого процесу (стаття 3 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки») [62].

Отже, існують певні конституційні цінності, зокрема, суверенітет України і її територіальна цілісність, толерантність, права і гідність людини, демократія, які повинні мати реальні механізми самозахисту. Ба більше, необхідна демократія, яка спроможна сама себе захистити і здана не допустити свого знищення через притаманні їй методи. Власне, йдеться про теорію войовничої демократії.

Конституція Німеччини проникнута ідеєю вказаної теорії та передбачає, що партії, які в силу своїх цілей чи поведінки їх прихильників намагаються спричинити шкоду чи відмінити вільний демократичний лад або поставити під загрозу існування Федеративної Республіки Німеччина, є неконституційними. Ці партії також виключаються з державного фінансування (стаття 22 Зasadничого Закону) [242, р. 27-28].

Професор М. Савчин в своїй праці надаючи оцінку роботам К. Льовенштайна, А. Шайо та інших авторів зауважує, що концепція войовничої демократії спрямована на боротьбу із радикальними політичними партіями, проти зловживань із демократією, як превентивний засіб проти тероризму. Відвертий популізм може стати інституційною основою авторитарних режимів, що має наслідком небезпеку сповзання до

тоталітаризму [195, с. 191]. О. Водянніков зазначає, що сумний досвід Веймарської конституції вимагає існування інструментів «войовничої демократії», тобто конституційного ладу, що здатен захистити сам себе проти тиранії одномоментної політичної більшості і схильності до авторитарних тенденцій парламентської демократії [21, с. 56]. Себто концепція войовничої демократії передбачає можливість спротиву тим ідеям та діям, які суперечать самій демократії та існуючим конституційним цінностям.

В окремій (збіжній) думці судді Конституційного Суду України О. Первомайського щодо рішення про конституційність закону, яким засуджується пропаганда комуністичного та нацистського режимів, публічне використання їхніх символів, зазначив, що *«положення Закону, які перешкоджають реєстрації кандидатами на пост Президента України та (або) у народні депутати України тих осіб, що висунуті комуністичною чи іншою партією, що пропагує ідеї комунізму та нацизму, відповідають легітимній меті – захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України у державної (національної) безпеки, а передбачені в законодавстві засоби є пропорційними та не створюють для осіб непереборних перешкод у гарантованому конституційному праві бути обраним, зокрема, завдяки виборчому інституту самовисування»* [116].

Приклади заборони балотуватися на виборах до законодавчого органу слід також привести із досвіду Ізраїлю. У 2019 році Верховний суд не допустив до участі у виборах деяких кандидатів від ультраправої партії, які у своїх висловлюваннях пропагували расизм та екстремізм, зокрема, по відношенню до арабів [426]. Незадовго до цього, лідеру цієї ж партії Верховним судом також було заборонено брати участь у виборах [427]. Таким чином, незважаючи на те, якою є електоральна підтримка вказаної партії та вищезазначених кандидатів, в разі, якщо пропагуються цінності, що є несумісними із встановленим демократичним порядком, такі кандидати можуть бути недопущеними до виборів.

Критерій підтримання конституційних цінностей може розумітися і в інших контекстах. Наприклад, принцип відділення релігії від держави відіграє роль умови, за порушення якої особам може бути заборонено брати участь у виборах. Така практика поширена в Індії і Верховний суд у своїй практиці вказував, що будь-яке згадування виборцю кандидатом чи його представниками про те, щоб проголосувати чи утриматись від голосування з метою покращення перспективи вибору цього кандидата або нанесення шкоди в обранню іншого кандидата на основі релігії, раси, касты чи мови забороняється [252].

Таким чином, правила регулювання виборів можуть передбачати обмеження пасивного виборчого права у випадку, якщо йдеться про основоположні цінності певного суспільства. Наявна демократична система в Україні повинна мати здатність захистити себе і основоположні речі, без яких вона не зможе існувати: суверенітет України та права людини. З огляду на це заборона участі у виборах осіб, які пропагують насильство чи повалення суверенітету України є належним засобом досягнення легітимної мети – захисту конституційних цінностей.

2.5. Морально-етичні стандарти при формуванні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування

Єдиний уніфікований підхід до морально-етичних стандартів під час формування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування застосувати досить складно, позаяк частина представників виконавчої влади призначається за політичним принципом, щодо іншої частини поширюється Закон України «Про державну службу», по відношенню до місцевої влади діє Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Між тим, в Україні є досить значна кількість досліджень, яка стосується етики на публічній службі, а тому в цьому підрозділі слід намагатись описати конституційно-правову проблематику застосування морально-етичних

критеріїв при формування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, як і механізми їх впровадження і відповідальності.

В працях науковців, які покликані розв'язати проблеми етики публічних службовців, пояснюються принципи і норми поведінки державних службовців та проблем з їх практичним впровадженням (М. Рудакевич) [191, с. 142-168], функції управлінської моралі (І. Кринична) [99], порівняльна характеристика етики на публічній службі (Н. Сорокіна) [205] та інші численні дослідження. Однак наразі потрібно звернути увагу на деякі концептуальні речі, пов'язані із державним та місцевим управлінням.

Застосування морально-етичних критеріїв при формування органів виконавчої влади безперечно пов'язується із довірою до цих органів, що утверджує нормальну комунікацію між різними суб'єктами права та нагромаджує соціальний капітал, про що вказувалось у першому розділі роботи. Існує й інше джерело необхідності застосування таких критеріїв, яке витікає із концепції прав людини, зокрема, права на належне управління.

Стаття 41 Хартії про основоположні права Європейського союзу гарантує право кожного на належне управління (*the right to good administration*) (або за перекладом професора С. Головатого – на добропорядне керування [30, с. 366]), яке передбачає право людини на неупереджений, справедливий розгляд її справи, здійснений в розумний строк інститутами та органами Союзу. Воно включає, серед іншого, право кожного бути почутим, перед тим як будуть застосовані індивідуальні заходи, які можуть негативно вплинути на особу; право на доступ до матеріалів, що стосуються особи та конфіденційність; обов'язок органів мотивувати свої рішення [295]. Тобто у випадках, коли йдеться про публічних службовців, держава в контексті її позитивних обов'язків повинна сформувати такий корпус посадових осіб, який зможе доброчесно (що включає в себе справедливість, нетолерування корупції та ін.) виконувати свою функцію. Крім того, мотивування рішення органу влади як складова права на належне управління передбачає активне застосування неупередженості та старанності при виконанні обов'язків.

У 2001 році Європейським парламентом було прийнято Європейський кодекс належної управлінської поведінки, який включає в себе законність, відсутність дискримінації, пропорційність (приймаючи рішення, посадова особа повинна бути впевнена, що заходи є пропорційними до мети), відсутність зловживання владою, неупередженість та незалежність, об'єктивність, послідовність в поведінці, повага до законних очікувань, надання порад, справедливість, ввічливість та ін. [433].

Європейський омбудсмен зазначає, що вищезазначений кодекс став життєво важливим інструментом практичного впровадження принципу належного управління та який сприяє, зокрема, відкритому, ефективному та незалежному європейському управлінню. Завдяки кодексу громадяни знають яких управлінських стандартів вони можуть очікувати від європейських інституцій. Відповідно до цього, були виведені принципи публічної служби, які полягали у прихильності до громадян Європейського Союзу, доброчесності, об'єктивності, поваги до інших, відкритості [434, р. 4-10]. Дослідники в цій тематиці зазначають, що належне управління є особливо важливим для створення та підтримки довіри громадян, що має прямий вплив на покращення стандартів життя. Людський фактор має вирішальне значення для імплементації принципів належного управління. Як наслідок, професіоналізм та етика публічних службовців розглядаються як ключові фактори впровадження принципів. Тому особлива увага повинна бути звернена на професіоналізм, підбір та етику посадових осіб [243, р. 27, 35].

Конституція України прямо не передбачає права громадян на належне управління, тим паче, коли йдеться про мотивування своїх рішень органами виконавчої влади, справедливий і неупереджений розгляд справи тощо. Спираючись на статтю 3 Конституції, що держава відповідає перед людиною та пріоритетність прав людини у своїй діяльності [94], можна вивести, що імпліцитно Конституція України не тільки не заперечує права на належне управління, але й надає підґрунтя для реалізації такого права.

Відповідне право на належне управління має однакову природу із принципом належного урядування (*good governance*), який застосовується у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду (України). Страсбурзький суд підкреслює особливу важливість цього принципу. Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб. На державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок [174].

Верховний Суд зазначає, що виходячи з принципу належного урядування, державні органи зобов'язати діяти вчасно та в належний спосіб; держава не повинна виправляти допущені органами державної влади помилки за рахунок приватної особи, яка діяла добросовісно [134]; принцип належного урядування може не лише покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові [135]. Практика як Європейського суду з прав людини, так і Верховного Суду є досить значною з цього питання і загалом вказує на застосування належного урядування як юридичного принципу, безвідносно до нормативного його гарантування.

Очевидно, що право на належне управління має своє поширення не тільки на органи виконавчої влади, однак за характером своєї діяльності реалізація такого права передусім на ці органи покладається. Відсутність нормативного закріплення обговорюваного права послаблює можливість звертатись особі до компетентних органів з метою його відновлення. Крім того, гарантування цього права належить до конституційного рівня регулювання. Тому, в разі роботи відповідних груп щодо доповнення чи зміни розділу другого Конституції України, необхідно комплексно підійти до питання гарантування права на належне управління. Закріплення такого права

надасть поштовх щодо позитивних обов'язків держави формувати органи влади із осіб доброчесних, які можуть забезпечити неупередженість, справедливість і старанність при прийнятті рішення.

Визначившись із тим, що право на належне управління вимагає ефективних дій органів публічної влади, які повинні не посягати на права людини, рішення яких мають бути справедливими, неупередженими та виконані з певною старанністю і мотивованістю, а також визначившись із тим, що між органами виконавчої влади та громадянами повинен бути належний рівень довіри, слід окреслити наявний стан нормативного регулювання із забезпечення доброчесності осіб при прийнятті на публічну посаду.

За Законом, що регулює діяльність Кабінету Міністрів України, міністри належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу (стаття 6). Зазначений закон не передбачає принципу доброчесності при формуванні персонального складу Уряду і перевірки на цей критерій. Тим не менш, стаття 7 частково враховує вказаний принцип, зауважуючи, що не може бути призначеною членом Уряду особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення, або особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини (у визначеному розмірі) [64].

Позаяк урядові посади є політичними, досить складно повністю забезпечити принцип доброчесності при формуванні Кабінету Міністрів. До прикладу, при незгоді опозиції із кандидатурою пропонованого міністра, критерій доброчесності може використовуватись у формі зловживання для досягнення певних політичних цілей. В такому разі та благородна мета, що ставиться для досягнення доброчесної влади може бути знівельована простою політичною маніпуляцією. З іншого боку, нормативна вимога доброчесності при формуванні уряду завжди нагадуватиме суб'єкту призначення про необхідність призначати таких осіб, які будуть надихати довіру до суспільства.

З огляду на це, стаття 7 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», яка регулює вимоги до членів Уряду, повинна бути доповнена частиною п'ятою та містити положення, що при призначенні членів Кабінету Міністрів України враховується критерій доброчесності.

Оскільки це питання є політичне, то будь-яке оцінювання на доброчесність матиме політичний характер і доцільним не буде. Водночас народні депутати повинні мати змогу як висловлюватись стосовно певних кандидатів щодо їх моральних якостей, так і мати можливість голосувати за деяких запропонованих членів Уряду, а інших не підтримувати. За таких обставин доцільним є змінити порядок голосування, передбачений у статті 9 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» запропонувавши, що рішення щодо призначення членів Кабінету Міністрів України ухвалюється за кожною посадою окремо (тобто не може прийматись списком).

В контексті державних службовців та осіб, що перебувають на службі в органах місцевого самоврядування важливо забезпечити не огульне та несистемне вказування про морально-етичні стандарти, але створити цілісну концепцію, яка розпочинається з принципу доброчесності при вступі на публічну службу, проходження та звільнення за недоброчесну поведінку. Саме такий концептуальний підхід відтворює механізм забезпечення принципу доброчесності влади, який імпліцитно можна вивести із Конституції.

Закон України «Про державну службу» частково передбачає елементи доброчесності як вимог при вступі на державну службу. Так, на державну службу не може вступити особа, яка серед іншого має судимість за вчинення умисного злочину, позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або займати відповідні посади, піддавалася адміністративному стягненню за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення – протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили, не пройшла спеціальну перевірку, підпадає під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади» (стаття 19) [59]. Водночас ці критерії не дозволяють повністю перевірити на предмет

доброчесності попередній бекграунд особи, особливо, коли маються розумні сумніви в етичній поведінці, нетолерування корупції тощо.

Стаття 20 цього ж Закону передбачає вимоги до осіб, які претендують на вступ на державну службу. Серед загальних чи спеціальних вимог критерію доброчесності або інших морально-етичних критеріїв не вбачається. Однак однією з умов для осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії “А”, є відповідність типовим вимогам (включаючи спеціальні), затверджених Кабінетом Міністрів України. Серед типових спеціальних вимог передбачаються такі вимоги до компетентності: 1) лідерство; 2) комунікація та взаємодія; 3) досягнення результатів; 4) стресостійкість; 5) абстрактне мислення. В поясненнях до цих елементів зустрічаються морально-етичні критерії, наприклад: відкритість, широкий світогляд, вміння слухати інших, адекватна оцінка власних якостей; здатність ефективно взаємодіяти – дослухатися, сприймати та викладати думку, толерантність до іншої точки зору, вміння управляти своїми емоціями тощо [211].

Крім того, спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій “Б” і “В”, визначаються суб’єктом призначення з урахуванням рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, а також спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби, також можуть визначатися суб’єктом призначення у контракті про проходження державної служби (частини третя, п’ята статті 20 закону «Про державну службу») [59].

Такі норми закону мають достатньо позитивну ознаку в тому разі, якщо загальний принцип доброчесності у кожному органі буде деталізований зважаючи на специфіку конкретного органу влади. Оскільки в одному органі влади певні морально-етичні стандарти можуть бути необхідними, в той час як в інших органах чи щодо інших посад ці ж стандарти будуть не такі важливі.

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» також почасти передбачає елементи доброчесності при прийнятті на службу (слід повторитись, що виборні посади наразі не досліджуються). Так, на відповідну

службу не можуть бути прийняті особи, серед іншого, які мають судимість за вчинення умисного злочину, позбавлені права займати посади в органах державної влади та їх апараті або в органах місцевого самоврядування протягом установленого строку, які у разі прийняття на службу в органи місцевого самоврядування будуть безпосередньо підпорядковані близьким особам (стаття 12). Проведення конкурсу, випробування та стажування при прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється в порядку, визначеному законодавством України про державну службу (стаття 10) [68].

Отже, обидва закони не передбачають доброчесності як умови прийняття на публічну службу, за яким під час процедури проведення конкурсу чи за іншого випадку особа може бути не допущена до державної служби саме на підставі недоброчесності. Між тим, наявність такого критерію зобов'яже конкурсні комісії (наприклад під час співбесіди) в обов'язковому порядку звертати увагу саме на доброчесність претендентів на публічну службу. Тому з метою належного нормативного забезпечення обов'язковості врахування доброчесності, відповідні закони можуть бути доповнені. Зокрема: Закон України «Про державну службу» у частині другій статті 20 пунктом шостим, яким передбачити вимогу доброчесності з можливістю встановлювати її стандарти перед конкурсом щодо різних органів влади і різних посад; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в статті 11 частиною четвертою (частина четверта, відповідно повинна бути частиною п'ятою) та передбачати, що до посадових осіб місцевого самоврядування, які призначаються, може встановлюватися критерій доброчесності.

Під час проходження публічної служби, в нормах законодавства, до певної міри виражається необхідність дотримання морально-етичних стандартів. Так, Закон України «Про державну службу» передбачає, що державна служба здійснюється з дотриманням принципу доброчесності (стаття четверта) [59], а Закон України «Про службу в органах місцевого

самоврядування» визначає, що серед основних принципів служби налічуються принципи служіння територіальній громаді, професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; та ін. (стаття четверта) [68].

Правила етичної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування також передбачені в Законі України «Про запобігання корупції» (статті 39-44). Крім того, Закон передбачає, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, затверджує загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Інші органи у випадку необхідності розробляють та забезпечують виконання галузевих кодексів чи стандартів етичної поведінки (стаття 37) [60].

Одночасно впровадження стандартів етики і доброчесності на місцях потребує не тільки нормативної, але й просвітницької діяльності. Між органами публічної влади повинна відбуватись комунікація щодо належності, потрібності і придатності певних етичних правил поведінки. Розроблення та вдосконалення етичних правил повинно відбуватись внаслідок інформаційного взаємообміну. Ба більше, відповідні правила потребують не тільки сутнісного наповнення, але й належної структуризації документу. З огляду на сказане, вбачається за доцільне існування певної координаційної процедури, яка б надавала можливість комунікації з етичних питань. Враховуючи те, що питання затвердження етичних правил покладено на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, відповідне законодавство (зокрема, частину другу статті 37 Закону України «Про запобігання корупції») можна було б доповнити нормою, яка б визначала, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби не менше, ніж один раз на рік організовує конференцію з питань доброчесності та етики, на яку запрошуються представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

навчальних і наукових установ, громадських організацій для з'ясування проблемних питань доброчесності та етики як вимоги щодо вступу на службу, так і щодо її проходження.

В порівняльних дослідженнях щодо правил етичної поведінки державних службовців зазначається про існування спеціальних органів, на які покладено вирішення питання етики: Комітет з проблем стандартів у суспільному житті в Об'єднаному Королівстві, Управління державної етики в Сполучених Штатах, Бюро забезпечення етики та доброчесності у сфері державного управління в Нідерландах (на яке серед іншого покладено функцію поширення і обміну знаннями у сфері доброчесності, що передбачає організацію конференцій і семінарів, використання Інтернет ресурсів, організацію консультативних зустрічей представників різних організацій та ключових осіб) тощо [136]. При покладенні відповідних обов'язків на певний владний орган, який розробляє етичні правила поведінки необхідність проведення конференцій і семінарів із представниками інших органів публічної влади та громадськістю надасть змогу на державному рівні реагувати на проблеми та недоліки в царині доброчесності, про які зазначається в аналітичних звітах громадських організацій¹¹.

З урахуванням викладено, слід підсумувати деякі пропозиції: 1) з метою виконання позитивних обов'язків держави з формування доброчесних посадових осіб, при роботі відповідних груп щодо доповнення чи зміни розділу другого Конституції України, необхідно комплексно підійти до питання гарантування права на належне управління. Пропозиція стосується лише обговорення і розробки з метою нормативного закріплення такого права у Конституції з тих причин, що до конституційного тексту слід підходити системно і вивчати системний зв'язок елементів права на належне управління з іншими нормами Конституції; 2) Закон України «Про Кабінет Міністрів України», слід доповнити положенням, яким визначити, що при призначенні

¹¹ Див. наприклад: аналітичний звіт ГО «Фундація «Відкрите суспільство» [43]; звіт Transparency International Україна [114].

членів Кабінету Міністрів України враховується критерій доброчесності, а рішення щодо призначення членів Кабінету Міністрів України ухвалюється за кожною посадою окремо; 3) Закон України «Про державну службу» в положенні про вимоги до осіб, які претендують на державну службу слід доповнити критерієм доброчесності; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» повинен бути доповнений та передбачати, що до посадових осіб місцевого самоврядування, які призначаються, може бути встановлений критерій доброчесності; 4) з метою обговорення проблем та вдосконалення етичних правил поведінки, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби повинен не менше, ніж один раз на рік організовувати конференцію з питань доброчесності та етики, на яку запрошуються представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних і наукових установ, громадських організацій.

2.6. Баланс між публічним інтересом та особистими правами посадових осіб при забезпеченні морально-етичних стандартів влади

Співвідношення права на мовчання, презумпції невинуватості та перевірки на доброчесність. Процедура формування органів публічної влади з метою дотримання принципу доброчесності включає необхідну перевірку кандидатів щодо наявності відповідних морально-етичних критеріїв. При цьому, на кандидата чи посадову особу часто може покладатися обов'язок доводити чи пояснювати свою доброчесність, а відповідні інституції, що мають повноваження на перевірку цих критеріїв, можуть будувати свій висновок на сумнівах (безперечно раціональних) щодо доброї репутації особи.

Таким чином, необхідно здійснити перевірку в питаннях співвідношення базових категорій, що покликані захистити основні права людини — неможливість самообмови (самозвинувачення) і презумпції невинуватості з

одного боку та необхідності пояснювати і доводити свою доброчесність особою з іншого боку. Між тим, в цьому контексті виникають правовідносини не тільки щодо проходження публічної служби, а також можуть розглядатись відносини кримінально-правового характеру.

Право зберігати мовчання та не свідчити проти себе, як правило, стосується питань кримінальних правопорушень, коли компетентні органи не повинні примушувати підозрюваних чи обвинувачених надавати інформацію [329]. Перевірка кандидатів на посади до органів публічної влади очевидно не має прямого стосунку до кримінального процесу, тому у цій ситуації потрібно з'ясувати декілька важливих аспектів.

Перший з них полягає у тому, чи може конструкт права на мовчання бути незастосовним у процедурах, що не пов'язані із кримінальним процесом. Наприклад, п'ята поправка Конституції США не забороняє несприятливих висновків проти сторін у цивільних справах, коли вони відмовляються давати показання у відповідь на докази [254]. Страсбурзький суд також визначає, що привілей проти самозвинувачення як такий не забороняє використання примусових повноважень для отримання інформації поза контекстом кримінального процесу проти відповідної особи. Суд встановлював, що вимога декларувати активи в податкових органах не розкриває питань щодо статті 6 Конвенції, хоча за невиконання цієї вимоги [у конкретній ситуації] було накладено штраф. Відносно заявника не було кримінальної справи, і той факт, що він міг сказати неправду, щоб перешкодити податковим органам розкрити поведінку, що могло б призвести до обвинувачення, було недостатньо для використання привілею проти самозвинувачення [290, § 44-45].

Право на мовчання не розглядається як абсолютне і у кримінальному процесі, коли суд намагається дати оцінку доказів проти обвинуваченого. Наприклад, це може стосуватись пояснень щодо присутності обвинуваченого на місці злочину [268, § 47-50]. Звідси слід визначити, що право не свідчити проти себе не має абсолютного характеру та може не стосуватись відносин

поза межами кримінального процесу. Коли йдеться про вступ на публічну службу, який має характер добровільності, кандидат повинен бути готовий надавати пояснення, тобто відповідати на запитання щодо себе та його поглядів. Відтак, ненадання відповідей можуть мати несприятливі наслідки для кандидата у процедурі призначення на посаду.

Конституційний Суд України також зазначав, що *«вимога “раціонального пояснення” чи “раціонального обґрунтування” невідповідності між вартістю активів, набутих у власність особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та задекларованими нею законними доходами може бути встановлена законом як вимога підтвердження доброчесності посадової особи та як превентивний засіб у боротьбі з корупцією»* [183].

Отже, застосування несприятливих наслідків до кандидата на публічну посаду за відмову відповідати на запитання компетентних органів загалом може розглядатись як нормальна практика формування доброчесного корпусу публічних службовців. Окрім аспекту добровільності вступу на публічну службу, слід також нагадати про право суспільства знати інформацію про попередній досвід та погляди кандидата з метою передбачення поведінки особи на посаді.

Другий аспект полягає у необхідності розділяти питання, які стосуються моральних, етичних, професійних, доктринальних, поведінкових поглядів кандидата щодо конкретної проблематики, в тому числі пояснення стосовно його бекграунду *sensu lato* та питання, які торкаються можливого вчинення кандидатом правопорушення (надалі розглядатимемо саме кримінальний контекст). Отже, якщо ненадання відповідей на першу категорію питань очевидно може мати негативні наслідки для кандидата, зважаючи на можливий розсуд держави запроваджувати обов'язковість пояснень відповідних осіб, щодо другої категорії питань існують декілька нюансів.

Кандидат може за власним бажанням надавати відповідь на запитання щодо можливого кримінального правопорушення, у якому він фігурує. В

цьому сенсі кандидат повинен бути впевнений, що його слова не будуть використані проти нього у межах здійснення кримінального провадження. Суд у Страсбурзі зазначав, що неможливо посилатися на суспільний інтерес, щоб виправдати використання відповідей, примусово отриманих під час несудового розслідування, для інкримінування обвинуваченому під час судового розгляду [284]. В цій ситуації потрібно розділяти, що бажання з надання пояснень під час процедури вступу на публічну службу відрізняється від згоди давати пояснення під час розслідування чи судового розгляду кримінального провадження. Відтак, можливе обвинувачення особи не може ґрунтуватись на поясненнях, що були надані кандидатом у межах іншої процедури.

Очевидно, що також може виникати інша ситуація, за якої кандидат не висловить бажання надавати пояснення, зокрема, підтверджуючі документи компетентним органам з призначення на посаду щодо можливого вчинення кримінальних правопорушень, незалежно від того, чи було у той момент відкрито кримінальне провадження.

Верховний суд США зазначав, що п'ята поправка захищає людину не тільки від виклику свідчити проти себе в рамках кримінального переслідування, але також надає привілей не відповідати на офіційні питання, поставлені в будь-якому іншому судовому процесі, цивільному чи кримінальному, офіційному чи неофіційному, де відповіді можуть інкримінувати йому у майбутніх кримінальних провадженнях [271].

Європейський суд з прав людини у відповідних справах вказував, що примус надати інформацію в ході виконавчого розслідування знищила саму суть привілею проти самозвинувачення та права на мовчання, оскільки проти заявника як досудове розслідування, так і виконавча процедура стосувались одних і тих самих фактів [276, § 73]. Не маючи можливості або не бажаючи отримати документи будь-яким іншим способом, митні органи намагались змусити заявника надати докази правопорушень, які він можливо вчинив. Особливості митного права не можуть служити виправданням порушення

права будь-якого обвинуваченого у злочині зберігати мовчання та не сприяти самозвинуваченню [261, § 44]. Заявник може скаржитися на втручання в його право не свідчити проти себе, незважаючи на те, що в інших кримінальних провадженнях не було використано жодних самовикривальних доказів. Вимога відвідувати співбесіду з фінансовими слідчими та бути змушеним відповідати на запитання щодо подій, стосовно яких йому уже пред'явлено звинувачення, не відповідало його праву не інкримінувати себе [285, § 35-41].

Суд Європейського Союзу виходить із того, що право не інкримінувати себе хоча і належить до кримінального процесу, однак може використовуватись в адміністративних процедурах, коли йдеться про право на захист. Суд зазначав, що органи влади не можуть вимагати від компанії надання відповідей, які можуть включати визнання з її боку факту порушення, яке слід довести [279]. В галузі конкурентного права отримувач запитів від компетентних органів може обмежитися відповідями на питання фактичного характеру і наданням лише тих документів, які існували раніше. Такий підхід не порушує принцип поваги до права на захист. Адресат таких запитів і питань може продемонструвати в ході адміністративної процедури, що факти, викладені в його відповідях чи документах, мають інше значення, ніж те, що приписується компетентними органами [287, § 77-78].

Коли йдеться про можливе порушення права не звинувачувати себе, повинен бути застосований примус з метою отримання інформації [257]. Однак якщо кандидат може відчутти негативні наслідки в процесі призначення на посаду за ненадання відповідей, вони свідчать про існування такого примушення.

Тому, по-перше, особливо важливим є контекст того, в якому провадженні використовується зиск під приводом недопущення до посади: в процедурі відбору чи в кримінальному процесі. Іншими словами, негативний наслідок у формі недопущення на посаду за ненадання відповідей на запитання стосується лише процедури відбору, чи також притягнення особи до відповідальності. Верховний суд США з такого приводу вказував про

недопустимість звільнення публічного службовця за небажання відмовитись від імунітету не свідчити проти себе, щоб використовувати такі показання не тільки з метою звіту про виконання ним суспільної довіри, але і для судового переслідування. Якщо б такий службовець відмовився відповідати на запитання конкретно і прямо щодо виконання своїх обов'язків без вимоги відмовитися від імунітету щодо використання відповідей в кримінальному переслідуванні, привілей не свідчити проти себе не був би перешкодою для звільнення [263]. Держава може наполягати на тому, щоб службовці або відповідали на питання про виконання своєї роботи, або її втрачали, але держава не може наполягати на тому, щоб особи відмовлялись від імунітету та давали згоду на використання результатів допиту в будь-яких наступних судових процесах [271]. Отже, державі важливо забезпечити, що надані кандидатом пояснення щодо певних обставин відносно себе на вимогу органів у процедурі відбору не можуть бути використані у наступних судових процесах.

По-друге, важливим є аспект національного конституційного регулювання і допустимості раціонального пояснення певних обставин публічними службовцями чи кандидатами. Так, Конституція України передбачає таку підставу для звільнення судді як порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна (стаття 126). Хоча зазначена підстава і стосується лише суддів, водночас норма надає засадничий підхід до зобов'язання офіційних осіб на подання пояснень про певні факти під приводом звільнення.

Тобто, якщо конструкція «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» (стаття 62 Конституції України) [94] стосується притягнення особи до юридичної відповідальності, то зобов'язання підтверджувати свою доброчесність шляхом надання пояснень стосується проходження публічної служби. Оскільки йдеться про публічну службу та необхідність забезпечення суспільної довіри до органів влади, держава може зобов'язувати надавати пояснення кандидатом під приводом негативних

наслідків за їх ненадання, якщо такі пояснення не будуть використовуватись у майбутньому кримінальному процесі. Потрібно зауважити, що надання певних раціональних пояснень не може стосуватись видуманих порушень, але базуватись на наявних в органах з призначення конкретних фактах, повідомленнях тощо. Кандидат не може бути змушений до викриття себе у вчиненні правопорушення, але він зобов'язаний, у разі вступу на публічну службу, надати своє бачення і трактування сумнівної ситуації, яка може його стосуватись.

Європейський суд з прав людини не виявив порушень Конвенції, коли на посадову особу було перекладено тягар доказування в ході процедури перевірки майнового стану, після того як компетентний орган мав попередні висновки за результатами розслідування і надав доступ до матеріалів справи [292, § 352-353].

В канадській конституційній системі право на мовчання засновано на двох концепціях загального права: незаконно отримане зізнання є недопустимим як доказ і по-друге, право не свідчити проти себе, яке виключає необхідність давати показання проти себе у суді. В основі обох лежить турбота про репутацію та доброчесність правосуддя [418, р. 10]. Отже, право на мовчання передбачає гарантії саме при здійсненні обвинувачення особи у правосудній царині, але не в системі призначення осіб, якщо воно не несе негативних наслідків для правосуддя.

По-третє, слід розрізняти фігурування у порушеннях, що пов'язані із професійною діяльністю кандидата та можливих інших порушеннях. Так, наприклад, до кандидатів у царині юстиції може бути підвищений інтерес до певних дій, які теоретично можуть підпадати під склад кримінального правопорушення проти правосуддя чи у сфері службової діяльності, в той час, коли наявність певних проваджень щодо можливих правопорушень, не пов'язаних із професійною сферою, можуть не так детально обговорюватись до набрання відповідного рішення суду законної сили.

По-четверте, потрібно пам'ятати про аспект добровільної участі в конкурсі кандидатів, які повинні передбачати підзвітність перед суспільством та необхідність комунікації з метою визначення гідних посадових осіб. Цей аспект якісно відрізняє процедуру відбору від інших проваджень (виконавчих, дисциплінарних тощо), де пояснення особи можуть стосуватись тих самих обставин, що і в кримінальному процесі.

По-п'яте, необхідно розрізняти негативний ефект щодо мовчання кандидата виключно про обставини, що розглядаються у кримінальному процесі, та негативні наслідки через відсутність пояснень і спростувань кандидата стосовно фактів, обставин і документів, які наявні у конкурсній комісії (суб'єкта призначення), та на основі яких остання може зробити висновки про доброчесність кандидата.

Разом з тим, питання щодо застосування негативних наслідків у процедурі відбору у зв'язку із утриманням від надання пояснень щодо можливих порушень за відсутності судового рішення слід дослідити та дійти висновку у системному зв'язку із аналізом презумпції невинуватості.

Перевірка особи на доброчесність зчаста супроводжується її доброю репутацією, рекомендаціями, діями щодо утвердження доброчесності влади. Це з одного боку. З іншого – сумнівами щодо наявності в особи необхідних якостей, не відкидаючи той аспект, що такий сумнів є розумний і раціонально обґрунтований. Підставами для подібних висновків про недоброчесність можуть бути порушення прав людини, причетність до рішень, якими завдано шкоду певним суспільним відносинам тощо [87, с. 351].

Якщо питання перевірки доброчесності особи має суспільний інтерес, то презумпція невинуватості передовсім спрямована на захист індивідуальних прав людини. Водночас, при наявності публічного інтересу, розсуд органів влади не може відбуватись за рахунок порушення конституційних та конвенційних гарантій, бути надмірним і непропорційним [87, с. 352].

Очевидно, що фігурування особи у певних кримінальних провадженнях можливе з різних причин. Ба більше, за певних обставин не тільки з

правомірних, а й з політичних, особистих чи внаслідок помилки. Необхідність судового рішення в подібних питаннях викликана багаторічною трагічною історією, яку важко піддавати сумніву. Тому уґрунтування позиції органів влади про недоброчесність кандидата виключно на підставі документів досудового розслідування, публікацій про вчинення злочину без відповідного судового рішення може посягати на гарантовану презумпцію невинуватості [87, с. 352].

Деякі обставини, які становлять сумнів у доброчесності кандидата можуть підпадати під конкретні склади кримінальних правопорушень, наприклад, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, порушення права на захист, незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, безпідставна не виплата заробітної плати [98] тощо. Різний спектр суспільних відносин, учасником яких був кандидат, може продукувати сумнів у доброчесній поведінці, що паралельно може становити певне кримінальне правопорушення.

Водночас за відсутності обвинувального вироку, яким встановлено подію кримінального правопорушення та доведено вину особи, кандидат не вважається винуватим або причетним до правопорушень. Звідси логічно виникає питання щодо достатності підстав для визнання особи недоброчесною в тих аспектах, де винність особи може бути встановлена відповідним судовим рішенням [87, с. 351].

В своїй усталеній практиці Верховний суд Канади зазначав, що презумпція невинуватості має принаймні три компоненти: винуватість повинна бути доведена поза розумним сумнівом, влада повинна нести тягар доказування, кримінальне обвинувачення повинно здійснюватися відповідно до законних процедур та принципів справедливості [282].

Презумпція невинуватості має у своєму змісті не тільки процесуальні аспекти. Вона зумовлює певний необхідний характер відношення до особи у суспільстві як до невинуватої. Європейський суд у Страсбурзі визначає, що

презумпція безвинності може бути порушена не лише з боку судді чи суду, але й іншими органами публічної влади [253, § 36]. Тому висновок органів влади про недоброчесність, уґрунтований на непідтверджених судовим рішенням попередніх звинуваченнях, може посягати на гарантовану людині невинуватість [87, с. 351-352].

Зазначений суд також висловлювався, що закінчення кримінального провадження впливає на репутацію особи, як вона сприймається громадськістю. До певної міри захист, передбачений статтею 6.2 Конвенції може перекриватися захистом, який надає стаття 8 Конвенції [262, § 314]. Себто наявність виправдувального вироку з точки зору презумпції невинуватості накладає певний обов'язок органів влади ставитись до кандидата на посаду з відповідним рівнем репутації останнього. Звідси можливо також дійти подібного висновку, що відсутність обвинувального вироку також накладає певний репутаційний стандарт на кандидата.

Разом з тим, у справі про висловлення парламентарем певних заяв щодо особи про вчинення міжнародних порушень, якій не пред'явлено обвинувачення у національній юрисдикції, а також за відсутності, на думку суду, тісного зв'язку між заявою у парламенті та будь-якими кримінальними процесуальними діями за кордоном, які можуть вважатися достатніми для обвинувачення у злочині, питання не було прийнятним для перевірки на відповідність статті 6.2 Конвенції [293].

При перевірці на доброчесність фактично може відбутися паралельний процес, заснований на тих же фактах, доказах, документах стосовно кандидата, що й кримінальний (зокрема майбутній), який стосується тієї ж особи у статусі обвинуваченого.

Страсбурзький суд розглядав скаргу на порушення презумпції невинуватості у зв'язку із провадженням парламентської слідчої комісії, що проведене паралельно із судовим процесом, яке стосувалось однакових фактів та обставин та включало ті самі докази, що і кримінальне провадження. Судом не було визнано порушення Конвенції у резолюції парламенту, в якій були

використані слова щодо «спроб отримати матеріальні та політичні вигоди шляхом вимагання», оскільки це формулювання показало які недоліки зі сторони влади повинна була розслідувати парламентська комісія. Резолюція парламенту та висновки розслідування не стосувались питання винуватості особи (у кримінальному процесі) [283]. Водночас в окремій думці щодо рішення деякі судді були незгодні із окремими формулюваннями в парламентських документах саме щодо констатації вчинення особою кримінального правопорушення, але не заперечували щодо можливості в принципі робити висновки у паралельному процесі, поряд із кримінальним [394].

Венеційська комісія щодо зазначеного питання зауважувала про неможливість здійснення перепон парламенту у проведенні його власних розслідувань. Навіть коли вивчається можлива кримінальна поведінка окремих осіб, парламентські комітети проводять розслідування, які носять загалом політичний характер і їх не слід плутати з кримінальними розслідуваннями. Серед інших зауважень комісії вказано, що члени комітетів повинні проявляти обачність у наданні оцінок щодо винуватості, комітет не повинен будь-яким чином втручатись у кримінальне розслідування, але він є вільним в аналізі фактів справи та наданні оцінки з політичної точки зору. Питання про порушення Конвенції слід ставити не з боку стандартів порівняльного конституційного права, а в кожному конкретному випадку [236, р. 5-7].

Різниця між процедурою перевірки на моральні якості та кримінальним процесом також має аналогічні властивості із різницею дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Європейський суд з прав людини допускає відсутність порушення статті 6.2 Конвенції, коли на основі одних і тих самих фактів до особи може бути застосовне дисциплінарне стягнення, але не визнання винною у вчиненні злочину [289, § 69-72], особа може бути звільнена за порушення трудової дисципліни на основі тих самих фактів, які слугували

причиною кримінального обвинувачення, яке в подальшому було зняте [286, § 54-55; 87].

Виправдувальний вирок повинен зберігатись в наступних процедурах компенсації, але він не повинен перешкоджати встановленню цивільної відповідальності, що витікає з тих самих фактів, на основі більш м'якого тягара доказування [259, § 37]. Проте, з іншого боку, неможливо у паралельному процесі робити завчасний висновок про винуватість у вчиненні кримінального правопорушення та не надавати змоги відокремити кримінальний процес від іншого [269, § 53-55].

Паралельні провадження спрямовані на те, щоб бути як «дві залізничні колії, які ніколи не перетинаються». Уряд не повинен пред'являти цивільний позов проти відповідача з метою отримання доказів для кримінального переслідування цього самого відповідача. Наприклад, уряд не повинен використовувати цивільний позов для ліберального (більш доступного) виявлення доказів з метою отримання доказів для цілей кримінального переслідування, коли така ж широка тактика їх виявлення явно недоступна [419, р. 218-219].

Очевидно, що інститут доброчесності публічних службовців і кримінальна відповідальність особи мають різну правову природу. Для кримінальної відповідальності, коли особа зазнає суттєвого втручання у свої права, необхідний більш високий ступінь доведеності вини, ніж перевірка на доброчесність, де може бути достатнім розумний сумнів у наявності необхідних морально-етичних якостей. Тому ті питання, які можуть підпадати під презумпцію невинуватості щодо вчинення злочину не завжди нею можуть бути захищені щодо наявності доброчесності.

Оскільки презумпція невинуватості не дозволяє державним агентам оголошувати особу винуватою до того, як вина буде встановлена у ході звичайного кримінального процесу [447, р. 298], конкурсна процедура відбору на посаду повинна відбуватись без звинувачень особи у вчиненні злочину, навіть за наявності прикладів недоброчесної поведінки.

Наприклад, неможливість раціонально пояснити правильність поступків кандидата становить обґрунтований сумнів щодо його недостатньої доброчесності. Хоча подібні факти можуть бути причиною кримінальних проваджень, це відтак не означає, що особа звинувачується у вчиненні злочину, а лише здійснюється констатування про недостатню довіру до особи і сумнівність її дій, яка претендує на публічну посаду.

Іншими словами, різний ступінь тягара доказування має наслідком різні результати. Те, чого недостатньо для обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, може бути достатньо для визнання особи недоброчесною.

У контексті дотримання презумпції невинуватості мають значення також декілька супутніх чинників. По-перше, це стабільність демократії і політико-правові обставини. Умови переважної суспільної довіри до органів правопорядку та суду зумовлюють і більшу відповідальність перед дотриманням презумпції безвинності. Так само перманентна неспроможність сформулювати справу і звернутись до суду із обвинувальним актом, саботування з різних причин судових розглядів не можуть залишити осторонь осіб, які уповноважені на перевірку доброчесності кандидата [87, с. 353].

По-друге, це суб'єкт призначення. У випадку, якщо перевірку наявності морально-етичних якостей здійснює конкурсна комісія, вона більш відповідальна перед обґрунтуванням свого рішення, ніж коли розсуд покладається виключно на політичного суб'єкта. При цьому, навіть останні повинні утримуватись від висловлювань про вчинення кандидатами кримінальних правопорушень до вироку суду, а пояснювати рівень доброчесності кандидата на основі обґрунтованих сумнівів у наявності морально-етичних якостей [87, с. 353].

По-третє, це значимість посади. До особи, яка претендує на особливо відповідальну посаду або таку, що пов'язана із високим ступенем корупційних ризиків, може бути більш прискіпливе ставлення, ніж до інших кандидатів. Так само, до кандидатів у судді Верховного Суду можуть бути більш суттєві

репутаційні вимоги, ніж до суддів місцевих судів, з огляду на що, будь-які звинувачення у вчиненні суспільно-небезпечних діянь також підлягають розгляду та перевірці [87, с. 353].

Отже, можливість перевірки вчинків кандидата на предмет доброчесності, коли поступки можуть підпадати під кримінальне правопорушення, пов'язується також із необхідністю дотримання презумпції невинуватості. Рівночасна перевірка особи на доброчесність і можливе здійснення щодо неї кримінального переслідування мають властивості паралельного процесу, аналогічно до проваджень кримінального і одночасно цивільного, дисциплінарного, виконавчого характеру, процедур парламентських слідчих комісій тощо.

З метою дотримання відповідних гарантій захисту прав особи, суб'єкт призначення повинен ухилятися від надання оцінок щодо вчинення особою кримінального правопорушення. Водночас перевірка на доброчесність повинна мати незалежний характер і може базуватись на тих самих фактах, що і кримінальне обвинувачення. У конкурсній процедурі обґрунтування недоброчесності має значно легший характер, ніж процедура доведення вини у кримінальному процесі, тому застосування першої не може слугувати для ефективного здійснення другої. Відмежування процедури призначення як самостійної від кримінального процесу, визнання особи (не)доброчесною з умовою невтручання у здійснення кримінального переслідування свідчить про дотримання конституційних гарантій презумпції невинуватості.

Забезпечення доброчесності та гарантування прав людини. З метою утвердження доброчесності посадових осіб органів публічної влади, до відповідних кандидатів можуть застосовуватись негативні наслідки, наприклад у формі не призначення на посаду. Це розгортає дискусію щодо необхідності дослідження впливу перевірки доброчесності особи на її базові права, пов'язані із владною та професійною діяльністю.

Право на повагу до приватного життя. В контексті забезпечення доброчесності посадових осіб це право слід розглядати щонайменше у двох

аспектах: вплив на професійні відносини кандидата та обмеження приватності особи в контексті публічного обговорення її майнових, ділових і деяких особистих питань.

В практиці Європейського суду з прав людини обмеження на професійне життя може підпадати під дію статті 8 Конвенції, якщо вони впливають на соціальну ідентичність, розвиток відносин з іншими. Професійне життя часто нерозривне з приватним, особливо коли фактори, які відносяться до приватного життя розглядаються як кваліфікаційні критерії для певної професії [288, § 53]. Стаття 8 Конвенції також застосовується, коли під впливом опиняється професійна репутація особи [278, § 166]. Відтак цілком прийнятно вести мову про вплив процедури забезпечення доброчесності кандидата стосовно його права на приватне життя.

В цих аспектах Страсбурзький суд допускає відповідне втручання у право на приватне життя, не констатує його порушення. Так, було розглянуто справу особи, яка неправдиво зазначала про надання нею юридичних послуг в рамках державної програми, а також підроблювала документи, за що її притягнуто до кримінальної відповідальності. Одразу після зняття судимості особа просила прийняти її до адвокатури, на що була відмова, аргументуючи тим, що заявниця не відповідала високим моральним якостям. Високий Суд визнав, що втручання мало мету захисту прав інших осіб щодо відповідальності адвоката перед клієнтами, судами і суспільством. Висновки національних судів про те, що особа ще не відновила високі моральні якості, відповідає їх послідовній практиці. Поведінка заявниці при систематичному обмані свідчить про неповагу до своїх колег, чим підриває весь ідеал правосуддя [272].

У схожій справі цей же суд також зауважував, що національні суди не заявляли особі, що вона назавжди позбавлена можливості стати адвокатом з мотивів невідповідності високим моральним якостям [267, § 79].

В аспектах загальних нарисів про втручання у певне право людини неможливо надати категоричного загального правила, яке б могло діяти до

усіх правовідносин, однак є за можливим виокремити певні критерії. Зокрема, це питання юридичної визначеності певних законодавчих норм. Окрім того, що на рівні закону повинна бути вимога, наприклад, високих моральних якостей, мають бути вироблені чіткі і зрозумілі критерії, які б визначали несумісну з цими якостями поведінку. Як видно у справі вище, саме послідовна практика національних органів стосовно питання про моральні якості може забезпечувати законність відповідних дій влади.

Як зазначає Європейський суд з прав людини, відсутність керівних принципів та практики, які б визначали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги» [у дисциплінарній справі], а також відсутність належних юридичних захисних механізмів призвели до непередбачуваності наслідків застосування відповідних положень національного законодавства [278, § 166].

Рівень точності законодавства, який не може передбачити всі можливі варіанти, також залежить від змісту закону, сфери, на яку він спрямований, а також статус тих, кому адресований. Крім того, оціночні судження, що робляться стосовно особи, повинні мати достатню фактичну основу [265, § 77, 92]. Аналогічно до осіб може застосовуватись критерій «високих професійних якостей», який, як зазначає Венеційська комісія, може бути складно точно встановити на практиці, але він адекватний. Метою формули є забезпечення наявності спеціальних, «вищих» юридичних знань [389]. Відтак необхідно враховувати, що критерій моральних якостей стосується відповідної професійної сфери, тому від кандидата на посаду слід вимагати реальних і передбачуваних вимог у відповідній фаховій царині.

Щодо самої суті певних вимог, то як вбачається із попередніх розділів цієї роботи, вони визначаються на основі історичних, конвенційних та інших факторів, які можуть підлягати динамічній зміні. Тому наявність послідовної практики тлумачення критеріїв дозволить уберегти свавільні рішення органів з призначення.

Крім забезпечення певних матеріальних аспектів, необхідно також убезпечувати належну процедуру відбору на посаду. У випадках неприйняття кандидата на основі відсутності належних моральних якостей було б доцільно забезпечити можливість надання пояснень кандидатом, мотивування рішення органу влади тощо. Питання судового оскарження в цьому аспекті є складним, оскільки з одного боку певний орган з призначення має свободу розсуду, на який судовий нагляд повинен обмежуватися; з іншого боку, в аспектах оскарження рішення владного органу з мотивів недостовірності факту, на якому утрунтовано таке рішення, чи порушення прав людини, є сенс надати можливість для оспорення.

Щодо надання змоги кандидату ознайомитися із матеріалами щодо нього, а також подати відповідні пояснення і міркування, себто спроби переконати владні органи щодо наявності моральних якостей, допустимо провести певне порівняння із дисциплінарною процедурою. Так, Страсбурзький суд визнавав порушенням статті 8 Конвенцій, коли особа (суддя) користувалась недостатніми гарантіями в провадженні щодо неї, оскільки була викликана на засідання дисциплінарного органу зі значним запізненням та не отримала завчасно звіти про перевірку. Будь-який суддя, якому загрожує припинення повноважень з причин, пов'язаних з його особистим чи сімейним життям, повинен забезпечуватися гарантіями проти свавілля, зокрема, гарантією змагального розгляду перед незалежним та неупередженим наглядовим органом [281]. Надання змагальних процедур та інших гарантій при доборі на посади також може мати позитивний ефект щодо дотримання обговорюваного права людини.

Відсутність процесу мінімізації помилок органів з призначення і належного їх виправлення також можуть призводити до порушення права на приватне життя. В цьому сенсі помилка владного органу, залежно від характеру, повинна бути спрямована або на вигідне положення кандидата, або, за неможливості, кандидат повинен мати перспективу належної компенсації шкоди.

До прикладу, Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 8 Конвенції через відсутність послідовності дій та достатньої поваги до особистості. Так, колегія адвокатів прийняла особу на вісімнадцятимісячне стажування, що є умовою для складання іспитів для внесення її до реєстру адвокатів. Після проходження стажування колегія не допустила особу до цих екзаменів. Хоча мотив недопуску до екзаменів був достатньо обґрунтованим, при наданні права на проходження стажування компетентним органам було ясно, що після її завершення особа не буде допущена до іспитів, становило порушення Конвенції [255, § 32-35].

Іншими словами, суб'єкти призначення повинні керуватись принципом належного урядування із забезпеченням відповідних процедурних гарантій стосовно кандидата. Водночас сам факт непризначення особи на посаду, особливо політичним суб'єктом, або за наявності кількох кандидатур не може вважатись порушенням права на приватне життя, окрім якщо до конкретного кандидата були застосовані виняткові критерії, які не були необхідними для інших, критерії, які розумно не можна було передбачити, або якщо були порушені процедурні гарантії кандидата.

Кандидати на посаду об'єктивно також можуть піддаватись певним обмеженням, які стосуються посадових осіб в аспектах майнових і ділових взаємовідносин, особистих поглядів кандидата тощо. В основному це стосується процедури призначення, а також обговорення особи кандидата, який виявив бажання зайняти публічну посаду. Так, від особи може вимагатися подавати публічні майнові декларації, надавати пояснення стосовно своєї професійної діяльності та в деяких випадках щодо особистого життя.

Як зазначав Конституційний трибунал Португалії щодо майнових декларацій, вони стосуються цінності правової системи, яка пов'язана із вимогою прозорості. Це конституційні цінності, які надають громадянам право на участь у публічному житті, підпорядковують політичних посадових осіб обов'язкам, які передбачають відповідальність та підзвітність, і

підпорядковуюють осіб, які займають посади в органах управління публічного сектору, закону і принципам, закріпленим у Конституції [413].

Європейський суд з прав людини в цьому питанні виходить із декількох аспектів: публічні функції тягнуть за собою відповідальність та обмеження; природа демократичного політичного процесу полягає в тому, що виборці можуть цікавитися поведінкою публічних осіб; фінансова декларація служить забезпеченню прозорості політичного процесу; рішення про балотування на державні посади є свідомим, і особа умисно втягується у відповідну діяльність [291].

Інформувати громадськість про певні факти особистого життя публічних осіб, зокрема політиків є законно, на чому наголошує Рада Європи [152]. Межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політика, а не приватної особи. На відміну від останньої, перший неминує і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу і, як наслідок, повинен виявляти до цього більше терпимості [273, § 42].

Власне як аспект добровільності, так і необхідність забезпечення прозорості владних органів і процедури призначення посадових осіб є одними із визначальних критеріїв поширення обмежень, що стосуються посадових осіб на відповідних кандидатів на посади. Наявність легітимного інтересу дізнаватися громадськості про кандидатів на значимі посади з метою суспільної дискусії та унеможливлення здійснення незаконних дій при відповідному призначенні зумовлюють раціональне обґрунтування привернення уваги до приватного життя кандидата.

Водночас у процедурі призначення повинні бути дотримані гарантії пропорційності з метою дотримання самої суті права на приватне життя, добросовісності використання приватної інформації, відсутності зловживання чутливою інформацією або такою, яка очевидно не є необхідною для виконання професійних завдань чи забезпечення суспільної довіри до особи чи інституції.

Право на доступ до публічної служби та управління державними справами. Якщо конвенційна стаття права на приватне життя застосовується до професійної сфери людини, це не виключає необхідності існування та динамічного розвитку конкретного права на управління державними справами та права на доступ до публічної служби. Конструкти цих прав вимагають від держави значно більше позитивних обов'язків в царині призначення посадових осіб, ніж право на приватне життя.

До прикладу, Європейський суд з прав людини у справі про звільнення особи з посади голови суду без впливу на подальшу суддівську кар'єру зазначив, що звільнення мало обмежені негативні наслідки для приватного життя заявника та не перевищували рівень серйозності настільки, щоб порушити питання за статтею 8 Конвенції [258, § 133]. Водночас цілком виправдано можна вважати, що подібні випадки могли б розглядатись в контексті права на управління державними справами, яке безперечно в царині процедури призначення посадових осіб може охоплювати більш широке коло питань.

Право рівного доступу до публічної служби, за позицією Конституційного Суду України, є юридичною можливістю і не означає його негайної і беззастережної реалізації [179] (в той час як аналогічні норми щодо певних обмежень, наприклад, віку особи, які не стосуються державних службовців, порушують право на працю [184]). Як зазначає Венеційська комісія, вихід на політичну арену – це вільний вибір кожної людини, який тягне за собою прерогативи та обов'язки. Державна посада несе в собі деякі несумісності та обмеження. За умови їх розумності, ясності, передбачуваності і що вони не є такими, які підривають саму можливість доступу до державної посади, кожен може вирішити приймати їх чи ні [388].

За таким же підходом держава не може встановлювати критеріїв, які б посягали на суть права доступу до публічної служби, вони повинні ґрунтуватись як на загальних уявленнях про етику в публічній царині, так і на спеціальних вимогах до осіб у конкретних органах влади.

Основним аспектом гарантування обговорюваних прав є забезпечення рівного доступу до публічної служби, де очевидно *prima facie*, що однакові кваліфікаційні вимоги не порушують принципу рівності. Водночас існує достатньо значима різниця між «технічною» вимогою, наприклад, досягнення особою певного віку, чи наявність стажу роботи та вимогою дискреційною, як моральні якості.

Як приклад, до кваліфікаційних вимог належать, зокрема, життєвий досвід та соціальна зрілість, які набуваються лише з досягненням певного віку [181]. Тобто досягнення визначених років життя створює юридичну презумпцію, яка передбачає наявність конкретних якостей людини. Вимога уґрунтована на принципі рівності, оскільки має однакове застосування, виходячи із формалізованої ознаки – віку людини. Водночас дезидерат доброчесності вимагає значного розсуду у тлумаченні та застосуванні відповідними органами. Унікальність досвіду певної особи, життєві та історичні обставини, світогляд, соціальний статус тощо могли бути детермінантами різної поведінки, яка підлягатиме оцінці.

Дотримання принципу рівності тут полягає в обережності «ветування» кандидата, оскільки в силу різного віку, виконуваних робіт і займаних посад особи не перебували в однакових ситуаціях, себто не були в аналогічних вихідних умовах при оцінюванні їх доброчесності. Звідси випливає необхідність належної та добросовісної мотивації прийнятих рішень.

Для порівняння, Конституційний Суд Угорщини зазначав, що можливість звільнення державного службовця без пояснення причин є непропорційним обмеженням конституційного права займати публічні посади. Також суд вказував, що такі умови не дозволяють забезпечувати судовий захист від незаконного звільнення [319]. Відповідно кандидат на посаду також повинен мати можливість ознайомитися із причинами та мотивацією, які стали підставами для визнання особи недоброчесною.

Варто врахувати, що не всі процедури призначення за своїм змістом можуть вимагати обґрунтування прийнятого рішення, зокрема, з мотивів

добročесності. Наприклад, система кількох ступенів призначення, відповідно до якої один орган пропонує декілька кандидатів на одну посаду, з яких інший орган повинен видати акт про призначення одного з них, може і не передбачати мотивування свого рішення, особливо коли йдеться про політичних суб'єктів – президента чи парламент.

Таку ситуацію слід розглядати в двох аспектах. По-перше, це втручання у право доступу до публічних посад, відмовляючи у призначенні осіб на посади із запропонованих кандидатів та, по-друге, це відсутність мотивування рішення про непризначення.

Так, Конституційним Судом Словаччини розглядалась справа про відмову Президента призначати суддів відповідно до поданих парламентом кандидатур, мотивувавши це різними аспектами професійного життя щодо відсутності ведення наукової роботи, видання праць, діяльності в царині конституційного права тощо. Судом зауважено, що такі критерії Президент може використовувати лише при призначенні половини від подвійного числа кандидатів. Однак Президент вийшов за межі своїх повноважень (не призначивши необхідної кількості суддів), вимагаючи відповідності критеріям, які прямо не передбачені Конституцією. Крім того, ні один кандидат не знав і не міг знати завчасно, які вибіркові і гнучко застосовні критерії будуть необхідні Президенту, що не відповідає юридичній визначеності. Кандидати могли б тоді підготуватись до співбесіди, або не балотуватись на посаду. Таким чином, було порушено право на доступ до державних посад [322].

Сам факт відмови призначати осіб відповідно до запропонованих іншим органом влади не може свідчити про безумовне порушення права на публічну службу. Це питання скоріше належить до сфери конституційної ідентичності, де нормативне регулювання може різнитися, включаючи як запобіжники щодо дисбалансу публічного порядку, так і гарантії отримання самої можливості доступу до публічних посад. Питання забезпечення мотивування прийнятого рішення також є складним, оскільки певні органи в силу своєї природи (як

парламент) вирішують питання голосуванням і ненабрання достатньої кількості голосів не завжди може бути належно мотивованим. При цьому покладення обов'язку на органи суб'єкта призначення (комітети, дорадчі органи тощо) аргументувати індивідуальну позицію щодо доброчесності кандидата є одним із заходів утвердження рівного доступу до публічної служби.

Індивідуальний підхід до кандидата можна розглядати з позиції відповідальності лише за свої дії, а не за вчинки пов'язаних осіб. Так, Конституційний Суд Італії у своїх рішеннях визнавав неконституційними положення, за якими не лише публічні службовці повинні володіти моральними якостями, але й члени його сім'ї, що неправомерно обмежувало доступ до державних посад [320]. Інший аспект індивідуального підходу полягає в тому, що особа повинна бути оцінена виходячи з конкретних обставин досвіду і попередніх вчинків людини. Наприклад, абсолютна заборона працювати у певній сфері особі, яка була засуджена за вчинення тяжких злочинів, навіть якщо судимість знята, порушує право на працю. Конституційний Суд Латвії зазначає, що відношення людини до вчиненого злочину, а також система цінностей з часом можуть змінитися [321]. Такі обставини слід встановлювати, виходячи з індивідуальної справи.

Окремим аспектом неправомірного втручання у право доступу до публічних посад є бездіяльність органів, які уповноважені на призначення кандидатів. Перший аспект такого втручання полягає у відсутності дій, спрямованих на початок процедури номінування на посаду, наприклад непризначення відповідно до закону конкурсу на певну посаду, чим обмежується право брати участь в управлінні державними справами.

Інший аспект стосується невчинення дій з призначення або відхилення запропонованого кандидата іншим органом чи внаслідок конкурсу. У ситуації, коли парламент висунув кандидата на посаду генерального прокурора президентові, а останній чинив бездіяльність, Конституційний Суд Словаччини зазначив, що президент повинен в розумні строки або призначити

запропонованого кандидата, або проінформувати парламент про те, що він призначати його не буде. Причин для відмови може бути дві: або невідповідність юридичним вимогам, або причини, пов'язані із особистістю кандидата [323]. Отже, бездіяльність суб'єкта призначення чи вирішення ним питань в нерозумні строки посягає на право громадян на доступ до публічних посад.

Право брати участь в управлінні державними справами розкривається також дещо з іншої сторони, не тільки щодо його гарантування кандидатам на посади, але й щодо участі громадян у конкурсних процедурах при відборі кандидатів на посади в державні органи. Йдеться не лише про участь в конкурсних комісіях офіційних осіб, але й про включеність до процесу громадян – представників неурядових організацій, надання можливостей громадянам висловлювати свою позицію чи надавати факти стосовно кандидатів.

Конституційний Суд України як приклад управління державними справами зазначав, зокрема, участь у роботі виборчих комісій [182]. Участь громадян може відбуватись в різних формах: через дорадчий голос, надання пропозицій щодо кандидатів тощо. Участь неурядових організацій в управлінні державними справами на сьогодні розглядається не лише на внутрішньодержавному рівні, але й на міжнародному як значимі суб'єкти у міжнародній правотворчості [373, р. 89-113].

Тому включеність громадян у процедури відбору кандидатів на посади становить інший суттєвий аспект права громадян на участь в управлінні державними справами. Залежно від специфіки посади, конкретних сфер при оцінюванні доброчесності особи можуть бути залучені представники громадських організацій, які заслуговують на те, щоб бути почутими перед тим, як органи влади прийматимуть рішення про призначення кандидата на посаду.

Висновки до другого розділу

1. Зарубіжний досвід країн загального права свідчить, що в процедурі призначення суддів враховуються критерії доброчесності, високої репутації, справедливості, суддівського темпераменту, неупередженості тощо. Якщо призначення суддів здійснюється політичним суб'єктом, окрім них, як правило, діють додаткові комісії, що надають рекомендації або висновки стосовно кандидатів. Робота таких комісій може включати як аспекти перевірки документів і внутрішніх засідань, так і публічні слухання з можливістю запрошення свідків. В контексті національної системи критеріїв доброчесності розглядається в двох аспектах, перший з яких стосується питань майна і фінансів, інший – у змістовній характеристиці справедливо, неупереджено та чесно підходити до ухвалення рішень.

Розуміння критерію доброчесності породжується загальним консенсусом суб'єкта, в обов'язки якого входить відповідна оцінка. В цьому аспекті важливо, щоб відповідний орган мав широку репрезентацію, високу репутацію представників та діяв прозоро. Одними із найбільш важливих умов оцінювання кандидатів є аргументування ухвалених рішень, дотримання процедурних гарантій кандидатів з яких видно застосований підхід до кандидата при мотивуванні в межах дискреційних повноважень та надання можливості бути ознайомленим із справою, бути заслуханим, мати можливість оскарження тощо. Оскільки як формування відповідної кваліфікаційної комісії суддів, так і участь у процедурі призначення суддів покладається на Вищу раду правосуддя, представники конституційного органу повинні відповідати одним із найвищих репутаційних стандартів. Окреме питання слід приділити врегулюванню процедури формування цієї ради, закріпивши узагальнюючі норми щодо утворення суб'єктами обрання конкурсних комісій, які б містили положення про право участі в роботі таких комісій, правил проведення засідання, забезпечення гарантій кандидатів тощо.

2. Конституції зарубіжних країн не завжди передбачають критерію моральних якостей до кандидатів у конституційні судді, однак на практиці вони можуть бути враховані через наявні інституційні механізми призначення. Хоча конституційний критерій високих моральних якостей і має досить широку форму, його законодавче звуження до виняткових обставин може суттєво вплинути на мету відповідного конституційного положення. З метою рекомендації суб'єктам призначення кандидатів у судді з високими моральними якостями слід підтримати ідею утворення єдиної відбіркової комісії, яка б діяла щодо трьох суб'єктів призначення. Пропонується, що делегування членів до комісії здійснюватиметься від суб'єктів призначення та наукового і громадського середовищ.

3. Від моральних якостей парламентського омбудсмена залежить його незалежність, неупередженість, здатність до захисту прав людини в умовах можливого політичного урядового тиску. Як на міжнародному, так і на національному рівні в зарубіжних країнах практикуються морально-етичні вимоги до уповноважених осіб із захисту прав людини, що забезпечує авторитет і довіру до інституції. З метою оцінки високих моральних якостей кандидатів на посаду парламентського омбудсмена у профільному законі пропонується закріпити дію відбіркової комісії, яка б надавала аргументовані рекомендації парламенту щодо кандидатів. Крім того, призначення омбудсмена кваліфікованою більшістю голосів парламентарів забезпечить вищу політичну неупередженість майбутнього уповноваженого.

4. Загальне застосування морально-етичних критеріїв при формуванні виборчих органів влади є невиправданим, оскільки така процедура може мати негативні наслідки для демократичного устрою. Певні морально-етичні критерії для виборних посад мають позитивну основу, проте законодавче регулювання повинно не безпосередньо їх встановлювати, а вдосконалювати виборчу систему з метою якнайкращої обізнаності виборців про кандидатів. Це може бути як відповідний культурний елемент, наприклад встановлення певних критеріїв політичними партіями, або ж нормативний, як зобов'язання

брати участь у передвиборних дебатах тощо. Належним засобом захисту конституційних цінностей є встановлення критеріїв, що походять з теорії войовничої демократії, які покликані не допустити до участі у виборах осіб, що пропагують ідеї, несумісні із конституційними принципами.

5. Конституційна проблематика доброчесності посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування полягає не лише в інституційних механізмах, але й витікає з прав людини, які стосуються певної спільності. Гарантоване в європейській спільноті право на належне управління має своїм вислідом позитивні зобов'язання до формування органів влади на основі етичних стандартів. Необхідність започаткування обговорення питання конституційного закріплення і гарантування цього права зумовлюється потребою у забезпеченні позитивних обов'язків держави, зокрема, в царині владної доброчесності.

Питання забезпечення доброчесності представників виконавчої влади є різнорідним, позаяк деякі посади належать до політичних, деякі мають нейтральний неупереджений характер. Оскільки слід остерегти можливі маніпуляції із призначенням на урядові посади, але водночас запропонувати враховувати морально-етичні якості кандидатів, у профільному законі повинна бути згадка про врахування критерію доброчесності, а також вимога схвалювати кандидатури міністрів окремо, а не за списком. Аналогічно критерій доброчесності до кандидатів на посади у профільному законі, який регулює державну службу, надав би можливість та поштовх до перевірки конкурсною комісією особи стосовно цього стандарту, це ж стосується і закону, що регулює службу в органах місцевого самоврядування. Враховуючи динамічність суспільних відносин і потребу постійного удосконалення процедур призначення, компетентний державний орган повинен не менше, ніж раз на рік проводити спільні конференції з представниками органів публічної влади, на яких розглядати проблемні питання та нові виклики морально-етичних проблем публічної служби.

6. При оцінюванні кандидатів на посаду щодо наявності морально-етичних якостей слід враховувати баланс між певними особистими правами і гарантіями кандидата та суспільним інтересом. Так, право на мовчання не може розглядатись як застосовна гарантія у процедурі перевірки, якщо вона не стосується питань кримінального характеру. Водночас якщо такі питання можуть мати відношення до кримінально-правових відносин, важливо забезпечити імунітет особи у кримінальному процесі, незалежно від інформації, отриманої від кандидата в ході процедури призначення. Застосування негативних наслідків до особи, якщо вона не бажає спростувати обґрунтовані сумніви, є допустимим за умов достатності матеріалів, які свідчать про недоброчесність кандидата. Питання, які можуть охоплюватися презумпцією невинуватості у кримінальному процесі, можуть не бути нею захищені у процедурі оцінювання кандидатів через більш м'яку процедуру. Констатація обґрунтованого сумніву у доброчесності, якщо вона здійснюється без звинувачень у вчиненні злочину, не посягає на презумпцію невинуватості.

В контексті гарантування права на приватне життя в аспектах професійної діяльності та репутації важливо не лише передбачати критерій доброчесності чи моральних якостей, але й надавати певні орієнтовні критерії та здійснювати послідовну практику застосування. Крім того, важливе забезпечення процедурних гарантій для кандидата в аспектах оспорення рішення, якщо був застосований недостовірний факт, надання можливостей ознайомитися із матеріалами щодо себе, подати пояснення за принципом змагальності тощо. З метою гарантування прав на доступ до публічної служби та управління державними справами є важливим забезпечення належної мотивації рішень, які стосуються доброчесності особи, принципів індивідуальної відповідальності за поведінку та здатності покращувати морально-етичні якості. Гарантування управління державними справами розкривається не лише через можливість громадян брати участь у відборі на

посади, але й через здатність до входжень у конкурсні комісії, можливість дорадчих голосів, надання відомостей про кандидатів тощо.

ВИСНОВКИ

1. Конституція є вмістом цінностей і принципів існування суспільства, впровадження яких покладається на публічні інституції. З огляду на природу діяльності публічної влади, особисті якості людини і поведінка, авторитет та персональні світоглядні передсуди впливають на реалізацію конституційних засад. Необхідність впровадження певних морально-етичних критеріїв до кандидатів на посади зумовлюється сутністю конституційного тексту, в якому експліцитно та імпліцитно виражені цінності, що виходять як із загальних ідей конституціоналізму, так і проявляються через призму конституційної ідентичності. Ці критерії повинні бути когерентні конституційним цінностям; без їх кореляції ціннісний аспект Конституції не матиме достатньої інституційної підтримки.

Свобода народу як конституційна цінність зумовлює можливість встановлення таких морально-етичних критеріїв до кандидатів на посаду, які мали б здатність до забезпечення громадської довіри до органів публічної влади. В зазначеній постановці питання поведінкові чи репутаційні вимоги до осіб впливають на особисту свободу людини шляхом диктування людині певних моральних та етичних ідей, прагнень і стандартів. Усвідомлене і добровільне прийняття людиною встановлених морально-етичних критеріїв не слід розглядати як втручання у сутнісний зміст права на особисту свободу з огляду на можливість вибору стосовно кандидування на посаду. Водночас через застосування концепції юридичного моралізму, як одного із способів захисту цінностей морального ґтибу, не слід вирішувати питання допуску кандидатів на посаду огульно, а потрібно здійснювати індивідуальний підхід на основі принципу пропорційності, який би визначав співмірність неможливості бути призначеним на конкретну посаду та відповідним суспільним інтересом.

Морально-етичні стандарти владних представників як певний феномен обумовлюються власною цінністю. Інструментальна складова проявляється в

тому, що морально-етичні критерії є підставами для довіри громадян до органів публічної влади, є засобами щодо належного виконання функцій посадових осіб. Соціальна складова зумовлюється тим, що морально-етичні стандарти є певним ціннісним поєднанням між органами влади і суспільством, ними встановлюються додаткові гарантії щодо утвердження представниками влади конституційних цінностей. Власна цінність морально-етичних стандартів проявляється в їх конвенційній природі, як певних важливих для суспільства сутностей, себто критерії самі по собі є певними цінностями (наприклад, справедливість, толерантність тощо). Через наявність власної цінності морально-етичні критерії здатні формувати принципи поведінки, засади взаємовідношень і забезпечувати творення юридичних принципів.

2. Антропологічні питання щодо встановлення морально-етичних критеріїв до кандидатів на посади запропоновано розглядати через ключові аспекти концепції людського виміру права. Визначено наявність взаємозалежності між особистими усталеними моральними передсудами особистості, баченням типу праворозуміння та проблематикою виконання особою функцій органу публічної влади, тобто впливу на хід нормотворення, інтерпретації юридичних текстів та якості виконання повноважень.

Поєднання концепцій людського виміру права та правового реалізму є доречним для доведення впливу філософських течій і поглядів, неформальних ідей, індоктринізації на процес ухвалення рішень посадовими особами, зокрема суддями. Особливо важливим аспектом є вирішення складних справ та застосування дискреційних повноважень, де доброчесність посадових осіб є визначальним чинником якості майбутнього рішення. Визначено, що існування впливу особистості на право і його реалізацію зумовлює необхідність фундаментальних потреб у забезпеченні доброчесності представників публічної влади.

3. Комунікативний аспект у праві можливо розглядати через діалог конституційних суб'єктів, в якому відбувається легітимація та погодження рішень, їх сприйняття та виконання. Доброчесність посадових осіб зумовлює

надійність і сталість комунікації, відсутність доброчесності фактично продукує недовіру до актів влади, їх саботування чи обходження через наявність відрази до осіб, що їх впроваджували, навіть за існування можливих раціональних аргументів. В залежності від того, які наміри будуть продемонстровані, наприклад, чесність, прозорість, відвертість або їх протилежності, у комунікації це матиме наслідком погодження дій між конституційними суб'єктами та спрямування їх на результат діалогу, від чого залежатиме утвердження сталого зв'язку між людиною, громадянським суспільством і державою. Ключовими аспектами прийнятності комунікації є мотиви, які повинні бути когерентні конституційним принципам та вихідні морально-етичні засади посадової особи, на основі яких відбулося видання акту, що забезпечують взаємну довіру конституційних суб'єктів.

Для виникнення у суспільстві соціального капіталу як запоруки успішного суспільства необхідна наявність довіри, зокрема, до органів публічної влади. Високий рівень довіри здатен відвертати конфліктні настрої у соціумі та вирішувати спільні завдання більш прогресивно і якісно. Довіра до влади безпосередньо залежить від тих морально-етичних критеріїв, за якими обрані посадові особи, яким чином вони демонструють своє ставлення до виконання обов'язків. Наявність та демонстрування таких особистих якостей як чесність, надійність, неупередженість, толерантність, відкритість тощо повинні забезпечуватись при формуванні владних органів для утвердження до них довіри. Відсутність останньої не може зумовлювати належний демократичний процес життя у спільноті.

4. Традиція доброчесності владних представників має значне історичне підґрунтя, що свідчить про відсутність унікальності підходу в сучасних реаліях, якщо до представників публічної влади вимагаються певні морально-етичні критерії. Тяглість традиції простежується як у філософських та юридичних текстах античності, середньовіччя, так і нового часу. Залежно від певних уявлень, цінностей і принципів конкретної історичної епохи, морально-етичні стандарти влади можуть різнитися, наприклад базуватись на

релігійних уявленнях чи мати певний характер, схожий до аксіоматичного (наприклад, справедливість). З цієї ретроспективи визначено, що певні морально-етичні критерії можуть мати сталі історичні характеристики та бути застосовними у сучасному суспільстві, деякі можуть бути викликами певного часового періоду, в якому притаманні ті чи ті ідеї, течії та концепції. Відтак трактування певних морально-етичних умов, якщо вони мають історичну ретроспективу можливо здійснювати з урахуванням конкретних суспільних настроїв, сучасного підходу до розуміння конституції, прав людини та побудови органів публічної влади. Доброчесність влади була і залишається важливою складовою в діяльності республіки, узаasadнення цієї категорії як принципу (доброчесності) дозволяє створювати надійну систему управління державою і взаємозв'язок між громадянами і владою.

В українській традиції формування владних органів простежується континуїтет доброчесності посадових осіб. Історична легітимність не завжди може бути потрібною для впровадження певних законодавчих ідей, водночас наявність їх часової тяглості надає додаткові підстави для нормотворення та інтерпретації текстів, послуговуючись елементами історичної конституційної свідомості. Морально-етичні критерії владних осіб різнилися в аспектах прихильності до християнських ідей (відповідних чеснот) або ж враховувалися більш світські критерії та умови (здатність ухвалювати розсудливі рішення, поведінка відповідно до моральних норм тощо).

5. Найбільш загальними морально-етичними критеріями, які допустимо застосовувати до кандидатів на посади в органи публічної влади є доброчесність, справедливість, толерантність та відважність. Хоча їх сутнісне розуміння є взаємовключеними, кожен із критеріїв має певні особливості та окрему конотацію.

До формулювання доброчесності слід застосовувати інтегральний підхід, який би через перелік певних чеснот утворював визначення. Неможливість застосування іншого підходу до дефініціювання почасти зумовлено різним сенсом доброчесності у різних культурах, правових

традиціях та філософських концепціях. При формуванні органів публічної влади під доброчесністю слід розуміти відповідність поглядів та дій особи моральним стандартам суспільства, конституційним цінностям і загальній справедливості, послідовність та твердість характеру, чесне, сумлінне і відповідальне виконання обов'язку та дотримання правил етики.

Справедливість для кандидатів на посади може розглядатися в процедурному аспекті, як систематичне порушення правил юридичної процедури, що породжують несправедливі рішення. В змістовній суті справедливості потрібно розбирати як належність попередніх рішень особи визнаним конституційним цінностям і принципам. Невідповідність цьому критерію як правило слід простежувати через констатацію компетентними органами про наявність таких рішень, а також оцінкою того, на скільки загалом це може характеризувати особу як справедливу. Толерантність посадових осіб забезпечує повагу державних інституцій до прав людини, взаєморозуміння та терпимість. Відважність потрібно розуміти як здатність до ухвалення рішень, опираючись можливому політичному, інформаційному, фінансовому чи іншому тиску третіх осіб. Це критерій, який дозволяє ухвалювати правильні, на думку особи рішення, незважаючи на можливі для неї негативні наслідки.

6. В процедурі призначення суддів у США на федеральному рівні враховуються юридичні та філософські погляди кандидата, неупередженість, твердість характеру, відданість процесу тощо. Оцінювання попередньої діяльності кандидатів здійснюють не лише суб'єкти призначення і погодження кандидатур (президент і сенат), але й постійна комісія з федеральної судової влади та судовий комітет сенату, які надають рекомендації. Часто кандидати оцінюються на доброчесність та репутацію за своїм місцем роботи, демонстрацією справедливості, здатності проявити суддівський характер. У штатах, в яких судді призначаються, як правило діють окремі комісії з відбору суддів, які проводять співбесіди, публічні слухання та надають рекомендації, де також враховуються попередня поведінка, досвід, фінансова

відповідальність кандидатів тощо. В залежності від штату роль може відігравати політична приналежність, в певних юрисдикціях існують правила про обмеження кількісного представництва у суді або відбірковій комісії від однієї і тієї ж партії.

В канадській системі призначення суддів також враховуються критерії розсудливості, моральної мужності, доброчесності, відкритості тощо. На федеральному рівні та у провінціях для оцінювання та рекомендації кандидатів утворюються комісії (єдиний підхід до їх діяльності відсутній), які можуть включати суддів, представників інших юридичних напрямів та громадськість. В інших державах загального права у процедурах призначення суддів доброчесність є одним із найважливіших критеріїв. Зокрема, окрім загальних вимог доброчесності можуть враховуватись здатність до праці з колегами, конструктивних дебатів, готовність робити виклик (Сполучене Королівство), чесність на попередній роботі, ознаки належного характеру (Ірландія), працездатність, належна оцінка ролі суду (Австралія), стратегічне мислення, витривалість під тиском (Нова Зеландія) тощо. Як правило для оцінки кандидатів утворюються окремі комісії, які досліджують попередню діяльність кандидатів та надають висновки рекомендаційного характеру.

В національній системі призначення суддів конституційну вимогу доброчесності умовно допустимо розділити на два блоки: майновий та змістовно-ціннісний аспекти. Відсутність чіткості критеріїв та практики тлумачення вимоги можуть викликати труднощі стосовно передбачуваності застосування умови доброчесності та відповідних рамок для консенсусу щодо оцінки кандидата. Окрім чесності у майнових питаннях (наприклад, відповідність рівня життя отриманим доходам), в органах з оцінювання вимогу складають також достатньо оціночні категорії, як чесність, сумлінність, політична нейтральність, неупередженість. Водночас можуть існувати більш конкретні критерії, як притягнення до відповідальності, що свідчить про недоброчесність, ігнорування усталеної практики із захисту прав людини, неоднакове застосування одних і тих самих норм права тощо.

Судова практика демонструє, що високоморальна поведінка судді повинна проявлятися не лише стосовно виконання посадових обов'язків, але й у приватному житті. В цьому аспекті важливо з'ясовувати попередню професійну діяльність кандидатів та екстраполювати минулу поведінку щодо майбутньої посади і визначати, на скільки це може вплинути на довіру та авторитет суду. В залежності від рівня суду чи його спеціалізації стандарти репутації можуть різнитися, наприклад, до кандидатів на посаду Верховного Суду допустимо проводити більш детальну та прискіпливу перевірку, ніж до кандидатів в інші суди. Для реалізації конституційної вимоги доброчесності перш за все важливі процедури оцінювання та забезпечення високих морально-етичних стандартів органів, на які покладається відбір кандидатів.

Роль Президента у призначенні суддів є формальною, що свідчить про відсутність прямого політичного впливу на процедури. В контексті діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя одним з найважливіших питань визначено необхідність детального обґрунтування ухвалених рішень щодо доброчесності кандидатів із описанням та мотивуванням кожного значливого епізоду, надання можливості висловити позицію громадськості, а також гарантувати кандидатам мати доступ до справи, надати пояснення в оптимальний строк, дотримувати їх основних прав. Рішення зазначених органів є дискреційними, а повноваження мають характер виключних, що покладає значну відповідальність про прийнятті рішення. Водночас дискусійним виникає питання щодо меж судового перегляду відповідних оцінок. Визначено, що вагомою гарантією для кандидатів є можливість оскарження достатності мотивації стосовно питання доброчесності, але не до характеру аргументів, які сповна повинні покладатись на кваліфікаційну комісію чи Вищу раду правосуддя, де відбувається винятковий консенсус щодо критеріїв доброчесності.

Визначено, що склад Вищої кваліфікаційної комісії за можливості повинен представляти різні погляди і розмаїтий досвід, де консенсус стосовно доброчесності кандидата набуде більшої врівноваженості. Судді чи судді у

відставці повинні представляти різні юрисдикції та інстанції, представники інших професій – різну спеціалізацію чи юридичну школу. Різноманітність поглядів на розвиток правосуддя надають більш широкі можливості для детального та належного обговорення питання доброчесності кандидатів у судді. Покладення основних обов'язків із формування кваліфікаційної комісії на Вищу раду правосуддя відповідає конституційним положенням. Водночас утворення додаткових комісій для функції з оцінювання кандидатів до кваліфікаційної комісії на предмет доброчесності вирішує лише поточні проблеми із реформування складу Вищої ради правосуддя за високими моральними стандартами. Оскільки Вища рада правосуддя за своїм конституційним статусом апріорі повинна бути органом із найбільш авторитетними та компетентними представниками, визначено, що законодавчі положення у своїй перспективі повинні покласти основний обов'язок на вказану раду стосовно формування кваліфікаційної комісії. У відповідні конкурсні процедури слід залучати представників наукової спільноти та громадськості.

Формалізація вимоги високих моральних якостей до членів Вищої Ради правосуддя надасть можливість до оцінювання відповідних кандидатів за цим критерієм, який фактично впливає з імпліцитного тексту Конституції, тому відповіді законодавчі пропозиції в цій частині мають позитивну природу. Так само це стосується прибрання вимоги щодо пропозицій депутатських фракцій щодо кандидатів на посади, які призначаються парламентом. Стосовно призначення членів Вищої ради правосуддя, якщо пристати на позицію утворення єдиної етичної ради, яка б перевіряла моральні якості кандидатів, визначено, що до її складу повинні входити представники усіх суб'єктів (а не лише окремих з них), які за Конституцією мають повноваження на призначення членів Вищої ради правосуддя, а також така рада повинна надавати висновки рекомендаційного значення. Водночас запропоновано інший варіант, який би на законодавчому рівні уніфікував (чи за необхідності установив у варіативній формі) правила щодо утворення при кожному суб'єкті

обрання членів Вищої ради правосуддя конкурсних комісій. Такі правила повинні включати в себе питання утворення комісій, участі в них представників громадськості, засади проведення співбесід і публічних слухань, аспекти дотримання процедурних гарантій кандидатів, вимоги до аргументування рішень тощо. Запропонований підхід дозволить реалізувати конституційні повноваження суб'єктів обрання членів Вищої ради правосуддя з дотриманням принципів прозорості, доброчесності та суспільної підзвітності.

7. Забезпечення високих моральних якостей конституційних суддів утверджує більшу легітимацію їх рішень, які стосуються тлумачення засадничих установчих положень та актів законодавчого органу первинного представництва. В зарубіжних державах не завжди існують формалізовані вимоги моральних якостей до суддів конституційних судів (Німеччина, Австрія), хоча на практиці критерії доброчесності чи репутації можуть відігравати значення у процедурі відбору. В інших країнах умова бездоганної репутації прямо передбачається конституційними і законодавчими актами (Чехія). Відмінність процедур оцінювання кандидатів мають значення для айдентики конституційних систем, кожна з яких, передбачаючи деякі виособлені умови, не характеризується певним відщепенством, а забезпечує бачення конкретного суспільства щодо стандартів конституційних суддів.

В національній системі законодавча конкретизація конституційного стандарту високих моральних якостей може суттєво звужити телос конституційної норми, що матиме негативний ефект. Для забезпечення передбачуваності слід напрацьовувати усталену практику тлумачення і розуміння конституційної вимоги, де мінімальні стандарти повинні мати уніфіковану природу у трьох суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду.

Слід підтримати висловлені в науці та практиці ідеї щодо утворення комісії з оцінки кандидатів на посаду, яка б діяла в межах трьох суб'єктів призначення. Водночас пропонується утворити єдину відбіркову комісію на

таких умовах. Комісія складається із 12 членів, строк повноважень члена комісії – чотири роки. Комісія діє за принципом *ad hoc*. Двох членів комісії призначає парламент, за поданням комітетів, до предмета відання яких належать питання правового статусу Конституційного Суду та додержання прав і свобод людини і громадянина, двох призначає Президент, двох призначає з'їзд суддів, одного обирає з'їзд адвокатів України, двох обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, троє призначаються зборами представників громадських об'єднань. Усі члени єдиної відбіркової комісії повинні відповідати вимогам доброчесності та політичної нейтральності. Усі члени єдиної відбіркової комісії, окрім тих, що призначаються зборами представників громадських об'єднань, повинні бути відібрані з числа правників з визнаним рівнем компетентності. Члени єдиної відбіркової комісії, що призначаються зборами представників громадських об'єднань, повинні бути відібрані з числа осіб, які мають високу репутацію в правозахисній, антикорупційній, журналістській, фінансовій та/або інших сферах діяльності. Хоча б один член єдиної відбіркової комісії від громадських об'єднань повинен мати вищу освіту, не пов'язану із юриспруденцією. З метою здійснення конкурсу, єдина відбіркова комісія має право затверджувати регламент та інші акти, які регулюють деталі та умови організації і проведення конкурсів. За результатами проведення конкурсу, єдина відбіркова комісія надає рекомендації про призначення суддів суб'єктам призначення. Рекомендація може бути надана в довільному або рейтинговому порядку за рішенням комісії. Комісія встановлює порядок перевірки високих моральних якостей кандидатів, який включає відкриті слухання. При здійсненні оцінювання слід враховувати як доктринальні напрацювання, суспільні очікування в конкретний історичний період, так і опиратись на практику обрання суддів Європейського суду з прав людини та його акти з питань високих моральних якостей, досвід перевірки на чесність і розсудливість кандидатів до Суду Європейського Союзу, а також на досвід

обрання суддів Міжамериканського суду з прав людини за критерієм найвищого морального авторитету.

8. Обрання парламентського омбудсмена на основі високих моральних якостей забезпечить довіру громадськості до інституції із захисту прав людини, а також означатиме обрання розсудливої особи, яка здатна проявляти незалежність та опиратись політичному тиску. Міжнародні стандарти передбачають необхідність прозорого призначення омбудсмена, представництва у процесі обрання громадянського суспільства, потрібність врахування моральних засад кандидата, його чесності та загальних знань. В зарубіжних країнах можуть існувати неформальні критерії, що вимагають достойних незалежних кандидатур (Швеція), які є політично нейтральними (Данія), чи формалізованих вимог видатних заслуг у сфері права (Фінляндія), відповідність умовам, що ставляться до суддів найвищого суду (Норвегія), де кожен із таких критеріїв має свою конотацію по забезпеченню доброчесності.

Запропоновано оновити процедуру обрання омбудсмена на конкурсній zasadі відповідно до заслуг в правозахисній (та іншій профільній) діяльності і морально-етичних якостях на таких умовах. Вакансія омбудсмена оголошується публічно на офіційному вебсайті парламенту або комітету. Відповідність формальним вимогам закону здійснює комітет парламенту. Процедуру розгляду кандидатів на посаду омбудсмена здійснює єдина відбіркова комісія (утворення якої пропонується стосовно призначення конституційних суддів), яка діє у своєму складі за виключенням осіб, призначених Президентом та з'їздом суддів. Уніфіковані правила відбору кандидатур затверджує єдина відбіркова комісія. Після проведення конкурсу єдина відбіркова комісія надає парламенту обґрунтовані рекомендації кандидатів, які проходили конкурсну процедуру, що можуть бути подані в рейтинговому або довільному порядку.

Запропоновано розглянути можливість внесення змін до Конституції шляхом доповнення поправкою пункту 17 частини першої статті 85, в якому після слів «призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини» додати слова «не менш як трьома п'ятими від конституційного складу Верховної Ради України». Такі пропозиції нададуть можливість як врахувати моральні якості кандидатів, так і зменшити політичний вплив на процес призначення. Громадськість матиме доступ до відбору омбудсмена через представників у єдиній відбірковій комісії. Три п'ятих депутатів від складу парламенту забезпечить більшу незалежність омбудсмена від виконавчої влади та владної парламентської більшості, якої достатньо для формування уряду.

9. При формуванні виборних органів влади також можуть враховуватись морально-етичні критерії, зокрема чесність, надійність, відкритість тощо. Водночас визначено, що загальне оцінювання кандидатів на такі вимоги неможливе, оскільки суперечитиме демократичним засадам правління. Головним законодавчим завданням є забезпечення умов, за яких виборці матимуть належну змогу оцінити кандидатів, зокрема на їх моральні якості. Запровадження певних нормативних вимог (етичного кодексу) для парламентарів, хоча й не матиме прямого стосунку до процесу обрання, проте буде певним стандартом для оцінювання політичними партіями кандидатів, які беруть участь у виборах.

З метою забезпечення відкритості перед виборцями пропонується доповнити Виборчий кодекс положеннями, які надавали б підставу для скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України за неявку на обов'язкові дебати в разі призначення повторного голосування. Аналогічно, у разі призначення повторного голосування на виборах міських голів, які проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості, участь у дебатах повинна бути обов'язковою з положенням про скасування рішення про реєстрацію кандидата за неявку на них.

Конституційні цінності суверенітету і територіальної цілісності, толерантності, прав людини і демократії повинні мати механізми захисту, а тому вибори не можуть бути інструментом для посягання на них, на що й направлена концепція войовничої демократії. Недопущення до участі у

виборах через невідповідність тим морально-етичним засадам у висловлюваннях, поведінці, діях і програмах, які посягають на зазначені цінності є способом їх захисту і не може свідчити про посягання на сутнісний зміст виборчого права.

10. Забезпечення доброчесності представників виконавчої влади та місцевого самоврядування перш за все може витікати не лише з конституційного дизайну інституційної системи, а з політичного права громадян на належне управління. В європейській спільноті, окрім іншого це право продукує належну поведінку посадових осіб, головні засади їх діяльності, етичні правила тощо. Позитивні зобов'язання держави стосовно забезпечення цього права також могли б стосуватись відповідної оцінки на предмет доброчесності кандидатів на посади. Запропоновано розглянути питання щодо доповнення другого розділу Конституції шляхом гарантування права на належне управління. Це покладатиме зобов'язання щодо формування доброчесного корпусу державних службовців.

При формуванні Урядових посад варто враховувати їх політичний характер, а тому здійснення певної додаткової (умовно експертної) оцінки стосовно морально-етичних якостей кандидатів може мати політичний підтекст і навпаки негативний ефект для конституційної системи. Водночас пропонується у Законі України «Про Кабінет Міністрів України», статтю 7 доповнити частиною п'ятою та передбачити, що при призначенні членів Кабінету Міністрів враховується критерій доброчесності. Таке формулювання нагадуватиме суб'єктам надання пропозицій та парламентарям про необхідність дискусії та запитань з приводу морально-етичних критеріїв і передбачається, що така умова зробить процес призначення більш відкритим. Крім того, народні депутати повинні мати можливість призначати деяких із запропонованих кандидатів, а інших відхиляти, зокрема через аспекти доброчесності. Пропонується, що статтю 9 зазначеного вище Закону слід змінити та врегулювати, що рішення щодо призначення членів Кабінету

Міністрів ухвалюється за кожною посадою окремо (не може прийматись списком).

Запропоновано доповнити частину другу статті 20 Закону України «Про державну службу» пунктом шостим, ким передбачити вимогу доброчесності до кандидатів на посади державної служби з можливістю її стандарти і критерії перед конкурсом щодо різних органів влади і різних посад. Це зобов'яже конкурсні комісії звертати увагу на доброчесність, погляди кандидата у відповідній сфері тощо. Крім того, в статті 11 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» пропонується передбачити, що до посадових осіб місцевого самоврядування, які призначаються, може встановлюватися критерій доброчесності. Таке формулювання передасть можливість на місцевому рівні вирішувати питання необхідності встановлення етичних критеріїв відповідно до рівня посад. З метою ведення комунікаційного діалогу та просвітницької діяльності пропонується покласти обов'язок на орган, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, не менше, ніж один раз на рік, організовувати конференцію з питань доброчесності та етики, на яку запрошувати представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних і наукових установ, громадських організацій для з'ясування проблемних питань доброчесності та етики як вимоги щодо вступу на службу, так і щодо її проходження.

11. При здійснюванні оцінювання стосовно морально-етичних якостей особи, чим забезпечується певний суспільний інтерес при формуванні органів публічної влади, з іншого боку повинні бути враховані конституційні гарантії та права кандидатів. Застосування у процедурі відбору на посаду негативних наслідків до кандидата за відмову у наданні пояснень, які б спростовували обґрунтовані сумніви в доброчесності, не може за загальним правилом вважатись порушенням права на мовчання, особливо якщо предмет стосується етичних, доктринальних чи поведінкових поглядів. Конституційний текст встановлює засадничий підхід до обов'язку офіційних осіб подавати

пояснення про певні факти під приводом звільнення (що впливає із статті 126 Конституції та стосується суддів), що можна пошири і на кандидатів. Якщо ж сумніви стосуються можливого вчинення кандидатом правопорушення (в роботі розглядався кримінальний аспект), важливо забезпечити, щоб пояснення кандидата у процедурі відбору не були використані у кримінальному процесі, негативні наслідки для особи не можуть впливати на кримінальний процес. Покладення обов'язку на кандидатів спростовувати сумніви і надавати пояснення не можуть прямо стосуватись питань кримінального процесу, а повинні базуватись на матеріалах, які наявні в конкурсних комісіях (суб'єктів призначення), на основі яких допустимо зробити висновок про доброчесність особи.

Процес оцінювання доброчесності може мати характер паралельного кримінальному процесу, що заснований на тих же фактах, доказах і документах (аналогічно до паралельних цивільних, дисциплінарних процесів чи процедур парламентських слідчих комісій). У процедурі призначення не можливо робити завчасний висновок про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення (де застосовна презумпція невинуватості), але особа через більш м'який тягар доведення може бути оцінена як недоброчесна на основі тих же фактів, що стали підставою для кримінального обвинувачення. Оцінювання кандидата як процес повинен бути незалежним від кримінального і компетентні органи повинні уникати тверджень про вчинення кандидатом правопорушення, доки це не встановлено судом.

В процедурі призначення та відповідного оцінювання на доброчесність слід зважати на гарантування права людини на приватне життя. В першому аспекті це стосується обмежень на професійну зайнятість через невідповідність морально-етичним стандартам. З метою забезпечення відповідних гарантій для держави важливо забезпечувати юридичну визначеність морально-етичних категорій через вироблення на практиці їх критеріїв, утверджувати послідовність вирішення питань в аналогічних ситуаціях. Компетентні органи повинні забезпечити можливість кандидата

надати пояснення, знайомитися з матеріалами щодо себе, забезпечити в разі потреби змагальності розгляду питання, а також на органи покладається ухвалення мотивованих та аргументованих рішень, помилки органів влади не можуть бути спрямовані на не вигідне положення кандидатів. В другому аспекті обговорюваного права питання стосується обмежень приватності кандидатів. Визначено, що суспільна необхідність громадської довіри до органів влади, добровільна участь у формуванні органів публічної влади, необхідність забезпечення прозорості відбору кандидатур та суспільної дискусії щодо значимих посад загалом становлять обґрунтоване виправдання щодо втручання у право на приватне життя і не порушують його, якщо не йдеться про втручання у сутнісний зміст, що можливо у конкретному випадку.

Гарантування політичних прав на доступ до публічної служби та управління державними справами зумовлює обов'язок держави встановлювати такі критерії, які повинні базуватись на загальних уявленнях про етику чи спеціальних вимог до конкретних органів влади, які розумно можна було б передбачити. Морально-етичні критерії як правило не є технічними умовами, щодо них застосовується розсуд, а кожні особи, які підлягають оцінюванню могли перебувати у різних життєвих обставинах, що зумовлює належну мотивацію із зазначенням причин прийнятих рішень про призначення, що надасть таким актам більшої легітимності. Крім того, невиконання відповідними суб'єктами свого обов'язку стосовно призначення запропонованих чи рекомендованих осіб на посади (у встановлений або розумний строк), або відсутність дій щодо початку процедури номінування також може свідчити про порушення права на доступ до публічних посад. Гарантією для кандидата є відповідальність лише за власні, а не за поведінку пов'язаних осіб, останнє з яких обмежує право на публічну службу. Крім того, управління державними справами також включає іншу сторону питання – право громадян на участь у процесах призначення посадових осіб, шляхом спостереження за процедурою призначення, участі у конкурсних комісіях тощо. При здійсненні процедури призначення та оцінювання кандидатів на

предмет морально-етичних якостей слід дотримувати конституційних політичних прав кандидатів, порушення яких матиме значення не лише для конкретних осіб, але й для публічного конституційного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна Т.Г., Нападиста В.Г., Рихліцька О.Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посібн. За наук. ред. Панченко В.І. Київ: «Центр учбової літератури». 2012. 392 с.
2. Аквинский Фома. Сумма Теологии. Часть II-I. Вопросы 1-48. Киев. Эльга, Ника-Центр. 2006. 576 с.
3. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. Киев. Ника-Центр. 2010. 432 с.
4. Арістотель. Нікомахова етика. Переклад з давньогрецької Віктора Ставнюка. Київ: «Аквілон-Плюс». 2002. 480 с.
5. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. О. Кислюк. Київ: Основи. 2000. 239 с.
6. Афанасьєва М.В. Прозорість та об'єктивність кваліфікаційного оцінювання суддів. Судово-юридична газета. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/147591-prozorist-ta-obyektivnist-kvalifikatsiynogo-otsinyuvannya-suddiv>
7. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. Схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67
8. Баумейстер А. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. Київ: Дух І Літера. 2012. 408 с.
9. Баумейстер А. Призначення філософії та її межі: інтелектуальний спадок Томи Аквінського. *Філософська думка*. 2012. № 4. С. 24–37.
10. Бентам Ієремия. Принципы законодательства. О влиянии условий времени и места на законодательство. Руководство по политической экономии. 1896. Изд. 2-е. М.: Либроком. 2012. 137 с.
11. Бельська Т. В. Публічність як ознака суспільно-політичних явищ. *Публічне управління: теорія та практика*: зб. наук. пр. Асоціації докторів

наук з державного управління. Харків: Вид-во “ДокНаукДержУпр”. 2012. № 2(10). С. 16-20.

12. Бойченко М. І. Подолання неймовірності соціального досвіду. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2014. № 24. С. 18-24.

13. Бориславська О.М. Демократія та конституціоналізм: питання взаємозв’язку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 31-40.

14. Бруслик О. Ю. Конституційно-правовий статус парламенту Великобританії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2017. 233 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

16. Веніславський Ф.В. Конституційні цінності як елемент правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. пр.* Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2011. № 8. С. 259-260.

17. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>

18. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. Страсбург. 2002. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU02286?an=2>

19. Висновок №3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ. 2015. С. 125-141.

20. Висновок щодо проекту закону Про Конституційний Суд України, прийнятий Венеціанською комісією на 109 Пленарній сесії. Венеція. 2016. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/870_2016_2016_12_12.pdf
21. Водянніков О.Ю. Конституція і революція: анатомія установчої влади. Конституційний полілог. 20 років Конституції України: суспільство і влада в конституційному процесі. Збірка тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ВАІТЕ. 2016. С. 15-69.
22. Вуд Гордон С. Идея Америки. Размышления о рождении США. Пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир». 2016. 432 с.
23. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики: Перевод. с нем. Б. Н. Бессонова. М.: Прогресс. 1988. 704 с.
24. Гай. Институции. Пер. с латинского Ф. Дыдынского. М.: Юристъ. 1997. 368 с.
25. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасного суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2011. 17 с.
26. Гамильтон А. Федералист № 68. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея: Пер. с англ. Н.Н. Яковлева. М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера». 1993. 568 с.
27. Гегель. Философия права. М.: Мысль. 1990. 524 с.
28. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70-83.
29. Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. Київ. Дух і Літера, 2000. 606 с.
30. Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера. 2016. 760 с.
31. Горобець К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: монограф. Одесса: Фенікс. 2013. 218 с.

32. Горобець К. Чи є толерантність правовою цінністю? *Толерантність у транзитивних суспільствах: філософський, правовий, політичний, соціологічний виміри* / упоряд. О. Петришин, Д. Вовк, О. Уварова. Харків: Юрайт. 2016. С. 99-110.
33. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2007. 428 с.
34. Грушевський М. Відродження Української Республіки. Твори: у 50 т. Т. 4. Кн. II: Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р. — жовтень 1926 р.). Львів: Світ. 2013. С. 23-25.
35. Данилюк Ю.В. Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2009. 20 с.
36. Дацюк Сергій. Навіщо нам потрібне нове право? 2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5b39d7977583c/>
37. Дворкин Р. О правах всерьез. Перевод с англ.; ред. Л. Б. Макеева. М.: РОССПЭН. 2004. 392 с.
38. Дворкін Рональд. Свобода, самоврядування та воля народу. Філософія прав людини / за редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна. Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ. Ніка-Центр. 2016. С. 213-226.
39. Декларація принципів толерантності, затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
40. Джей Дж. Федераліст № 2. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея: Пер. с англ. Н.Н.Яковлева. М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера». 1993. 568 с.
41. Дидро Д. Принципы нравственной философии или Опыт о достоинстве и добродетели, написанный милордом Ш ***. Сочинения в 2-х т. Т.1. Пер. с франц. М.: Мысль. 1986. 58-164 с.
42. Дністрянський С. Проект Конституції Західно-Української Народної Республіки. 1920. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>

43. Добросесність публічних посадових осіб органів виконавчої влади і місцевого самоврядування: результати громадського моніторингу та оцінювання. Аналітичний звіт / І. Сікора, Я. Глібіщук, Л. Шевченко. Київ: ГО «Фундація «Відкрите суспільство». 2014. 164 с.
44. Договір про Європейський Союз. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029
45. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» щодо призначення суддів (ухвалена Венеціанською комісією на її 70-ому пленарному засіданні, Венеція, 16-17 березня 2007 р.). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ. 2015. С. 144-153.
46. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARReport18th_UKR.pdf
47. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARReport19th_UKR.pdf
48. Драгоманов М. Проект оснований Устава украинскаго общества «Вольный Союз» - «Вільна Спілка». 1884. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/08/1884.html>
49. Ейхельман О. Проект Конституції – Основних Державних Законів Української Народньої Республіки. Київ-Тернів: видавництво С.У.Д. № 2. 1921. 96 с.
50. Еллинець Г. Соціально-етическое значеніе права, неправды и наказания. Переводъ И. Власова. М. Изданіе Н. Клочкова. 1910. 148 с.
51. Етичний кодекс парламентаря: структура, зміст, тематика. Реалії та пропозиції для України. Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ. 2017. 42 с.
52. Європейська хартія про закон «Про статус суддів». Лісабон. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236

53. Європейська Хартія про статус суддів. Лісабон. 1998. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>
54. Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Форум права*. 2012. № 1. С. 289-295.
55. Загальна (Універсальна) хартія судді, ухвалена 17.11.1999 Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63
56. Загальна теорія права: Підручник. За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте. 2015. 392 с.
57. Закон про тимчасовий державний устій України. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. Київ: *Філософська і соціологічна думка*. 1992. С. 84-86.
58. Закон України «Про Вищу раду правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
59. Закон України «Про державну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
60. Закон України «Про запобігання корупції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n419>
61. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
62. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
63. Закон України «Про захист суспільної моралі». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
64. Закон України «Про Кабінет Міністрів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

65. Закон України «Про Конституційний Суд України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n59>
66. Закон України «Про прокуратуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
67. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#n22>
68. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
69. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
70. Закон України «Про статус народного депутата України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
71. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
72. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
73. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать. Перекл. В. Яременко. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. 2001. Том I. С. 200-217. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr52.htm>
74. Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики, затверджені в уточненій редакції рішенням Громадської ради доброчесності від 16.12.2020. URL: <https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Indykatory-HRD-vid-16.12.2020.pdf>
75. Йоас Х. Возникновение ценностей. Перевод с нем. К. Г. Тимофеевой. СПб.: Алетейя. 2013. 312 с.
76. Кампанія «Фільтруй Раду» від ЧЕСНО: шість критеріїв доброчесності кандидатів до ВР-2019. URL: <https://www.chesno.org/post/3306/>
77. Кант Иммануил. К вечному миру. 1795. Сочинения в шести томах. М.: Мысль. Т. 6. 1966. С. 257-310.

78. Кант Иммануил. Метафизика нравов в двух частях. 1797. М.: Мысль. 1965. С. 107-436.
79. Карвацька С.Б. Правовий текст як акт правової комунікації. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.* Вип. 714: Правознавство. Чернівці: ЧНУ. 2013. С. 28–32.
80. Кебуладзе Вахтанг. Феноменологія досвіду / Вид. третє. Київ: Дух і літера. 2017. 280 с.
81. Кириченко Ю. Конституційний Суд України: проблеми забезпечення незалежності. Аналітичний звіт. 2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-06-25-DRI-BP-CCU_indpn-Almost_final-UA.pdf
82. Ключковський Ю. Б. Суверенітет: держави, нації чи народу? *Публічне право*. 2013. № 3. С. 14-22.
83. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. Управління ООН з наркотиків та злочинності. 2007. 199 с. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf>
84. Констанкевич Ю. Встановлення морально-етичних критеріїв до публічних службовців в контексті індивідуальної свободи. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року) / Редкол.: докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 1. К. 2018. С. 61-62.
85. Констанкевич Ю. З. Конституційні передумови встановлення морально-етичних вимог при формуванні органів публічної влади: постановка проблеми. *Одеські юридичні читання*: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 27-30.
86. Констанкевич Ю. З. Конституційні суб'єкти ХХІ сторіччя, що змінилося? *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. ХІ Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (26–27 жовтня 2018 року) / За заг. ред.

проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2018. С. 109-111.

87. Констанкевич Ю. З. Співвідношення презумпції безвинності та перевірки морально-етичних якостей кандидата на публічну посаду. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика. 2020. Т. 1. С. 351-354.*

88. Констанкевич Ю. З. Толерантність як морально-етичний критерій при формуванні публічної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 271-273.*

89. Констанкевич Ю.З. Континуїтет традиції морально-етичних стандартів публічної влади в історії Української конституції. *Юридичний вісник. 2018. № 4. С. 107-114.*

90. Констанкевич Ю.З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. *Право і суспільство. 2019. № 3. С. 106-110.*

91. Констанкевич Ю.З. Практика Громадської ради доброчесності в конкурсі до Верховного Суду, оголошеному 2 серпня 2018 року, що не пов'язана із питаннями майна та декларацій. *Право і суспільство. 2019. № 2. С. 14-21.*

92. Констанкевич Ю.З. Реалізація конституційної умови високих моральних якостей судді Конституційного Суду України. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т. 1. С. 339-342.*

93. Констанкевич Ю.З. Роль морально-етичних стандартів в комунікації конституційних суб'єктів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 37. С. 45-47
94. Конституція України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
95. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18?lang=uk>
96. Костомаров М. Книга буття Українського народу. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. Київ: Наук. думка. 1990. Т. 1. С. 250-258
97. Кравченко П. А. Теоретична і нормативна етика: специфіка та відмінність. *Філософські обрії*. 2012. Вип. 28. С. 135-145.
98. Кримінальний кодекс України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
99. Кринична І.П. Мораль як гуманістична складова публічної служби. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 1.
100. Крусян А. Р. Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра. 2009. Т. 8. С. 125-136.
101. Лок Джон. Два трактати про врядування. Пер. з англ. О.Терех, Р.Димерець. Київ: Основи. 2001. 265 с.
102. Лохвицька Л. В. Аналіз теорії моралі у філософських і психологічних концепціях. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 15. С. 119-130.
103. Луман Н. Невероятность коммуникации. Перевод с немецкого А. М. Ложеницина. *Проблемы теоретической социологии*. 2000. Вып 3. С. 43-55.
104. Любченко П.М. Підсистеми публічної влади: правове регулювання їх взаємодії. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків. 1999. Вип. 40. С. 38-44.

105. Макеєва О. М. Поняття і сутність правової комунікації в сучасному інформаційному просторі. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 35-41.
106. Макиавелли Николло. Государь. Пер. с итал. Г.Д. Муравьевой. Киев: Конформ Стайл. 2017. 176 с.
107. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми. Перекл. з гр. Р. Паранько. Львів: Літопис. 2007. 212 с.
108. Марк ван Хук. Право как коммуникация. Пер. с английского М. В. Антонова и А. В. Полякова. СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум». 2012. 288 с.
109. Марцеляк О. В. Правова природа та види цензів у виборчому праві. *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. Вип. 2. С. 91-123.
110. Міл Джон Стюарт. Про свободу: Есе. Київ: Основи. 2001. 463 с.
111. Монтескьє Ш.Л. О духе законов. М.: Мысль. 1999. 672 с.
112. Наброски Конституции Республики, изъятые у Георгия Андрузкого во время обыска в марте 1850 года. URL: <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/natonal.php>
113. Наказ Генеральної прокуратури України «Про затвердження Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів в органах прокуратури України» від 16.06.2016 № 205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0875-16#n16>
114. Національна система доброчесності Україна – 2015. Transparency International Україна. 2015. 223 с.
115. Національна система доброчесності. Україна – 2015. *Transparency International Україна*. 2015. С. 202. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/nis_assessment_ukr_0.pdf
116. Окрема думка судді КСУ Первомайського О.О. стосовно Рішення КСУ від 16 липня 2019 року № 9-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/nb09d710-19#n2>

117. Окрема думка судді КСУ Сліденка І.Д. стосовно Рішення КСУ від 8 вересня 2016 № 6-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd06d710-16#n2>
118. Окрема думка судді КСУ Сліденка І.Д. стосовно Рішення КСУ від 1 червня 2016 № 2-пп/2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nba2d710-16#n3>
119. Окрема думка суддів Верховного Суду на постанову Великої Палати Верховного Суду від 24 вересня 2020 року у справі № 9901/20/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998639>
120. Орзих М.Ф. Конституционное положение человека в государстве и обществе Украины. *Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения*. Одесса: Юридична література. 2015. С. 286-287.
121. Орзих М.Ф. Личность и право. Монография. Одесса: Юридическая литература. 2005. 312 с.
122. Орзих М.Ф. Человеческое измерение права: доктринальная ретроспектива и современная постановка проблемы. *Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения*. Одесса: Юридична література. 2015. С. 263-270.
123. Оріховський С. Твори. Пер. з лат. Та старопол. В.Д. Литвинова. Київ: Дніпро. 2004. 672 с.
124. Основний Закон «Самостійної України» спілки народу українського – Проект утворений групою членів Української Народної Партії. 1905. URL: http://nbuviar.gov.ua/asambleya/osnovny_zakon_samostiynoi_ukrainy_1905.php
125. Основні принципи незалежності судових органів. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201
126. Платон. Держава. Пер. з давньогр. Дз. Коваль. Київ: «Орієнтир». 2016. 340 с.
127. Плотин. Эннеады. О добродетелях. Київ: «УЦИММ-ПРЕСС». 1995-1996. URL: <http://psylib.org.ua/books/ploti01/txt02.htm>

128. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 лютого 2021 року у справі № 9901/919/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666796>
129. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.05.2018 у справі № 800/521/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74895636>
130. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 листопада 2018 року у справі № П/9901/21/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78529915>
131. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 9901/257/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89819782>
132. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 травня 2020 року у справі № 9901/88/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89819921>
133. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 9901/102/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92571166>
134. Постанова Верховного Суду від 08.11.2019 року у справі №813/258/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85493014>
135. Постанова Верховного Суду від 27.06.2018 року у справі № 294/220/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75099222>
136. Правила етичної поведінки державних службовців (досвід країн Європейського Союзу та США). Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29069.pdf>
137. Про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016 № 143/зп-16 (у редакції рішення від 13.02.2018 № 20/зп-18). URL: <https://www.vkksu.gov.ua/ua/ociniuwannia-suddiw/dokumenty/>
138. Проект Закону про Антикорупційну стратегію на 2018 - 2020 роки. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942
139. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та

- діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя № 5068 від 15.02.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71089
140. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування № 3711 від 22.06.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69228
141. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України № 3711-д від 29.01.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70949
142. Проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української Держави – Основний Держаний Закон Української Народньої Республіки. *Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України*. Київ: Філософська і соціологічна думка. 1992. С. 126-148.
143. Проневич О. С. Довіра населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. *Форум права*. 2015. № 4. С. 225–231.
144. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. Київ: Конус Ю. 2007. 735 с.
145. Рабінович П. М. Потребове праворозуміння як вислід соціально-матеріалістичної парадигми (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 6-15.
146. Рабінович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра. 2009. Т. 8. С. 45-53.
147. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 83–94.
148. Радзівілл О. А. Права людини як основа публічного порядку в діяльності європейських регіональних установ. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 136-151.

149. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: авт. реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2009. 21 с.
150. Регламент призначення суддів Конституційного Суду України на посади за квотою з'їзду суддів України, затверджений Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005415-14>
151. Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709
152. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1165 (1998), Right to privacy. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16641&lang%20=en>
153. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів». Ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323
154. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf
155. Рекомендація ПАРЕС стосовно Інституції омбудсмена (Рекомендація № 1615 (2003). URL: <http://khpg.org/index.php?id=1168593186>
156. Речицький В.В. Проект Конституції України – 2009. *Перспектива прав людини. Харківська правозахисна група*; Худож.-оформлювач Б.Є. Захаров. Харків: Права людини. 2009. 144 с.
157. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 62. С. 119–127.
158. Рішення Верховного Суду від 05 жовтня 2020 року у справі № 9901/126/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92075966>

159. Рішення Верховного Суду від 11 березня 2019 року у справі № 9901/972/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80480986>
160. Рішення Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 9901/85/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81366535>
161. Рішення Верховного Суду від 20 вересня 2019 року у справі № № 9901/257/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84462393>
162. Рішення Верховного Суду від 3 жовтня 2019 року у справі № П/9901/88/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84897862>
163. Рішення Верховного Суду від 4 листопада 2019 року у справі № 9901/919/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85451603>
164. Рішення Верховного Суду від 5 вересня 2019 року у справі № 9901/754/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84134190>
165. Рішення Верховного Суду США від 01.06.1931 у справі «Нір проти штату Міннесота» *Свобода преси. Рішення Верховного Суду США з серії «Перша поправка»* під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта. Переклад з англійської Н. Комарова. Харків: «Оптима». 2004. 279 с.
166. Рішення Верховного Суду США від 03.07.1978 у справі «Федеральна комісія зв'язку проти Pacifica foundation». *Свобода слова. Рішення Верховного Суду США з серії «Перша поправка»* під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта. Переклад з англійської Н. Комарова. Харків: «Оптима». 2004. 254 с.
167. Рішення Верховного Суду США від 05.05.1879 у справі «Рейнолдс проти Сполучених Штатів». *Свобода релігії. Рішення Верховного Суду США з серії «Перша поправка»* під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта. Переклад з англ. Н. Комарова. Харків: «Оптима». 2005. 256 с.
168. Рішення Верховного Суду США від 25.06.1982 у справі «Шкільна рада Айленд-Тріза проти Піко». *Свобода слова. Рішення Верховного Суду США з серії «Перша поправка»* під ред. Морін Гаррісон та Стіва Гілберта. Переклад з англійської Н. Комарова. Харків: «Оптима». 2004. 254 с.
169. Рішення Вищої ради правосуддя від 12 листопада 2020 року № 3099/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4758>

170. Рішення Вищої ради правосуддя від 26 січня 2021 року № 112/0/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/5964>
171. Рішення Вищої ради правосуддя від 26 листопада 2020 року № 3260/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/5018>
172. Рішення ЄСПЛ у справі «Мельниченко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_352
173. Рішення ЄСПЛ у справі «Прагер і Обершлік проти Австрії». URL: <http://cedem.org.ua/library/sprava-prager-i-obershlik-proty-avstriyi/>
174. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854
175. Рішення КСУ від 2 грудня 2019 року № 11-п/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11p.pdf>
176. Рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>
177. Рішення КСУ від 11 березня 2020 року № 4-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>
178. Рішення КСУ від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text>
179. Рішення КСУ від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07#Text>
180. Рішення КСУ від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02>
181. Рішення КСУ від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-00#Text>
182. Рішення КСУ від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text>
183. Рішення КСУ від 26 лютого 2019 року № 1-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
184. Рішення КСУ від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>

185. Рішення КСУ від 14 жовтня 2003 року № 16-пп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-03>
186. Рішення КСУ від 02 листопада 2004 року № 15-пп/2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
187. Рішення КСУ від 03 жовтня 1997 року № 4-зп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v004p710-97>
188. Рішення КСУ від 16 квітня 2008 року № 6-пп/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v006p710-08>
189. Рішення КСУ від 20 січня 2012 року № 2-пп/2012. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/para51#n51>
190. Ролз Джон. Теория справедливости. Пер. с англ. В. Целищева. Новосибирск. Издательство Новосибирского университета. 1995. 513 с.
191. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Монографія. Тернопіль: Астон. 2007. 398 с.
192. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Переклад з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal. 2001. 349 с.
193. Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2(27). С. 6-22.
194. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02; Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2013. 372 с.
195. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 2009. 372 с.
196. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У. 2018. 440 с.
197. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр. 2016. 336 с.

198. Селіванов А. Суверенітет народу і його забезпечення публічною владою. *Право України*. 2009. № 11. С. 66-72.
199. Сенюк Джеральд Т. Дж. Довіра громадян до судів і суддів. *Судова апеляція*. 2009. № 3(16). С. 95-105.
200. Сімейний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
201. Сковорода Григорій. Найкраще. Пер. Маїї Кашуби, Галини Сварник, Назара Федорака. Львів: Видавництво Terra Incognita. 2018. 320 с.
202. Словник української мови: в 11 томах. Том 10. 1979. URL: <http://sum.in.ua/s/umova/>
203. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. URL: <http://sum.in.ua/s/svoboda>
204. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. URL: <http://sum.in.ua/s/suverennyj>
205. Сорокіна Н. Етизація публічної служби як чинник гуманізації суспільства: зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2. С. 246-258.
206. Спільний висновок Венеціанської комісії й Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи № 801 / 2015, прийнятий Венеціанською комісією на її 102-му пленарному засіданні, м. Венеція, 20–21 березня 2015 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_007_2015_03_23.pdf
207. Спільний висновок Венеційської Комісії і Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи № 999/2020, Прийнятий Венеційською комісією на 124-му пленарному засіданні, проведеному онлайн. 8-9 жовтня 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/venice-commission-opinion-on-daft-law-3711-ukr/1680a02b77>
208. Стасевська О.А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична*

академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. пр. Харків. 2014. № 1. С. 62–76.

209. Сумарокова Л.Н. Юридическая логика: коммуникативная концепція: монографія. Одеса: «Фенікс». 2015. 204 с.

210. Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність Українських земель бувшої Австро-Угорської Монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 падолиста 1918; Закон про виділ Української Ради від 4 січня 1919 року. *Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України*. Київ: Філософська і соціологічна думка. 1992. С. 96-97.

211. Типові вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії “А”, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2016-%D0%BF#n9>

212. Тітарчук О. Етика, мораль, моральність: етимологія та співвідношення понять. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філософія*. 2011. Вип. 9. С. 175-184.

213. Тодика Ю. М. Конституція України як соціальна цінність. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (23). С. 46-54.

214. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 37-38.

215. Томенко М.В. Україна: історія Конституції: [навч. посібн.]. Київ: Генеза. 2015. 144 с.

216. Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 65-74.

217. Ухвала КСУ від 6.12.2018 № 10-уп/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010u710-18>

218. Ухвала Малиновського районного суду міста Одеси від 09.05.2017 у справі № 521/6897/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66367037>.

219. Фейербах Людвиг. Право и государство. Избранные философские произведения. Т. 1. М.: Государственное издательство Политической литературы. 1955. С. 642-647.
220. Фергюсон Ніл. Як Захід став успішним. Пер. з англ. В'ячеслав Цимба. 2-ге вид. Київ: Наш Формат. 2018. 488 с.
221. Фридрих Великий. Анти-Макиавелли, или Опыт возражения на Макиавеллиеву науку об образе государственного правления. Рипол Классик. 2016. 243 с.
222. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак». 2004. 730 с.
223. Фуллер Лон Л. Мораль права: Пер. з англ. Н.Комарова. Київ: Сфера. 1999. 232 с.
224. Хабермас Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие. Пер. с немецкого под ред. Д.В. Складнева. СПб.: Наука. 2001. 380 с.
225. Харт Х.Л.А. Концепція права. Київ: Сфера. 1998. 341 с.
226. Ціцерон Марк Тулій. Про державу; Про закони; Про природу богів. Пер. з латин. Володимир Литвинов. Київ: Основи. 1998. 476 с.
227. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ. 2004. 20 с.
228. Чапала Г.В. Публічність як ознака влади - підхід до проблеми. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право. 2011. Вип. 22. С. 106-114.
229. Чорнобай О. Л. Комунікативна функція права: інформаційно-орієнтаційний вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 1. С. 496-507.
230. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. *Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі*: збірник

нормативних актів України. Київ: Укр. центр політ. менеджменту. 2007. С. 5-20

231. Шайо А. Самоограничение власти, краткий курс конституционализма. М.: Юрист. 2001. 292 с.

232. Шлейермахер Ф. Герменевтика. Перевод с немецкого А.Л. Вольского. СПб.: «Европейский Дом». 2004. 242 с.

233. Шопенгауэр А. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 3: Малые философские сочинения. Пер. с нем. М: ТЕРРА – Книжный клуб; Республика. 2001. 528 с.

234. Act on the Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BVerfGG). URL:

http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/BVerfGG.pdf?__blob=publicationFile&v=5

235. Act relating to the Parliamentary Ombudsman for Public Administration (the Parliamentary Ombudsman Act) of 22 June 1962 No. 8. URL: https://apt.ch/content/files/npm/eca/Norway_Parliamentary%20Ombudsman%20Act_%20amended_LOV-1962-06-22-8_eng.pdf

236. Amicus Curiae brief in the case of Rywin v. Poland (Applications Nos 6091/06, 4047/07, 4070/07) pending before the European Court of Human Rights (on Parliamentary Committees of inquiry) adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21-22 March 2014). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)013-e)

237. Arrangement concerning the appointment process to fill the seat that will be left vacant on the Supreme Court of Canada following the departure of Justice Clément Gascon. Ottawa. 2019. URL: <https://pm.gc.ca/en/news/backgrounders/2019/05/15/arrangement-concerning-appointment-process-fill-seat-will-be-left>

238. Aufrecht S.E. The Ombudsman Office. Public Administration and Public Policy. 2009. Vol. 2. URL: <https://www.eolss.net/Sample-Chapters/C14/E1-34-05-08.pdf>

239. Augustin. The City of God. NPNF1-02. St. Augustin's City of God and Christian Doctrine. Editor Philip Schaff. New York: The Christian Literature Publishing Co. 1890. 1408 p. URL: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf102.html>
240. Balkin Jack M. Abortion and Original Meaning. *Yale Law School, Faculty Scholarship Series*. 2007. 352 p.
241. Barak Aharon. Proportional Effect: The Israeli Experience. *The University of Toronto Law Journal*. 2007. Vol. 57. №. 2. P. 369-382.
242. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Translated by: Professor Christian Tomuschat, Professor David P. Currie, Professor Donald P. Kommers and Raymond Kerr, in cooperation with the Language Service of the German Bundestag. Deutscher Bundestag. Berlin. 2019. 138 p.
243. Batalli Mirlinda, Fejzullahu Artan. Principles of Good Administration under the European Code of Good Administrative Behavior. *Pécs Journal of International and European Law*. 2018. №1. P. 26-35.
244. Bauman David. «Integrity, Identity, and Why Moral Exemplars Do What Is Right». All Theses and Dissertations. Washington University in st. Louis. Saint Louis, Missouri. 2011. 296 p.
245. Berger, Benjamin L. The Cultural Limits of Legal Tolerance. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 208. Vol. 21. № 2. P. 245-277.
246. Bodnar Eszter. The Selection of Supreme Court Judges. What Can the World Learn from Canada, What Can Canada Learn from the World? *ELTE Law Journal*. 2017. P. 103-126.
247. Boies David. Judicial Independence and the Rule of Law. *Washington University Journal of Law & Policy*. 2006. Vol. 22:057. P. 57-70.
248. Cambridge academic content dictionary. New York, Cambridge University Press. 2009. P. 1137.
249. Cambridge Dictionary. Vigilantism. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vigilantism>
250. Canada Elections Act (S.C. 2000, c. 9). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-2.01/>

251. Candidate for EU General Court Judge fails due to integrity concerns. The Slovak Spectator. URL: <https://spectator.sme.sk/c/20423918/candidate-for-eu-general-court-judge-fails-due-to-integrity-concerns.html>
252. Case Abhiram Singh vs C.D. Commachen (Dead) By Lrs.& Ors. Supreme Court of India. On 2 January, 2017. URL: <https://indiankanoon.org/doc/85515763/?type=print>
253. Case *Alленet de Ribemont v. France*, 10 February 1995, Series A no. 308. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>
254. Case *Baxter v. Palmigiano*, 425 U.S. 308/ 1976. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/425/308/#tab-opinion-1951681>
255. Case *Bigaeva v. Greece*, no. 26713/05, 28 May 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92753>
256. Case *Bryan v. The United Kingdom*, judgment of 22 November 1995. Application no. 19178/91. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57954>
257. Case C-238/99 P - *Limburgse Vinyl Maatschappij and Others v Commission*. URL: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=47766&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=17456013>
258. Case *Denisov v. Ukraine* [GC], no. 76639/11, 25 September 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186216>
259. Case *Erkol v. Turkey*, no. 50172/06, April 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104563>
260. Case *Fischer v. Austria*, judgment of 26 April 1995. Application no. 16922/90. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59475>
261. Case *Funke v. France*, 25 February 1993, Series A no. 256-AURL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809>
262. Case *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* [GC], nos. 1828/06 and 2 others, 28 June 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184525>
263. Case *Gardner v. Broderick*, 392 U.S. 273. 1968. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/392/273/#T7>

264. Case *Garrison v. Louisiana*. United States Supreme Court. 1964. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/379/64.html>
265. Case *Guz v. Poland*, no. 965/12, 92, 15 October 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205051>
266. Case *Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*, judgment of 30 November 2010. Application no. 23614/08. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101962>
267. Case *Jankauskas v. Lithuania* (no. 2), no. 50446/09, 27 June 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174617>
268. Case *John Murray v. the United Kingdom*, 8 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57980>
269. Case *Kemal Coşkun v. Turkey*, no. 45028/07, 28 March 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172317>
270. Case *Lawrence et al. v. Texas*, 539 U.S. 558. 2003. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/539/558.html>
271. Case *Lefkowitz v. Turley*, 414 U.S. 70. 1973. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/414/70/>
272. Case *Lekavičienė v. Lithuania*, no. 48427/09, 27 June 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174616>
273. Case *Lingens v. Austria*, 8 July 1986, Series A no. 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_066#Text
274. Case *Maestri v. Italy*, judgment of 17 February 2004. Application no. 39748/98. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61638>
275. Case *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137. 1803. URL: <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/5/137.html>
276. Case *Marttinen v. Finland*, no. 19235/03, 21 April 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92233>
277. Case of *Feldek v. Slovakia*, judgment on 12 July 2001. Application no. 29032/95. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59588>
278. Case *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, no. 21722/11, ECHR 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>

279. Case *Orkem v Commission of the European Communities*. Judgment of the Court of 18 October 1989. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:61987CJ0374>
280. Case *Ortenberg v. Austria*, judgment of 28 June 1990. Application no. 12884/87. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57896>
281. Case *Özpınar v. Turkey*, no. 20999/04, 19 October 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101212>
282. Case *R. v. Whyte*, [1988] 2 S.C.R. 3. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/352/index.do>
283. Case *Rywin v. Poland*, nos. 6091/06 and 2 others, 18 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161037>
284. Case *Saunders v. the United Kingdom*, 17 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>
285. Case *Shannon v. the United Kingdom*, no. 6563/03, 4 October 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70364>
286. Case *Šikić v. Croatia*, no. 9143/08, 15 July 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99871>
287. Case *T-112/98 Mannesmannröhren-Werke v Commission*. URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=FFA867EB95A0B0D716B9E93451282CF2?text=&docid=46192&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13186081>
288. Case *Travaš v. Croatia*, no. 75581/13, 4 October 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166942>
289. Case *Vanjak v. Croatia*, no. 29889/04, 14 January 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96705>
290. Case *Weh v. Austria*, no. 38544/97, 8 April 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61701>
291. Case *Wypych v. Poland* (dec.), no. 2428/05, 25 October 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71236>

292. Case *Xhoxhaj v. Albania*, no. 15227/19, § 352-353, 9 February 2021. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-208053>
293. Case *Zollmann v. the United Kingdom (dec.)*, no. 62902/00, ECHR 2003-XII. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23579>
294. Case *Zorach v. Clauson*, United States Supreme Court. 1952. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/343/306.html>
295. Charter of fundamental rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
296. Charter of Paris for a new Europe. Paris. 1990. URL: <https://www.osce.org/mc/39516?download=true>
297. Code of Conduct for Members of the European Parliament with respect to financial interests and conflicts of interest. URL: https://www.europarl.europa.eu/pdf/meps/201305_Code_of_conduct_EN.pdf
298. Code of Conduct for United States Judges. URL: <https://www.uscourts.gov/judges-judgeships/code-conduct-united-states-judges>
299. Code of Conduct. Law Society of Alberta. 2016. P.117.
300. Code of Ethics. British Association of Social Workers. URL: <https://www.basw.co.uk/about-basw/code-ethics>
301. Code of Professional Conduct for British Columbia. Published by the Law Society of British Columbia. 2013. 116 p.
302. Collste G. Applied and Profesional Ethics. Kemanusiaan. *The Asian Journal of Humanities*. 2012. № 19 (1). P. 17-33.
303. Commonwealth of Australia Constitution Act. URL: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/Constitution.aspx
304. Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the Participating states of the conference on security and co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference. Vienna. 1989. URL: <https://www.osce.org/mc/40881?download=true>

305. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>
306. Constitution Act. Victoria. 1975. URL: http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/vic/consol_act/ca1975188/
307. Constitution of Ireland. URL: <https://assets.gov.ie/6523/5d90822b41e94532a63d955ca76fdc72.pdf>
308. Constitution of New Hampshire. URL: <https://www.nh.gov/glance/constitution.htm>
309. Constitution of the Republic of Iceland. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b5627.html>
310. Constitution of the state of Hawaii. URL: <http://lrbhawaii.org/con/>
311. Constitution of the state of Rhode Island & Providence Plantations. URL: <https://risos-legacy-files-public.s3.amazonaws.com/documents/library/RI-CONSTITUTION-small-version.pdf>
312. Constitution of the United States of America. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm
313. Constitutional Court Act of 16 June 1993. Czech Republic. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/ConstitutionalCourtAct_1.pdf
314. Constitutional Court Act. Austria. 1953. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1953_85/ERV_1953_85.pdf
315. Constitutional Reform Act. UK. 2005. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents>
316. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: <https://rm.coe.int/1680063765>
317. Cooper Anthony Ashley, Earl of Shaftesbury. An Inquiry Concerning Virtue or Merit. Copyright Jonathan Bennett. 2017. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/shaftesbury1711book1.pdf>

318. Courts and Court Officers Act. Ireland¹. 1995. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/31/enacted/en/html>
319. Decision № 29/2011 of The Constitutional Court of Hungary, 7 April 2011. URL: <https://hunconcourt.hu/dontes/decision-29-2011-on-dismissal-of-civil-servants>
320. Decision of the Constitutional Court of the Italian Republic № 391, 13 July 2000. URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionRicercaSemantica.do#>
321. Decision of the Constitutional Court of the Republic of Latvia № 2017-07-01, 24 November 2017. URL: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/press-release/the-norm-of-education-law-which-establishes-an-absolute-prohibition-for-a-person-who-has-been-punished-for-serious-or-particularly-serious-crimes-to-work-as-a-teacher-is-incompatible-with-article/>
322. Decision of the Constitutional Court of the Slovak Republic № I. ÚS 575/2016, 6 December 2017. URL: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/Codices/Full/EUR/SVK/SVK/SVK-2017-3-003?f=templates\\$fn=document-frameset.htm\\$q=\\$uq=\\$x=\\$up=1](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/Codices/Full/EUR/SVK/SVK/SVK-2017-3-003?f=templates$fn=document-frameset.htm$q=$uq=$x=$up=1)
323. Decision of the Constitutional Court of the Slovak Republic № PL. ÚS 4/12, 24 October, 2012. URL: https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/71853347/PL_4_2012.pdf/29951bb4-7723-4b85-aaf7-4662a29589a8
324. Decision of the European Parliament of 9 March 1994 on the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31994D0262>
325. Deflem, Mathieu. Law in Habermas's Theory of Communicative Action. *Universitas*. 2008. № 116. P. 267-285.
326. Delaware asks Supreme Court to review its bipartisan judge-picking process. URL: <https://www.reuters.com/article/us-otc-delaware/delaware-asks-supreme-c9ourt-to-review-its-bipartisan-judge-picking-process-idUSKCN1VQ2MH>
327. Delaware Constitution of 1897 as amended. URL: <https://delcode.delaware.gov/constitution/index.shtml>

328. Devlin Patrick. *The Enforcement of Morals*. *Oxford University Press*. 1959. P. 129-151.
329. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. 9 March 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L0343>
330. Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the human dimension of the CSCE. Copenhagen. 1990. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>
331. Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів. Упоряд. А. О. Кавакін. Київ: Ін Юре. 2015. 772 с.
332. Dorsen Norman. The Selection of U.S. Supreme Court Justices. *International Journal of Constitutional Law*. 2006. Vol. 4, Issue 4, 2006. P. 652-663.
333. Dzehtsiarou K., Schwartz A. Electing Team Strasbourg: Professional Diversity on the European Court of Human Rights and Why it Matters. *German Law Journal*, 21(4). 2020. 621-643.
334. Ex-graft convicts may contest election: Court. *The Jakarta Post*. 2018. URL: <https://www.thejakartapost.com/news/2018/09/14/ex-graft-convicts-may-contest-election-court.html>
335. Exploring Trust in Public Institutions, Report for the Audit Commission. MORI Social Research Institute. London. 43 p. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/publication/1970-01/sri_trust_in_public_institutions_2003.PDF
336. Federal Constitutional Law. Austria. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf
337. Final report of the independent panel for the election of judges to the Inter-American Court of Human Rights. 2018. URL: <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/center/documents/independent-panel-final-report-2018/>

338. Fischer M. Civil Society in Conflict Transformation: Strengths and Limitations. *Advancing Conflict Transformation. The Berghof Handbook II*. Opladen/Framington Hills: Barbara Budrich Publishers. P. 287-314.
339. Framework of Judicial Abilities and Qualities for Victorian Judicial Officers. Judicial College of Victoria. Melbourne. 2008. 17 p.
340. Gammel Stefan. Ethics and morality. *The Ethics Portfolio – Technical University Darmstadt For Nanocap*. 2006. URL: https://www.philosophie.tu-darmstadt.de/media/philosophie_nanobuero/pdf_2/ethicsportfolio/ethics_moralitybwnewfont.pdf
341. Gargotta Craig A. Who Are Bankruptcy Judges and How Did They Become Federal Judges? *The federal lawyer*. April 2018. P.11-12
342. George R. Natural Law, God, and Human Dignity. *The Chautauqua Journal*. 2016. Vol. 1. Article 8. P. 55-75.
343. Geyh Charles G. Preserving Public Confidence in the Courts in an Age of Individual Rights and Public Skepticism. *BENCH-PRESS: THE COLLISION OF THE COURTS, POLITICS, AND THE MEDIA* (Keith Bybee, ed., Stanford University Press, 2007); Indiana Legal Studies Research Paper №. 60. URL: <https://ssrn.com/abstract=933699>
344. Ghaus Pasha A. Role of civil society organizations in governance, 6th Global Forum on Reinventing Government Towards Participatory and Transparent Governance 24–27 May 2005, Seoul 2005. 42 p.
345. Gøtze, M. The Danish ombudsman. A national watchdog with selected preferences. *Utrecht Law Review*. 2010. № 6(1). P. 33–50.
346. Guidelines and procedures regarding the selection of candidates for judicial appointment. Judicial Council of the Provincial court of Newfoundland and Labrador. URL: https://court.nl.ca/provincial/judiciary/guidelines_attachments.pdf
347. Gujalar B H. Relationship between normative ethics and meta-ethics. *Karnatak University*. 202 p.

348. Hans-Gunnar Axberger. The Original Recipe: 200 Years of Swedish Experience / Back to Roots: Tracing the Swedish Origin of Ombudsman Institutions. Stockholm. June 12. 2009.
349. Hegel G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. URL: <https://aveblogging.files.wordpress.com/2014/01/hegel-grundlinien-der-philosophie-des-rechts.pdf>
350. Hegel G.W.F. Philosophy of Right. Translated by S.W Dyde. *Batoche Books*. Kitchener 2001. 281 p.
351. Heidebach Martin. The election of the German Federal Constitutional Court's judges – A lack of democracy? *Ritsumeikan Law Review*. 2014. No 31. P. 153-160.
352. High Court of Australia Act. 1979. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00966>
353. Holmes Oliver Wendell Jr. The common law. 1881. University of Toronto Law School. Typographical Society. 2011. 381 p.
354. How Sweden is governed. Government Offices of Sweden. 2014. URL: <https://www.government.se/contentassets/26fdf24e2c644fcf9a41623b39a120b5/engelska.pdf>
355. Huberts L. W. J. C. Integrity: What it is and Why it is Important. *Public Integrity*, 20:sup1 P. 18-32.
356. Human Rights Act 1998, United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>
357. Information Pack of selection commission. Vacancy for three Justices of The Supreme Court. UK. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/information-pack-121016.pdf>
358. Integrity in the public sector. The Integrity Coordinating Group. URL: <https://icg.wa.gov.au/about-icg>
359. Interim Report: The Canadian Federal Judicial Appointments Process and Opportunities for Reform. International Commission of Jurists Canada. University of Ottawa. 2016. 20 p.

360. Judges' Charter in Europe. European Association of Judges. 1997. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/Judges-charter-in-europe.pdf>
361. Judicial appointments: criteria & processes. The University of Sydney. Judicial Conference of Australia. 2006. 130 p.
362. Judicial protocol. The Attorney-General's Judicial Appointments Unit. New Zealand. 2013. 9 p. URL: <https://www.crownlaw.govt.nz/assets/Uploads/judicial-protocol.pdf>
363. Judiciary and Courts (Scotland) Act. 2008. URL: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2008/6/contents>
364. Justice (Northern Ireland) Act. 2002. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/26/part/1>
365. Keith Douglas and Robbins Laila. Legislative Appointments for Judges: Lessons from South Carolina, Virginia, and Rhode Island. Brennan center for justice. 2017. 6 p.
366. Kim, Byong Seob; Kim, Jin Hyung. Increasing trust in government through more participatory and transparent government. New York: United Nations Public Administration Network. 38 p.
367. Konstankevych Yu. Moral and ethical standards of public authority in the system of constitutional values = Морально-етичні стандарти публічної влади в системі конституційних цінностей. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1/2. P. 79-84.
368. Kreider S. Evan. Justice as a Virture of Character. *Auslegung: A Journal of Philosophy*. 2004. Vol. 27.№. 2. P. 33-41.
369. Kulesza Cezary. Systems of Selection and Appointment of Judges and the Issue of Judicial Independence: American, English and German Experiences. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2016. Vol. 20/A en. P. 121-132.
370. Lambright D. Man, Morality, and the United States Constitution. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*. 2015. Vol. 17:15. P. 1487-1514.

371. Lewis C. W. and Catron, B. L. Professional Standards and Ethics in J. L. Perry (ed.) *Handbook of Public Administration*, 2nd ed., (San Francisco: Jossey Bass), 1996. P. 699-712.
372. Lyons D. Constitutional Principles. *Boston University Law Review*. 2012. Vol. 92. № 4. 2012. P. 1237.
373. Maisley N. The International Right of Rights? Article 25(a) of the ICCPR as a Human Right to Take Part in International Law-Making. *European Journal of International Law*. 2017. Vol. 28. Issue 1. P. 89–113.
374. Mariam Al-Attar. Meta-ethics: A Quest for an Epistemological Basis of Morality in Classical Islamic Thought. *Journal of Islamic Ethics*. 2017. № 1. P. 29-50.
375. Martin W. HEALY, Esq. A guide to the Massachusetts judicial selection process. The making of a judge. 3rd edition. Massachusetts Bar Association. 2015 6 p.
376. McLachlin B. Respecting Democratic Roles. Conference on the Law and Parliament. Ottawa. 2004. URL: <https://www.scc-csc.ca/judges-juges/spe-dis/bm-2004-11-22-eng.aspx>
377. McMillion Barry J. Supreme Court Appointment Process: Consideration by the Senate Judiciary Committee. Congressional Research Service. 2018. 22 p.
378. McMillion Barry J. Supreme Court Appointment Process: President's Selection of a Nominee. Congressional Research Service. 2018. 24 p.
379. McMillion Barry J. Supreme Court Appointment Process: Senate Debate and Confirmation Vote. Congressional Research Service. 2018. 25 p.
380. Miller E. F. Hayek's *The Constitution of Liberty* (An Account of Its Argument). The Institute of Economic Affairs Publications, Great Britain. 2010. 201 p.
381. Missouri Constitution of 1945. URL: <https://codes.findlaw.com/mo/missouri-constitution-of-1945/#!tid=N552520F032CE11DB91B1B363A9ABE871>

382. National institutions for the promotion and protection of human rights. United Nations. General Assembly. A/RES/48/134. 85th plenary meeting. 20 December 1993. URL: http://unipd-centrodirittiumani.it/public/docs/UN_48_134.pdf
383. New Jersey State Constitution. URL: <https://www.njleg.state.nj.us/lawsconstitution/constitution.as>
384. New York State Constitution. URL: <https://www.dos.ny.gov/info/constitution.htm>
385. Nishihara H., The Significance of Constitutional Values. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2001. Vol. 4. № 1. P. 2-18.
386. Nuscheler F. Civil-society actors: a democratic corrective for international organizations? Friedrich-Ebert-Stiftung Department for Development Policy - Dialogue on Globalization. 2003. 12 p.
387. O'dea Colleen. Explainer: how do our judges make it to the bench in New Jersey? URL: <https://www.njspotlight.com/stories/14/06/02/explainer-how-judges-make-it-to-the-bench-in-new-jersey/>
388. Opinion on the compatibility of the Laws “Gasparri” and “Frattini” of Italy with the Council of Europe standards in the field of freedom of expression and pluralism of the media. Adopted by the Venice Commission at its 63rd Plenary Session. Venice, 10-11 June 2005. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)017-e)
389. Opinion on the Draft Constitutional Law on the Constitutional Court of Armenia. Adopted by the Venice Commission at its 111th Plenary Session. Venice, 16-17 June 2017. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)011](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)011)
390. Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e)

391. Order establishing a Judicial Selection Commission. State of New Hampshire, Ch.T. Sununu, Governor, Executive Order 2017-01. URL: <https://www.governor.nh.gov/news-media/orders-2017/documents/2017-01.pdf>
392. Order reconstituting the Judicial nominating commission and establishing a code of conduct for commission members and nominees to judicial office. Massachusetts. Ch.D. Baker, Governor, Executive Order 558. URL: <https://www.mass.gov/files/documents/2016/09/rv/eo-558.pdf>
393. Paine Thomas. The rights of man. 1792. 214 p. URL: <http://pinkmonkey.com/dl/library1/right.pdf>
394. Partly Dissenting Opinion of Judges Lazarova-Trajkovska, Bianku and Sicilianos of Case of Rywin v. Poland. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#_ftnref1
395. Petersen Thomas Søbirk. What is Legal Moralism? SATS. Vol.12. Issue 1. P. 80-88.
396. Preliminary report on exclusion of offenders from parliament. Adopted by the Council of Democratic Elections at its 51st meeting (Venice, 18 June 2015) and by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). 29 p.
397. Principles for the Appointment of Justices to the Supreme Court of Canada: Report of a Subcommittee of the Rule of Law and Lawyer Independence Advisory Committee. The Law Society of British Columbia. URL: <https://www.lawsociety.bc.ca/Website/media/Shared/docs/about/RuleofLaw-PrinciplesforAppointmentofJustices.pdf>
398. Process underway to appoint next Chief Justice of New Zealand. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/process-underway-appoint-next-chief-justice-new-zealand>
399. Protocol for judicial appointments and appointment as President or Deputy President of the Northern Territory Civil and Administrative Tribunal. URL: <http://www.supremecourt.nt.gov.au/documents/ReviewoftheProcessesfortheAppointmentofJudicialOfficersintheNorthernTerritory-Report.pdf>

400. Provincial court act. British Columbia, Canada. URL: http://www.bclaws.ca/EPLibraries/bclaws_new/document/ID/freeside/00_96379_01#section6
401. Provincial court act. Newfoundland and Labrador, Canada. URL: <https://www.assembly.nl.ca/legislation/sr/statutes/P1591.htm>
402. Public Trust and Confidence. Texas judicial council committee report and recommendations. 2018. 13. URL: <https://www.txcourts.gov/media/1441910/public-trust-and-confidence-committee-report.pdf>
403. Purbolaksono Arfianto. Criticizing the Commitment of Political Parties in Combating Corruption. *The Indonesian Update*. 2018. Vol. XII. No.7. P. 11-13.
404. Resolution 319 (IV) by General Assembly. Provisions for the functioning of the High Commissioner's Office for Refugees. URL: <https://www.unhcr.org/excom/bgares/3ae69ef54/refugees-stateless-persons.html>
405. Resolution on Judicial Ethics. Adopted by the Plenary Court on 23 June 2008. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Resolution_Judicial_Ethics_ENG.pdf
406. Restoring the Ancient Roman Virtues. The cultural organization, the Roman Republic: Res publica Romana. URL: <http://romanrepublic.org/wip/virtues.pdf>
407. Review of Procedures for Appointment as a Judge. Irish Council for Civil Liberties. 2014.13 p.
408. Review of the judicial appointments process in Queensland. Department of Justice and Attorney-General. 2015. 32 p.
409. Rottman D. and Tomkins A. Public Trust and Confidence in the Courts: What Public Opinion Surveys. Mean to Judges. Court Review. *The journal of the American judges association*. 1999. Vol. 36. Issue 3. P. 24-31.
410. Rules of behaviour and courtesies in the House. Issued by the Speaker and the Deputy Speakers. URL: <https://www.parliament.uk/documents/rules-of-behaviour.pdf>

411. Rules of Procedure of the European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2019-07-02-TOC_EN.html
412. Rules of the commission on judicial nomination. New York State. URL: <http://www.nysegov.com/cjn/assets/documents/CJN%20Final%20Rules.pdf>
413. Ruling № 32/17 of Portuguese Constitutional Court, 1 of February of 2017. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/acordaos/20170032s.html>
414. Rutkus Denis Steven. The Appointment Process for U.S. Circuit and District Court Nominations: An Overview. Congressional Research Service. 2016. 45 p.
415. Scalia A. Dissent opinion in the case Obergefell et al. v. Hodges, director, Ohio department of health, et al. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/14-556.html>
416. Senior Courts Act. New Zealand. 2016. URL: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/2016/0048/latest/DLM5759262.html>
417. Sharman. Jeffrey M. Judicial Ethics: Independence, Impartiality, and Integrity. URL: <http://www.iadb.org/wmsfiles/products/publications/documents/991625.pdf>
418. Skinnider E., Gordon F. The right to silence: International norms and domestic realities. Sino Canadian International Conference on the Ratification and Implementation of Human Rights Covenants, Beijing 25-16 October 2001. The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy. P. 10.
419. Smith M. SEC Receivers and the Presumption of Innocence: The Problem with Parallel Proceedings in Securities Cases and the Ver Increasing Powers of the Receivers. *Houston Business and Tax Law Journal*. 2011. Vol. XI. P. 203-231 p.
420. So You Want to Become a Judge? / How to become a Judge By Kevin OToole. NJSBA Annual Meeting. 2017. URL: <https://tcms.njsba.com/personifyebusiness/Portals/0/NJSBA-PDF/2017AnnualMeetingMaterials/So%20You%20Want%20to%20Become%20a%20Judge.pdf>

421. South Carolina Constitution. URL: <https://law.justia.com/constitution/south-carolina/>
422. State of Rhode Island General Laws. URL: <http://webserver.rilin.state.ri.us/Statutes/>
423. Statute of the Inter-American Court of Human Rights. Adopted by the General Assembly of the OAS at its Ninth Regular Session, held in La Paz Bolivia. October 1979. Resolution N° 448. URL: https://www.oas.org/xxxivga/english/reference_docs/Estatuto_CorteIDH.pdf
424. Sullivan Barry. Essay Review of B. Schwartz, *Super Chief* and G. White, *Earl Warren: A Public Life*. *American Journal of Legal History*. 1985. Vol. 29. Issue 4. P. 349-353.
425. Supreme Court Act. Canada. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/s-26/page-1.html#h-443189>
426. Supreme Court bans extreme-right Gopstein and Marzel from elections. The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/supreme-court-bans-extreme-right-gopstein-and-marzel-from-election-race/>
427. Supreme Court Releases Reasoning for Barring Kahanist Leader From Israeli Election. HaaretzI, srael. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/elections/.premium-supreme-court-releases-reasoning-for-barring-kahanist-leader-from-israeli-election-1.7545445>
428. Territorial court act. Yukon, Canada. URL: <http://www.gov.yk.ca/legislation/acts/tecourt.pdf>
429. The Constitution of Finland. URL: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>
430. The Constitution of the Czech Republic. URL: <http://www.psp.cz/en/docs/laws/constitution.html>
431. The Constitutional Protection of Human Rights. The Danish Institute for Human Rights. *Handy-Print*. 2012. 42 p.
432. The Declaration of Independence. URL: <http://www.ushistory.org/declaration/document/>

433. The European Code of Good Administrative Behaviour. 2001. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/3/10/1b633730-1555-4b88-ac05-b868ae5cc6ac/publishable_en.pdf
434. The European Code of Good Administrative Behaviour. European Ombudsman, European Union. 2015. 23 p.
435. The Fundamental Constitutions of Carolina. March 1, 1669. URL: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/nc05.asp#1
436. The Ombudsman Act of 12 June 1996 No. 473. Denmark. URL: https://www.legislationline.org/download/id/3873/file/Denmark_Ombudsman_Act_1996_en.pdf
437. The Riksdag Act (2014:801). URL: <https://www.riksdagen.se/en/SysSiteAssets/07.-dokument--lagar/the-riksdag-act-2015.pdf/>
438. The Role of the Ombudsman: The Swedish Experience. The Daily Star. URL: <https://www.thedailystar.net/news/the-role-of-the-ombudsman-the-swedish-experience>
439. Tobias Carl W. Reconsidering Virginia Judicial Selection. University of Richmond L. Rev. 37. 2008. P. 37-49.
440. Trust and Confidence in the California Courts, Phase II. Focus Groups and Interviews. Judicial Council of California/ Administrative Office of the Courts. 2006. 52 p.
441. Trust in Government - Integrity and fairness. The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/gov/trust-integrity-and-fairness.htm>
442. Tumonis Vitalius. Legal Realism & Judicial Decision-Making. *Jurisprudencija: Mokslo darbu žurnalas*. 2012. 19 (4) P. 1361-1382.
443. United States Code. URL: <https://uscode.house.gov/browse/&edition=prelim>
444. Verwaltungsgericht: FPÖ-Kandidat Keyl gibt nach Kritik auf. Die Presse. URL: <https://www.diepresse.com/5498168/verwaltungsgericht-fpo-kandidat-keyl-gibt-nach-kritik-auf>

445. VfGH: Regierung ringt noch um Entscheidung. *Kurier*. URL: <https://kurier.at/politik/inland/vfgh-regierung-ringt-noch-um-entscheidung/311.412.195>
446. Virginia Constitution. URL: <https://law.justia.com/constitution/virginia/>
447. Weigend T. Assuming that the Defendant Is Not Guilty: The Presumption of Innocence in the German System of Criminal Justice. *Criminal Law and Philosophy*. 2014. Vol. 8. P. 285-299.
448. What defines a «public authority» – and why it matters. The Ward Hadaway law firm. 2015. URL: <https://www.wardhadaway.com/updates/what-defines-a-public-authority-and-why-it-matters/>
449. Williams George. High Court Appointments: The Need for Reform. *Sydney Law Review*. 2008. URL: http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/journals/SydLawRw/2008/11.html?context=1;query=Williams,%20George;mask_path=au/journals/SydLawRw
450. Your Guide to the New Hampshire Courts. New Hampshire Bar Association. 20 p. URL: <https://www.courts.state.nh.us/press/2008/030608Guide.pdf>
451. Yung Corey Rayburn. Constitutional Communication. *Boston University Law Review*. 2016. Vol. 96. P. 303-360.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача та
відомості про апробацію результатів дисертації

1. Konstankevych Yu. Moral and ethical standards of public authority in the system of constitutional values = Морально-етичні стандарти публічної влади в системі конституційних цінностей. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1/2. P. 79-84.
2. Констанкевич Ю.З. Континуїтет традиції морально-етичних стандартів публічної влади в історії Української конституції. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 107-114.
3. Констанкевич Ю.З. Практика Громадської ради доброчесності в конкурсі до Верховного Суду, оголошеному 2 серпня 2018 року, що не пов'язана із питаннями майна та декларацій. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 14-21.
4. Констанкевич Ю.З. Роль морально-етичних стандартів в комунікації конституційних суб'єктів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 37. С. 45-47
5. Констанкевич Ю.З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 106-110. С. 106-110.
6. Констанкевич Ю. З. Конституційні передумови встановлення морально-етичних вимог при формуванні органів публічної влади: постановка проблеми. *Одеські юридичні читання: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / За ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*. 2017. С. 27-30.
7. Констанкевич Ю. З. Толерантність як морально-етичний критерій при формуванні публічної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної*

науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 271-273.

8. Констанкевич Ю. Встановлення морально-етичних критеріїв до публічних службовців в контексті індивідуальної свободи. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року)* / Редкол.: докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Том 1. К. 2018. С. 61-62.

9. Констанкевич Ю. З. Конституційні суб'єкти ХХІ сторіччя, що змінилося? *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. ХІ Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (26–27 жовтня 2018 року)* / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“». 2018. С. 109-111.

10. Констанкевич Ю.З. Реалізація конституційної умови високих моральних якостей судді Конституційного Суду України. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)* / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т. 1. С. 339-342.

11. Констанкевич Ю. З. Співвідношення презумпції безвинності та перевірки морально-етичних якостей кандидата на публічну посаду. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика. 2020. Т. 1. С. 351-354.

Участь у науково-практичних конференціях:

1. Одеські юридичні читання, м. Одеса, 10–11 листопада 2017 року (заочна);
2. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції, м. Одеса, 18 травня 2018 року (очна);

3. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики, м. Київ, 18 травня 2018 року (заочна);
4. Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання, м. Харків, 26–27 жовтня 2018 року (очна);
5. Правове життя сучасної України, м. Одеса, 17 травня 2019 року (очна);
6. Правове життя сучасної України, м. Одеса, 15 травня 2020 року (заочна).